

Miskolci Keresztény Szemle

Miskolci ökumenikus kulturális folyóirat

62. (XVI/2.) szám

2020

SZERZŐK

Derdák Tibor

Flach Antal

Goda Gertrúd

Gyulai Éva

H. Szilasi Ágota

Köves-Kárai Petra

Limbacher Gábor

Máger Ágnes

Németh Zsolt

Pehm Gilbert Antal TORG

Szunyogh László

Várhelyi Krisztina

Vízkelety Mariann

Tartalomjegyzék

PETRŐCZI ÉVA VERSEI: Zarándoklat (3)

A költő sírbatétele (4) – A feltámadás ünnepére... (4)

• ÉVFORDULÓK – ÜNNEPEK •

VÍZKELETY MARIANN: Konferencia védnöki köszöntő (5)

PEHM GILBERT ANTAL TORG: „Sanctus Stephanus noster” (6)

LIMBACHER GÁBOR: Szent István király

és a haza jövőbe mutató szeretete (9)

NÉMETH ZSOLT: Szent István két középkori ábrázolása
a tornaszentandrási ikerszentélyes Árpád-kori templomban (17)

GYULAI ÉVA: Szentkultusz és katolikus restauráció:

a Szentkirályok ábrázolása a Cserehát 18. században alapított
katolikus templomaiban (25)

KÖVES-KÁRAI PETRA: Egy Szent Jobb „idea” 1776-ból (34)

H. SZILASI ÁGOTA: „...Tekints, István király! szomorú hazádra...” (41)

SZUNYOGH LÁSZLÓ: Szent István emlékezete Miskolcon –
utcák, templomok, szobrok (52)

GODA GERTRÚD: Műalkotás és eszme Szent István ábrázolása
Miskolc 20. századi köztéri és egyházművészeti alkotásain (57)

VÁRHELYI KRISZTINA: Szent István-búcsúk

Borsod-Abauj-Zemplén megyében, Sátoraljaújhely, Szanticska,
Szentistván példáján (63)

MÁGER ÁGNES: A Szentkirályok képi ábrázolásai (73)

FLACH ANTAL: Szent István király emléke

a többszólamú műzenében – I. rész (80)

• EGYHÁZAK ÉS TÁRSADALOM •

Beszélgetés Derdák Tiborral, a döntően roma származású diákok oktatásával
foglalkozó Dr. Ámbedkár iskola igazgatójával (89)

• SZERKESZTŐSÉGI ÜZENETEK •

E számunk szerzői (96)

PETRŐCZI ÉVA VERSEI

Zarándoklat

„Széljárta málomi út,
öledbe hanyatlik a lomb már,
az évszak ünnepi oltár,
mit mondasz az ittmaradóknak,
mit viszel a mennynek innen?”

Weöres Sándor: Rongyszőnyeg, 95

Széljárta málomi út,
most, öregedve,
ismét látni szeretném,
ebben a lágy-meleg őszben
lomb-lomosan hogy kanyarogsz.

Betonbunkerből szabadult,
pincelakásos, kétgyerekes
ifjú anyaként fáid alá,
régi templomod közelébe
hányszor menekültem!

Nyomorult kicsi létem
El Caminó-ja te voltál,
lelkemet-agyamat
és kisdedeim tüdejét
tisztogató, napi útvonalam,
ahol – tudtam – baj sosem érhet,

hiszen ott volt *imamalmom*,
a bandukolás közben az égnek,
(a többnyire kéknek)
elmotyogott Vers,
ez az évtizedek mélyéről
most is fölzengő pécsi zarándokének:
„Széljárta málomi út.”

Pokol tornácáról a mennybe
nyitottál kaput.

Pécs-Kertváros, 1976. október – Budapest, 2013. október

A költő sírbatétele

*„Hová tűntetek el, remegő bóbítájú lovak,
gyönyörű gyászparipák?”*

Jékely Zoltán, Óda a gyászlovak emlékezetére

Mors Imperator – ahogy te mondanád –
már feloslatta udvarát:
koszos mundérba,
simlis sapkába bújt,

s műezüst kandelábert ha gyújt,
pálinkától gubancos nyelvvel,
bambán dadogja:
„Hátrébb... mert... könnyen... belekap...”

És ez csak a
kezdet: szerettem
volna rákiáltani később
költőre, papra,

régi barátira: jobban
vigyázza szavát,
mert ki ma
sírba tétetik itt,

mások fölött
gyász-ékkő-ragyogású
igékkel orált.

Méltó elsiratásra
erőtlen magam is,
búcsúszó és ima helyett
hangtalan mormoltam

egyre a verset,
a Te versedet,
üveghintót, „csótáros” paripákat,
(gyerekkoromban így mondták mifelénk)

haláltánc, s Élet Mesteréhez illő
pompát másként nem teremthetve Köröd.
Az áprilisi ég alatt
nem sírbatételt láttam akkor:

feltámadásod kezdetét.

A feltámadás ünnepére...

A feltámadás
ünnepére most
jácint és barkaág
nem illik ebbe a kézbe.

A holt avarból
feltörő illatos hunyort

– nagyobb hatalmú
hatalmú nem lehet virág! –

hozz nekem a Mecsekről:
gyerekkorom zöld jogarát.

STEPHANUS NOSTER-konferencia

• ÉVFORDULÓK – ÜNNEPEK •

VÍZKELETY MARIANN

Konferencia védnöki köszöntő

Tisztelt Vendégeink, Kedves Szervezők!

Szeretettel köszöntöm Önöket a távolból is. Kérem, nézzék el nekem, hogy személyesen nem tudok Önökkel együtt lenni ezen az ünnepi alkalmon. Nagy megtiszteltetés számomra, hogy részese lehetek annak, hogy a Magyar Polgári Együttműködés Egyesület az Emberi Méltóság Tanácsával közös rendezvénysorozatban mutatja be az államalapító Szent Király életművét 2020-tól 2025-ig. Ezúton szeretnék köszönetet mondani az MTA Miskolci Területi Bizottságának és az Élhető Lélek Alapítványnak, hogy felkarolták kezdeményezésünket, és megszervezték a mai rendezvényt. Épp ez az egyik célja fellépésünknek, hogy a keresztény, nemzeti és polgári értékrend híveivel egymásra találva, egymást kölcsönösen gazdagítsuk.

Vízkelety Mariann

Miért van szükség arra, hogy egy évezreddel korábban élt uralkodónk életművével ilyen átfogóan foglalkozzunk? Az egyik választ épp a mai rendezvény adja meg: a Szent Király alakja a népegyházi hagyomány és a magyar folklór része mind a mai napig. Ehhez járul, hogy a történettudomány olyan jelentős eszközökkel bővült, mint a szövegelemzési, kormeghatározási technológiák ugrásszerű fejlődése, a korábban feltárt anyagok áttekintését, rendszerezését biztosító adatbázisok létrehozatala, vagy éppen a genetikai kutatások alkalmazása az archeológia területén. A nagyszerű, új eszközök révén létrejött információk új megvilágításba helyeznek egy-egy ismert történelmi eseményt, ezáltal a korábban ismert tények újraértelmezését teszik lehetővé.

Minden kornak, minden generációnak meg kell ismernie, meg kell értenie és saját magával kapcsolatban értelmeznie kell múltját: mélyen kell gyökereznie, hogy magasra nőjön és sokáig fennmaradjon. Ebben segítőkre találtunk itt, Miskolcon.

Köszönöm a mai nap előadóinak, hogy elfogadták a felkérést, vendégeinknek pedig, hogy elfogadták meghívásunkat. A mai napra jó tanácskozást és inspiráló kulturális élményeket kívánok!

Köszönöm szíves figyelmüket.

PEHM GILBERT ANTAL TORG

„Sanctus Stephanus noster”

Szeretettel köszöntök mindenkit, egyházközségünk tagjait és külön szeretettel minden kedves vendégünket, itt a Miskolc-Vasgyári Szent István-templomban.

Jelekkel terhes világban élünk. A jelek életünk leglényegesebb területeire utalnak. Ami számunkra a legfontosabb, arra jelek utalnak, az jelekkel fejezhető ki. Egy- más iránti szeretetünk, a személyes egymáshoz tartozás jelekre szorul. Nem fejezhető ki végérvényesen, egyszer s mindenkorra, újra és újra kapunk és adunk kell annak jeleit, hogy hinni tudjunk benne.

Közösségünk temploma is jel. Szent hely, szakrális tér, de nem lehatároló értelemben szakrális. Nem azért szakrális tér a templom, mert Istennek, a Jelenvalónak szüksége lenne bármiféle elhatároltságra. Erre nekünk van szükségünk. Mégpedig azért, hogy a Jelenvalónak jelenlétében a jelenbe megérkezzünk a magunk szétszórtságából, múltba szakadottságából, jövőbe szaladottságából. Szükségünk van arra az elhatárolt térre, amelyben minden azt szolgálja, hogy a Jelenlét megtisztítson, felüdítsen, igazi önmagunkhoz visszataláljunk. A mai együttléttől is ezt reméljük. Amint nem Istennek van szüksége a szakrális térre, de nekünk igenis, úgy azokra a templomokra is nekünk van szükségünk – a biblikus gondolkodás szerint –, amelyek emberekként templommá lettek, személyükben, mint Isten képére és hasonlatosságára teremtett, és Krisztusban újjászületett, átlényegült emberek a Jelenvaló jeleivé lettek. Nemcsak a szakrális térre van szükségünk, hanem megszentelődött emberekre, akiknek emberi egzisztenciája olyan mértékben hasonult Krisztushoz, hogy jellé lettek. Krisztust hordozzák és jelzik, mint Szent István; Szent István ennek az egyházközségnek is jelül adatott. Számatalan értelmezése van István király jelszerűségének. Ahogy a konferencia címe is jelzi, számunkra „Stephanus noster”, sőt, „Sanctus Stephanus noster”, azaz, a mi Szent István királyunk. Egyházközségünk, egész nemzetünk, és az egyetemes Egyház szentje.

Arról szeretnék tanúságot tenni, amit közösen ünnepeelve, az elmúlt években, évtizedekben Szent Istvántól tanultunk augusztus 20-ra készülve évről évre – hisszük, hogy a Szentlélek vezetésével – egy esztendőre kapunk útmutatást, programot. Ez nem más, mint az idők jeleinek értelmezése a nagyvilágban, nemzetünkben, valamint személyes és közösségi életünkben zajló történések tükrében megsejtett, részünkről adandó válasz.

Mit tanultunk tőle?

Először is: *rendet*. Azt a rendet, amelynek Mindenek Teremtője a forrása, amelynek megismerése, elfogadása, érvényesítése – elsősorban önmagunkban –

Pehm Gilbert Antal TORG

tekintélyt ad ahhoz is, hogy a közösség rendjét tekintéllyel képviseljük, őrizzük, megerősítsük.

Másodszor: *irgalmat*. Szent István Isten irgalmában az Ő atyai, feltétel nélküli szeretetét ismerte meg. Ez az alapja és hordozója annak az atyai szeretetnek, amely nagyon is feltételes, és mégsem kérdőjelezi meg az irgalmat. Azzá kell lennünk, akik még nem vagyunk, fejlődni, növekedni, másokért élő emberré kell válnunk. Az Atyai szeretet nem azért szab feltételeket, mert önző, öncélú, követelő, hanem éppen a szeretet adásának, felelősség viselésének képessége, annak kialakulása, megtanulása érdekében ad feladatot és kereteket. Aki helyesen szeret, ha kell, helyesen büntet.

Harmadszor: *átlényegülést*.

Ennek kezdete az a hit, hogy Isten nem semmisít meg semmit, amikor újat hoz létre. A régiben már ott van az új. Nem lehet és nem szabad a múltat végképp eltörölni. Azt mondta valaki: *a butaság a XIX. században elkezdett gondolkodni. Egy új világrenden kezdett gondolkodni, belső rend nélkül. Ennek a butaságnak gondolatai vulgárisak, kritikátlanok, unalmasak. Átszerkesztett Bábelt hoz létre*. A múltat semmibe véve akart valami egészen újat alkotni. Szent Istvánban Isten nagy műve, a belső rend, átrendezés. A pogány világ rendje is egyfajta rendet képviselt. De az, amire Krisztusban rátalált, összehasonlíthatatlanul nagyobb távlatokat nyitott személye és népe számára egyaránt. Krisztus rendje, ami benne, belőle és körülötte kialakult, magába foglalta felemelve, megtisztítva, átlényegítve őseinek minden harciasságát, küzdeni tudását, hősiességét. Látszólag a múlttal szemben, valójában azonban a múltra építve és azt meghaladva alakult ki a nemzet új távlatokat nyitó rendje.

Azt kívánom valamennyiünk számára, hogy ma este megújult pillantást vehessünk mindarra, amiért Szent István élt és dolgozott, és most már teljességében szemlél. A Jelenvalóra, arra a harmonikus valóságra, amely rendre, irgalomra, fegyelemre, átlényegülésre vezet, összhangjával és szépségével nyugtat és dinamizál egyszerre.

Sanctus Stephanus noster, ora pro nobis!

★ ★ ★

Szeretettel köszöntöm a konferencia minden résztvevőjét, előadóját, a konferencia második napján!

Mindenek előtt szeretném megköszönni a meghívást és a megtisztelő felkérést a konferencia társvednöki tisztére dr. Várhelyi Krisztina részéről, tekintettel arra, hogy a Miskolc-Vasgyári Római Katolikus Egyházközségnek vagyok a plébánosa.

Szent István kultusza életünkhöz tartozik. Flach Antal, aki rendszeresen szervez koncerteket templomunkban, mint például tegnap is, ötletgazdaként és kivitelezőként tegnap ismét nagyot alkotott, neki is köszönöm ezt a kezdeményezést, felkérést.

Egy ilyen konferencia számomra, aki gyakorlatilag a Kádár-rendszert átaludta, azért fontos, mert amikor felébredtem (megtértem) 1983-ban a Néphadsereg keretei között sorkatonai szolgálatot teljesítve, megvilágosodtam. Megértettem, mi bajom volt

ifjúságom éveiben, mi volt életérzésemmé vált fásultságom, nyugtalanságom oka. Világossá vált, hogy az a fajta metafizikai érdeklődés – utólag fogalmazom így –, ami mindig is ott volt bennem és valószínűleg nagyon sokakban, ami a végső alapokra kérdez rá, soha nem került szóba. Minden, amit tanultunk, lógott a levegőben, ahogy valaki nem csak kelet, de nyugat számára is érvényesen megfogalmazta: a modern ember elképesztően nagy mennyiségű információt halmozott fel, és döbbenetesen csekély bölcsességre tett szert. Mert a végső, legalapvetőbb kérdéseket nem akarta, nem merete feltenni. Egy ilyen történelmi jellegű konferencia az én értelmezésemben arról az emlékezésről, újraértelmezésről szól, amivel a nagy háttér, horizont, amelybe minden egyes információnkat beillesztjük, mint értelemadó háttér kibontakozik és teljesebb rálátást ad a Végső Értelemadó Alap szempontjából. Ami a nyugati gondolkodásnak első igazi nagy kérdése volt, a görögök megfogalmazásában: az ἄρχή παντῶν, mindennek végső alapja. Ezért, amikor a részleteket, részinformációkat emlékezve összerakjuk, és mélyebben megérteni próbáljuk – jelen esetben Szent István királyt és Szent Királyainkat –, akkor szilárd alapokra van szükségünk, amelyekre építve *emlékezünk*, részleteiben és egészében jobban megismerve múltunkat. E nélkül halálos feledésnek állapotában lennénk, önmagunkat sem értve többé.

Szent Ágoston, aki elsőként körvonalazta a lineáris történelemszemléletet, mélyen érintett engem is. Rávilágított számomra az idő sajátos misztériumára. Úgy tűnik, mintha a jelenben élnénk, a múlt már nem lenne, a jövő még nincs itt. De kiderül, hogy a jelen az, amit a legnehezebben tudunk elcsípni. A jelen az, amely, mihelyt rágondolunk, már múlttá vált. Ezért pontosít: az embernek van jelene a múlttól, jelene a jelenről és jelene a jövőről. Itt van a múlt, és sajátosan a jövő is. Ezért az ember a történelem megismerésének alanya is, meg tárgya is.

Ami történelmi, ami valaha megtörtént, egyszeri, megismételhetetlen, elmúlt. De a történelmi hatása itt van bennünk, öntudatlanul, a múlt hatásaként. Ezért a régiakat még csak kritizálni sem tudnánk nélkülük. Amit tőlük kaptunk, beépült. Megismer-nünk, tudatosítanunk kell mindazt, ami történt, ami hatásként bennünk él, hogy elfogadhassuk, hálásak lehessünk minden jóért, kiengesztelődhessünk azzal, ami rossz. Áldás és átok, erények és bűnök eredményeképpen létrejött jelenünkkel kiengesztelődhessünk, hogy aztán tovább léphessünk.

Azt mondta valaki, amikor a Végső Alapra, metafizikai valóságra rátekintünk, az Egészre sejtésszerűen rálátunk, egyszerre nyugtat és dinamizál minket. Mert jobban megértjük magunkat, személyesen és közösségileg – így nyugtat –, ugyanakkor dinamizál, mert cselekvésre sarkall.

Azt kívánom a konferencia második napján is valamennyiünk számára, hogy mindaz, ami elhangzik részinformációként, az mélyebben igaz egészévé válva, egyszerre adjon békét és cselekvő dinamizmust!

LIMBACHER GÁBOR

Szent István király és a haza jövőbe mutató szeretete

Szent István a kereszténnyé vált magyarság első uralkodója, a középkortól folytonos hagyomány szerint az ország és a nemzet mennyei patrónusa. Ott állt két világ határán. Pogány nemzetségének totemisztikus eredethagyománya és választottsága – lásd az Angyali Üdvözlés típusú Emese álmát – az Árpád-ház szentségi tekintélyében élt tovább.

Szent István király államalapító műve létrehozásához transzcendens erőforrásokból merített meghatározó módon, és utódai számára ő maga is a szakralitás forrásává vált:

1./ A középkori Európa királyi státusa önmagában is normatíve szakralis jellegű volt, ami a királlyá avatás szertartásaiban is tükröződött. Az avatandó király porig aláta magát, rituálisan mintegy kiüresítette, földta önmagát, hogy

helyet adjon személyében a keresztény ös- illetve mintaképnek, Krisztusnak. A biblikus mintákat és szimbólumokat alkalmazó egyházi szertartás révén az új király Isten felkentje lett. A szertartás szövege szerint a király Jézus Krisztus nevét viseli és Őt képviseli, azaz keresztény archetípusával azonosul.

2./ Szent István király III. Ottó német-római császártól nászajándékba kapott *szent lándzsája* is tartalmazza Krisztus fegyverzetének egy darabját. A császár a magyarok urának megengedte, hogy teljes szabadsággal királysága legyen, engedelmet adva neki arra, hogy mindenhol *szent lándzsát* hordoztasson, amint az magának a császárnak szokása, és az Úr szögeiből, valamint Longinus dárdájából, amely Szent Mórićé lett, saját lándzsáján való ereklüket engedett át neki.

1. kép: Szent István király a hisznyi Angyali Üdvözlés-szárnyasoltár predelláján. Lőcsei Pál, XVI. sz. eleje, Hisznyó (Chyžné, Szlovákia) (A Szerző felv.)

3./ István „+LANCEA REGIS” (a király lándzsája) köriratú dénárján az angyalok küldötte dőlt kereszt, zárt korona és az Isten kezéből átnyújtott lándzsá ábrázolásával mutatta királysága isteni forrását és természetfeletti minőségét (LIMBACHER 2015. 87.).

Limbacher Gábor

4./ A későbbi királyok avatási szertartásának magyar vonásai is a felkenés célját szolgálták a Szent Istvánnak tulajdonított, ezért szakrálissá vált tárgyi emlékek rituális alkalmazásával. A leendő magyar királyt a szent előd szent ruháiba, Szent István felszerelésébe öltöztették, és ami a leglényegesebb, fejére a püspökök „Szent István koronáját” helyezték. Koronázáskor a királyokat István trónjára ültették. Ennek szakrális jelentőségére utal az a XVII. században még élő hagyomány, hogy csodatévő gyógyító erőt tulajdonítottak Szent István vörösmárvány trónusának. A Szent István-i karizmában való mind teljesebb részesülés igyekezete indokolja azt, hogy az interregnum idején II. Vencel cseh király fia számára a Szent Korona mellett még István karereklyéjét is birtokolni akarta. A királyavatásnak a Szent István által alapított fehérvári bazilikában kellett végbemennie, egyben ott, ahol István sírja volt. E hely nem egyszerűen első királyunk és a királyi család temploma, nem is egyszerűen az ő temetkező helye volt, hanem egy szent sírja, ahová zarándokok jártak, és ahol csodák történtek. A hely archetipikus szemléletét jelzi, hogy az István király szentté avatásában résztvevő Szent Lászlót követően, Könyves Kálmánnal kezdve a török uralomig csaknem az összes királyunk a szent mellé temetette magát, miként az őt követő Orseolo Pétertől az összes királyavatás is a szentkirály sírtemplomában történt. E szemléletnek felelt meg az az általánossá vált szokás, hogy a régi és jónak tartott intézményeket a szent királyra, azaz Istvánra vezessék vissza, az intézkedéseknél rá hivatkozzanak. Az Árpád-házból való királyok is őt kezdték ősnek tekinteni, így is beszéltek róla, annak ellenére, hogy nem lehettek közvetlen leszármazottai. A királyavatás Szent István-i szent helyszínén, szakrálissá vált tárgyainak átlényegítő szerepéhez az istváni szent időbeliség is kapcsolódott. Így 1310. augusztus 20-án Károly Róbertet – két érvénytelen avatási szertartás után – harmadszorra István király szentté avatásának emléknapján és egyben csodákkal ékes évi búcsúünnepén koronázták királlyá. A királlyá avatáskor tehát szent tér, idő és tárgyi emlékek egyaránt szolgálták a mind teljesebb azonosulást a magyar király archetípusával, az elsővel, Szent Istvánnal. A Krisztusba olvadó elsővel (Emese álma és szülei jelenései, illetve Zakariás és Mária látomása).

5./ Vallási szempontból Európa szerte a felkenés és szentelés alkotta a királyavatás lényegét, a korona feltétele inkább külsőleges jelkép maradt. Magyarországból a szempontból kivételt jelentett, mert nálunk a lényeg éppen a korona, Szent István koronájának, a háromszorosan is mennyei koronának főre helyezése volt. De Szent István kiemelkedő történelmi alakja nem önmagában vált archetipikus jelenséggé, hanem az eredeti keresztény ősképre, Krisztusra utaló szentségében. Amint a Hartvik püspök-féle legendában és egy 1308. évi zsinati dokumentumban is szerepel, a magyarokat voltaképpen nem István király térítette keresztény hitre, hanem általa maga Krisztus, illetve az Úr Jézus Krisztus a király szolgálatának segítségével.

6./ Koronájához, e legfőbb felségjelvényhez – és sajátos magyar fejleményként az évszázadok során ugyanahhoz a koronához – a XIII. századtól adatoltan szak-

rális képzetek tapadnak. Ekkoriban már a koronát elterjedt megnevezéssel *szent koronának* hívják, és Szent Istvántól származtatják – amihez a XVII. századig kétség sem fért – s ilyenként égből küldött, angyal adta korona volt, Szilveszter pápa ezredfordulón átélt látomásának megfelelően (LIMBACHER 2002. 131–133.).

7./ Szakrális jelentőségű volt, hogy István hadi szövetségésétől, II. Baszileosz bizánci császártól nagy erejű keresztrelikviát kapott, amely a Szent Ilona által adományozott hiteles szentkereszt ereklye egy darabkaja.

8./ István király szakrális mentalitását szemlélteti, hogy uralkodóként a „Szent király, István Pannóniát a Boldogságos Szűz családjának, házanépeének nevezte”, vagy az Érdy-kódexbe foglalt hagyomány szerint „Bódogasszony országának”. Szent István király 1077 körül írott nagyobbik legendája szerint: minden cselekedetét teljesen Istennek szentelte, fogadalom s felajánlás útján szüntelen imáiban magát és királyságát az örökszűz istenanya, Mária gyámsága alá helyezte, kinek tiszteletes dicsősége a magyarok előtt oly nevezetes, hogy nyelvükön még e szűz mennybemenetelének ünnepét is, tulajdonnévénél hozzáátétele nélkül, csak Királyné napjának emlegették. „Mennyei Királynő és az én Királynőm!” – kiált föl maga Szent István király, aki a középkori hagyomány szerint a történések mintegy transztechnika gyanánt való szakrális-mágikus befolyásolásával – Szűz Mária mennybevételének napját, Nagyboldogasszony ünnepét „vagyva vágyta élete utolsó napjának és nagyon sürgetve kérte az égiektől, hogy hozzá [Máriához] hasonlóan ezen a napon vétessek az égbe”, mely számára azután megadatott (LIMBACHER 2002. 150–151.).

2. kép: Szent István országfelajánlása lobogóképen. Debrőd (Debrád, Szlovákia) (A Szerző felv.)

★ ★ ★

Középkori szokás szerint Egerben (Heves m.) minden vasárnap körmenet indult a szent király ereklyéinek köszöntésére: „Üdvözlégy boldog István király, nemzedet dicső reménysége! [...] Imádkozzál népedért, járd közben papjaidért, hogy tied közül senki ne legyen az ellenség prédája.” (BÁLINT 1977. II. 199.)

Szent István király tisztelete térségünkben néhol már középkori templomtitulusokban, illetve a település védőszentjeként is jelentkezett. Ezt példázza az ősi Tomaj nembeli Dénes nádor alapítása 1239–1240-ben a Nógrád megyei Losoncon (ma: Lučenec, Szlovákia). A tatárjárás az építést megakadályozta, azt fiaí valósították meg, akik Szent István király tiszteletére alapítottak monostort az úgynevezett királyhegyen. Szent István király XIV. században épült cserhátsurányi (Nógrád m.) temploma búcsú kiváltással rendelkezett (LIMBACHER 2002. 21.).

A barokk *Regnum Marianum*-eszmé szerint a magyar nép azért tudta történelmének minden megpróbáltatását, szenvedését átvészelni, és azért sikerült leráznia a török igit, mert a Magyarok Nagyasszonya, akinek Szent István fölajánlotta országát, nem feledkezett meg népéről. A megalázott és tönkretett országot a magyarság szintén Mária oltalma alatt és segítségével volt képes visszahelyezni régi nagyságába és dicsőségébe. A *Regnum Marianum* jezsuita eszmevilága támogatólag hatott Szent István király kultuszára, elsősorban az ország-felajánlás motívumának hangsúlyozása révén. Nógrádban minden tizedik településen található művészettörténetileg említésre méltó Szent István-ábrázolás, amelyek egy része az országot jelképező Szent Korona felajánlását mutatja. Hevesben – ahol teljesebb körű művészettörténeti feldolgozás készült – minden negyedik helység templomából dokumentáltak Szent István-ábrázolást: Szent László királlyal, Szent Imre herceggel együtt vagy a Mindenszentek sorában. A szoborábrázolások jelentős részben a „Mátra-Nógrád vidéki palóc barokk” jellegzetes példái, ahogyan az például Verpelét egyik, Szent István és Szent László magyar öltözetű szobrai tartalmazó mellékoltárán látható. Itt utalhatunk Dorogházára is. A Korona s vele az ország fölajánlása Hevesben Szent István ábrázolásainak egynegyedrészére tehető. Ha e megoszláshoz hozzáadjuk a templom világának művészettörténetileg csak ritkán figyelembe vett tárgytipusát, a lobogókat és zászlókat, megállapítható, hogy a települések túlnyomó többsége rendelkezik valamilyen Szent István-, illetve Magyarok Nagyasszonya-ábrázolással (LENGYEL–LIMBACHER 1997. 93–94.).

Nemzeti szentjeink tiszteletét a XVII–XVIII. században a papság, a főnemesség és az uralkodócsalád egyaránt támogatta. A Habsburg-dinasztia középkori párhuzamoknak megfelelően igényt tartott a vallásos tiszteletre, amelyben az Árpád-házi apostoli királyság gondolatához kapcsolták a Habsburg-ház fennállását is. Így azonban az államalapító Szent István király hivatalos nemzeti kultusza szinte teljes pusztulásra ítélte a legendájából foklorizálódott néphagyományt. A Boldogasszony után országunk patrónusává vált Szent István vallásos folklórjáról a Palócföldön is csak elszórt adatok ismeretesek.

Korábbi évszázadokban a vallásosság hatással volt a társadalmi, gazdasági élet legkülönfélébb területeire. A *céhek* területén császári közreműködés is alakította ezt a folyamatot a XVIII. században. Mária Terézia az egységes céhszabályzatok elrendelésekor különös hangsúlyt fektetett a katolikus vallás gyakorlására. Ezért is, de főként a vallásos világképből fakadóan a céhek zászlain rendre megfigyelhetjük szent patrónusuk képét. Így a balassagyarmati tímár céh zászlójára Szent István király; átellenben pedig a Háromkirályok kerültek föl (LENGYEL–LIMBACHER 1997. 96., 173–174.).

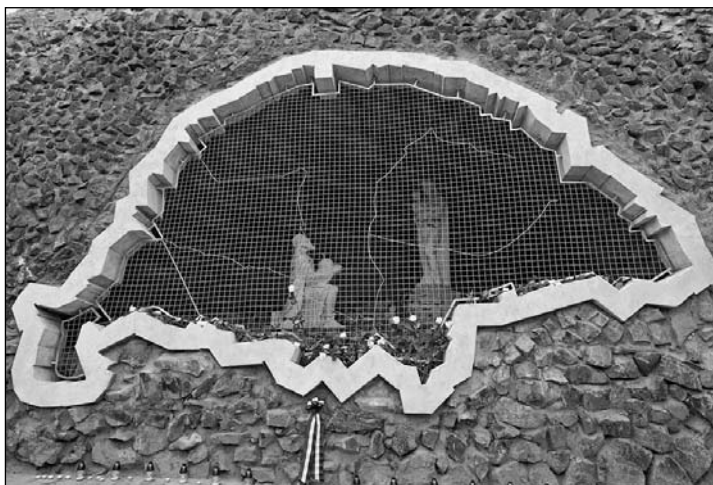
Az 1848. évi polgári forradalom kitörésekor a nógrádi vármegyeszékhely lakosságának zöme valójában távol állt a megyei radikálisok eszmevilágától, királyhű és vallásos volt. Ezt tükrözi Balassagyarmat város pecsétje, amely az iratok tanúsága szerint valószínűleg éppen 1848 márciusában változott meg: a körirathoz tartozó 1848-as évszám alatt ott térdel Szűz Mária oltárképe előtt a koronát neki felajánló Szent István király (LIMBACHER 2002. 130.) A karancssági bányászok két templomi lobogót csináltattak, melyek a paraszti társadalomba tagozódó munkások eucharisztikus szemléletét, Má-

riás lelkiületét és nemzeti elkötelezettségét tükrözik. A két lobogó azonos felirata: „Az Oltáriszentség tiszteletére / készítették a karancssági munkások 1934.” Az első oldalon az Oltáriszentséget úrmutatóban tartja a két hódoló angyal, a másik oldalon: felhőkön trónoló Szentháromság. Második lobogón a Fájdalmas Szűz tartja ölében a halott megváltót, illetve Szent István király fölajánlja a Szentkoronát a Magyarok Nagyszozonyának. Szent István képét indokolja, hogy Ő Karancsság, illetve templomának védőszentje, s egyben a képválasztás megfelel annak a felülről inspirált kultuszváltozásnak is, hogy a cseh-német hatást magánviselő Szent Borbála-bányász kultusz helyébe a „magyarabb” Szent István tisztelet lépjen.

Urbánus hatást magába olvasztó folklór testesült meg egy XX. század elején készült pad áttört faragásán: A támla betétje „képezi az ország almáját kettős kereszttel és a magyar koronát. A két oroszlán azt képezi, hogy az ősmagyarok két oroszlán erővel őrzötték az ország kincseit, a két angyal képezi azt, hogy hamarabb hírül adták Szilveszter pápának, mind a magyar követek Rómába értek. Ez a két angyal mondta Szilveszter pápának, hogy ne Boleszlónak, a lengyel fejedelemnek adja a koronát, hanem István fejedelemnek, Szent István királynak (MADARASSY 1934. 138–139.; LIMBACHER 2002. 23.).

A trianoni országvesztést követően a történelmi magyar országterület szakrális felfogását sajátosan példázza a Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületének képeslapja: Szent István a koronázási jelvényekkel látható, és feje körül a dicsfény nem kör alakú, hanem a történelmi Magyarország határait kontúrozza (LIMBACHER 2002. 60., 73., 74.).

A népi vallásosság sajátos évköri szerveződése és elevenése figyelhető meg a bükkszenterzsébeti (Heves m.) lobogók templomi elhelyezésének szokásában. A templomi lobogók évszázados helye a padvégeken volt, ahol a hívek mindkét olda-

3. kép: Kálvária nyitányaként: Magyar feltámadási barlang, Salgótarján (A Szerző felv.).

lukat láthatták. 1986-ban plébánosuk új padokat csináltatott és a lobogók a falhoz kerültek, ahol egyik felük takarásba került. Itt a funkcionális lobogószemlélet igénye azt eredményezte, hogy a harangozó a lobogóképek aktualitása szerint forgatja azokat. Így a feltámadó Krisztus képe Nagyszombattól Pünkösdig látható, egyéb időben pedig a templomtitulus: Szent Erzsébet. A többi lobogónál az átfordítás időpontját az ábrázolt szentek névünnepei jelölték ki. Ezért például Szent István Király augusztus 20-tól június 27-ig látható, Szent László csak nyár középső időszakában. Nagybőjtben a régi rend él tovább, a harangozó fekete pénteken az összes lobogót leveszi, csak a száraz maradnak ott, a körmeneti feszületet fekete posztóval borítja be. A lobogók szentjei, így Szent István is, a feltámadás ünnepére válnak ismét láthatóvá.

Herencsényben apostoli királyunk 1980-as évekbeli látomásos megjelenését a politikai rendszerváltozás és egyben egy családi haláleset előjeleként tekintették: „Amikor az én férjem meg akart halni, akkor Szent Istvánt láttam álmomban, oszt Szent Istvánhoz nem is szoktunk imádkozni. És azt láttam, hogy Szent István megjelent itt a házunk fölött koronával, én meg kajbálok, apja hamar csak gyere, jel van az égen, Szent István megjelent. Akkor jött oszt, hogy utána már kezdték Szent Istvánnak a jobb kezét ünnepelni. Meg a férjem a szentistváni búcsún volt utoljára.” Magyarország II. világháborús veresége miatti területvesztését az egyik volt Hont vármegyei faluban Szent István tiszteletének szüneteltetése követte, mint aki elmulasztotta teljesíteni mennyei feladatát. Az ismét Csehszlovákiához csatolt Csábon Szent István templomi szobrát egy ideig nem virágozta a gondozóasszony; mondván: „Te nem kapsz virágot, mert nem védted meg a hazát!” (LENGYEL–LIMBACHER 1997. 76., 96.).

4. kép: Szent István király, festett faszobor a szentsimoni plébániatemplomban, 17. század (A Szerző felv.).

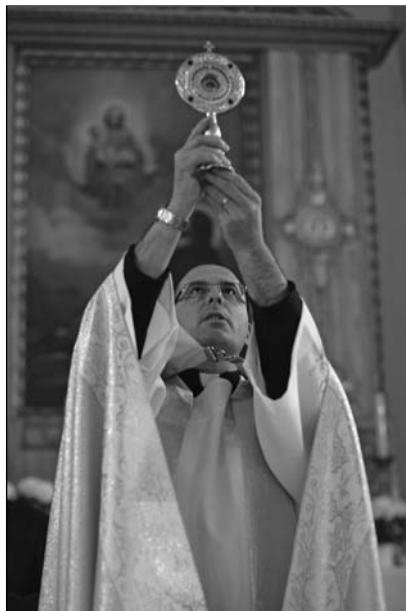
Szent István király – aki, mint ismeretes, az egy nyelvű, egyszokású népeiséget még helytelenítette, azt gyengének tartotta – nemzete Szűz Mária oltalmába ajánlásakor ez szegény országot mind benne való urakkal és szegénnyel, bádoggal egyetemben értette. Az ország felajánlása az Érdy-kódex leírása szerint így történt: „...ez világnak megépítő nemes Asszonya, dicsőséges Szig Mária! Te szentséges kezeidben és oltalmad alá adom és ajánlom anyaszentegyházad, mind benne való fejedelmekkel és lelki népekkel egyetemben. És ez szegény országot mind benne való urakkal és szegénnyel, bódoggal egyetemben... és az én lelkömet te szent markodba” (BÁLINT 1977. II. 199.). Szent István király idézett szavai szemléletesen mutatják, hogy a rendi társadalom kifejlődése előtt az országban lakó nemzet kebelébe nemcsak az urak, hanem a szegények is beletartoztak (LIMBACHER 2002. 23–24.).

Ennek megfelelően a történeti Magyarország, sőt a Kárpátokon túli területek nem magyar ajkú parasztságának még 19–20. századi folklórából is adatolható volt szent királyunk tisztelete, és a közös haza evidenciája. Például egy moldovai csángó közvetítéssel románra fordított énekben Szent István a világ minden népének királya lesz. Ő térítette meg őket, és ő szerzett valamennyinek országot. Egy bánsági román kolinda is István király szentségét említi.

Egy gazdag változatokban ismert szlovák, sőt a morvák körében is ismert történeti ének mint saját keresztény vezérüket említi: „Tombolt a harc tombolt. / Szent István velünk volt [...] Magyar haza földjén / Vérviharos örvény: / Küzd a fény az árral: / Szlovák a pogánnyal [...] Vörös vér hömpölyög / Ezüstszín Dunánkba / Keresztények bárdja/ Vagdos a pogányba.” Az olyan nemzetközileg elterjedt folklórjelenség, mint a Kyffhäuser-típushoz tartozó mondafajta, szintén a haza, a nép és a királytisztelet közössége alapján kapott formát nemzetiségeink körében is. A Trencsén megyei Ócsad (Oščadnica, Szlovákia) szlovák faluban az egyik környékbeli barlangban rejtőzött Szent István királyt és seregét várták vissza, hogy felszabadítsa a népet és országot, mely mondatípus a szlovénoknál Mátyás király alakjához kapcsolódott gazdag változatokban. Témánk szempontjából az is megjegyzendő, hogy e vándormonda alap gondolata önmagában is vallásos indíttatású, amennyiben közel áll a zsidó-keresztény kultúrkör messiásvárásához, s ilyenként válik azután közös „nemzeti” karakterűvé.

A paraszti emlékezésben a legrégebb elképzelhető múlt a nagyszülők élményvilága. Három nemzedék múltán a történelmi események az ősök egynemű és osztatlan idősíkjára tömörülnek, helyi konkrét valóságuk voltaképp idő felettivé, általános, nemzetközileg is egyöntetű motívumokká eszményiesül. Így történt ez a középkorban Szent László legendába sűrített emlékezetével, és ez a mentalitás vezetett Szent István, Rákóczi, Kossuth és Petőfi halhatatlanságához, az ún. Kyffhäusermondatípus keretében való visszavárásához, hogy felszabadítsa népét és az országot.

A haza szeretete megfigyelhető a magyarországi németiség körében is, főként a vallási élet keretében. Talán épp a szentistváni felajánlással összefonódott szakralitás és magyarságtudat adja a magyar haza szeretetének azt az értékét, amely a szendehelyi (Nógrád m.) németek kézíratos imakönyveiben is megnyilatkozik a XX. század elején (LIMBACHER 2002. 10., 19., 88.)

5. kép: A zarándokok és a Haza megáldása Szent István ereklyéjével Órhalmomban, 2009-ben (A Szerző felv.)

A haza jövőbe mutató szeretetének két összefüggő alapja Szent István koronája a Szent Korona, és annak – vele országunknak és népünknek – végrendeletileg történt Szűz Máriának ajánlása. A magyarság hivatását is meghatározza ez. A felajánlott és Mária országává lett állam nem a tiranoni Magyarország, hanem a történelmi ország. A nép, amely Mária nemzete, nem az etnikailag homogén magyarság, hanem a hungarus-nemzet, minden Kárpát-medencében élő etnikum és népcsoport. A Kárpát-medence és minden benne élő képvisellete testvéri együttélése a magyarság hivatása és küldetése az idők végezetéig!

BIBLIOGRÁFIA

- BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium I–II*. Budapest: Szent István Társulat, 1977
- LENGYEL Ágnes–LIMBACHER Gábor: *A Szent és a Profán. Népi vallásosság a Palócföldön*. Balassagyarmat: Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága és a szerzők, 1997
- LIMBACHER Gábor: *Hazaszeretet, magyarságtudat a népeletben*. Balassagyarmat: Palóc Múzeum, 2002
- LIMBACHER Gábor: ARMA CHRISTI ET HUNGARICI. Krisztus fegyverzete és a magyarság. In: NÉMETH Zsolt (szerk.): *Levelek az élő fáról 2015. Évkönyv Molnár V. József 85. születésnapjára*. Budapest: Püski Kiadó Kft., 2015. III–150., 171–174.
- MADARASSY László: *Barna János, a feszületfaragó*. Budapest: a szerző kiadása, 1934 (*Palóc Könyvtár* 1.)

NÉMETH ZSOLT

Szent István két középkori ábrázolása a tornaszentandrás ikerszentélyes Árpád-kori templomban

A templom régészeti kutatásának eredményei és kérdőjelei

Nagy örömmre szolgál, hogy a *Stephanus noster* c. tudományos konferencián két előadás is elhangzott Tornaszentandrás Árpád-kori templomáról, és így a Kárpát-medencében egyedülálló, ikerszentélyes épület végre több figyelmet kap (1. kép).

Az ikerszentélyes megnevezés azt jelenti, hogy egy hajóhoz két szentély kapcsolódik kelet felől. A település a Tornai dombság és a Szalonnai hegység határán, gyönyörű környezetben fekszik, közel a mai szlovák határhoz. A Valter Ilona által 1971-ben vezetett régészeti kutatás megállapította, hogy az Árpád-kori épület egy fázisban készült, a két szentély közötti 204 cm magasságú átjáró az eredeti eleme, miként a két falfülkéje is (VALTER 1980.

116). A szentélyek kifestésének több részlete megmaradt, amelyek közül a Szent István királyunkat ábrázoló a legérdekesebb, s amelyről alább részletesen szólok.

Németh Zsolt

1. kép: A tornaszentandrás ikerszentélyes Árpád-kori templom. (Mészáros József felvétele)

A XIV. században lebombolták a templom nyugati falát, ahol a bejárat lehetett, és bővítették egy jóval nagyobb alapterületű hajóval, amelyhez két tartóoszlopon nyugvó karzatot emeltek, és délen nyitottak rajta bejáratot. Így a teljes régi templom az új szentélyévé vált. A diadalív hevedere és a hajó több falszakasza is kifestést kapott a gótika idején (2. kép).

A XVII. században az északi oldalon sekrestyét és előteret tettek az épülethez, elcsúfítva abból az irányból a templomot. Az Árpád-kori szentélyek ablakai eredetiek, eltérő magasságban vannak, nem egyfelé tekintenek, a rézsűik lejtése is különböző. Ez azt jelenti, hogy a napfény más időpontban tud belépni a két szentélybe, illetve szorul ki belőlük, így az általuk létrehozott fényvetülések nem másolják egymást. Mindez arra utal, hogy az ablakrések gondosan beállítottak, és a rajtuk áteső fény az év adott napjain az épület kiemelt fontosságú pontjaira vetül. A hosszánál szélesebb hajónak két Árpád-kori ablaka volt, ezek közül az egyiket a gótika idején ikerablakká alakították át, de a tetejének íve látszik még.

Izgalmas kérdés, hogy a két szentélyhez hány oltár tartozott. Az ásató régész erre nem tudott választ adni, mert a járósíntet az idők során 50 cm-rel süllyesztették, s emiatt eltűnt az oltáralapozást hordozó talajréteg. Más iker-szentélyes templomokról kiderült, hogy ahol találtak oltáralapozást, ott csak egyet (VALTER 1980. 122–125). A régész szerint az első templom a XIII. század elején épült, ezt egyrészt arra alapozza, hogy a gótikus ha-

2. kép: A templom belső tere. (Nemes Zsuzsa felv.)

jóban, amely az elkészülés előtt értelemszerűen, még az ikertemplomon kívüli tér volt, nyolc temetkezést talált, és „azt a réteget, amelyben feküdtek, XIII. század eleji – XIV. századi régészeti leletanyag keltezi, tehát ez időhatáron belül temetkeztek ide” (VALTER 1980. 114). A régész azonban, meglátásom szerint, ásatási eredményéből helytelen következtetést vont le. Egyrészt „Szent László I/25. törvénycikke 12 napi kenyéren és vízen vezekléssel büntette azt, aki halottait nem az egyház mellett temeti el. Könyves Kálmán első dekrétuma kifejezetten előírja, hogy keresztényeket csakis a templom kertjébe temessenek (I/73.), és az országlása alatt tartott első esztergomi zsinat általában is szól a pogány szokások tilalmáról. [...] a régészet pénzeletek alapján arra jutott, hogy a templom körüli temetkezés Kálmán idejére vált országos érvényű szokássá a pogány rítusú végtisztesség rovására” (SZABADOS 2014. 142). Ebből egyenesen következik, hogy Szent László előtt nem volt országosan elterjedt szokás a templom körüli temetkezés, tehát korábbi temetkezések hiánya egy templom körül nem zárja ki, hogy évtizedekkel előbb épült volna, mint az a legkorábbi vetű érméssel keltezhető sírokból következtethető. A királyi központtól távolabbi vidékeken – s Szentandrás ilyennek tekinthető – az „átállás” az eklézsia körüli temet-

kezésre lassabban mehetett végbe. Másrészt, mivel a templom nem szerepel a XIV. századi pápai tizedjegyzékekben, az 1300-as években még nem volt római katolikus plébánia, amely köré a középkori egyházjog szerint temetkezni lehetett, hanem filia (leányegyház) ha egyáltalán a római rítusú egyház szakrális épülete volt. Valter Ilona az ikerszentélyes templomon kívül csupán nyolc sírt talált, ez pedig rendkívül kevésnek mondható, különös tekintettel a paleoszerológiai vizsgálat által megállapított 150 éves temetkezési időszakra, tehát csak szórványos Árpád-kori temetkezésről lehetett szó. Abból, hogy „a feltárt csontvázak genetikai szempontból nem egymáshoz tartozó egyedeké, és nincs köztük gyermek” (VALTER 1978. 109) arra következtettek, hogy nem a falu népe temetkezett a templom köré.

Az ikerszentélyes templom első használói

A *Hanem kik?* kérdésre választ kaphatunk, ha figyelembe vesszük, hogy a XI–XII. században vastermelés folyt Tornaszentandrás környékén: ezt a szakmai falunévek – két Kovácsi és egy Mile – jelzik. Valter Ilona szerint – ez a templom XIII. század elejére adott keltezését alátámasztani kívánó másik érve – a tornai erdőispánság XII. század végi megalakulásával a vastermelés megszűnt, és Szentandrás falu akkor jött létre (VALTER 1980. 100). Nehezen hihető azonban, hogy a szakmai falvak akkor települtek volna, amikor a vastermelés megszűnt. Figyelembe kell vennünk Mező András megállapítását is, miszerint „Az adatok tömegével támogatjuk Schwartz Elemér ama nézetének igazát, hogy az önmagában álló védőszentnév különösen gyakran akkor válik helységnevvé, ha a templom egy falucsoport számára azoktól elkülönülten épült föl, s később a templom köré is település szerveződik” (MEZŐ 2003. 42). Mindezen adatok egybevetéséből arra következtettem, hogy az ikerszentélyes templom a vasfeldolgozásban részt vevő szénégetők (milék), kohászok és kovácsok temploma lehetett (NÉMETH 2019. 53), akik már jóval a tornai erdőispánság megalakulása előtt itt voltak.

Valter Ilona szerint a templom „nem a társadalmilag, jogilag rabszolgának számító szolgáltató falu bányász vastermelőinek” készült (VALTER 1980. 127). Tovább fokozza a zavart Csorba Csaba véleménye, miszerint „dél-német vagy cseh földről jött bányászok építették maguknak ezt a sajátos elrendezésű templomot” (CSORBA–LÁSZLÓ 2008. 82). A feltevés kánonjogi képtelenség, hiszen 1200 körül templomot csak kegyúr emeltethetett megyéspüspöki jóváhagyás mellett. Csorba Csaba azzal sincs tisztában, hogy az Árpád-korban a vasat nem felszín alóli kitermelést igénylő ércből, hanem gyepvasból, illetve a borsod-gömöri vidéken vaskalapérből állították elő. Mindkettő felszíni gyűjtéssel nyerhető, így „dél-német vagy cseh földről jött bányászok” nem dolgozhattak az Árpád-korban sem itt, sem máshol. A régészeti leletek is azt igazolják, hogy nincs szükség külföldi vasfeldolgozók feltételezésére. Nováki Gyula megállapította, hogy az észak-borsodi kemencék és műhelyek különböznek a kortárs cseh, szlovák és lengyel társaiktól, „az északkelet-magyarországi csoportot így egyelőre nem tudjuk belehelyezni a környező területek

hasznos leleteinek körébe” (HECKENAST et al. 1968. 67). Paradox módon Nováki, átvéve Kniezsa István nézeteit, miszerint ezen a vidéken jelentős szláv lakosság élt volna a X–XI. században, nem vont le azt a következtetést saját megállapításából, hogy az itteni – környezetüktől különböző – vasfeldolgozók nem a szlávok közül kerültek ki, és ezért a magyarországi csoportot külön kellene kezelni a környező szláv területek hasonló leleteinek körétől.

Ikerszentélyes templomok Európában

Segítséget nyújthat a szentandrásai templom építési idejének meghatározásához és működésrendjének megértéséhez, ha megvizsgáljuk, hogy hol álltak Európában ikerszentélyes templomok. Az őket tárgyaló eddigi legátfogóbb munka Silvana Ghigonetto svájci-olasz régész nevéhez fűződik. Legfontosabb megállapításai a következők:

- a legtöbb ikerszentélyes templom Itália területén állt, beleértve Korzikát és Szardíniát, valamint Ticinot, a mai Svájc olasz kantonját,
- ezek az épületek szinte kivétel nélkül a VII–X. századra keltezettek,
- a legtöbbjüket az ezredforduló után lerombolták vagy átalakították, ezért majdnem kizárólag ásatásokból ismerjük őket, az álló emlékek száma kevés a nyugat-európai kultúrkörben,
- számos ikerszentélyes templom nem annak épült, hanem később alakították azzá még a kora középkorban,
- az ikerszentélyek mérete számos épület esetében jelentősen eltérő, ez az egész templom aszimmetriáját eredményezi (GHIGONETTO 2000).

A Kárpát-medencéhez legközelebb Horvátországban találunk ikerszentélyes templomot, Cherso (Cres) szigetén kettőt is. Látható, hogy a tornaszentandrásai épület távol van a többi ikerszentélyes templomtól, és az ásató régésze által adott keltezés időben is elválasztja azoktól. Ha az alaprajzának legszorosabb analógiáját keressük, akkor azt Frankföldön, Solnhofenben találjuk meg. Az ott feltárt, és az ásató régésze, Vladimir Miložić által 650 körülre keltezett (MILOŽIĆ 1968. 163) első templom szentélyei éppúgy közel egyformák, mint a szentandrásaiéi, és a hajója is közel négyzet alaprajzú. Az épületnek létezik 1000 körülre szóló „alternatív” keltezése is.

Vajon elképzelhető-e, hogy a nagyon hasonló, ám ritka alaprajzú solnhofeni és tornaszentandrásai épület egymástól teljesen függetlenül épült? Úgy gondolom, hogy nem, ám a kapcsolat kétféle természetű lehet. Egyrészt alapulhat azon, hogy a későbbi épület létrehozói látták a korábban keletkezettet, és a látvány adta az inspirációt. Mivel a solnhofeni templomot viszonylag hamar teljesen átalakították, ikerszentélyeit elbontották, tehát aligha szolgálhatott mintául Tornaszentandrás létrehozóinak. A másik lehetőség, hogy a két templom konstrukciójának közös *szellemi* gyökerei vannak. A későbbi építője nem látta a korábbi, ám azonos vagy igen hasonló – esetünk-

ben speciális – térrendezési elvek szerint alkotott, mint a korábban emelté. Érdekes adalék, hogy Solnhofen környékén is folyt vasércfeldolgozás, legnagyobb intenzitással az első templom készülése idején. Több más ikerszentélyes templom is bányászattal-fémfeldolgozással foglalkozó területen található.

Ghigonetto mellett érvel, hogy az ikerszentélyes templomok az ezer éven keresztül – a 451. évi, teológiai szakadást hozó chalcedoni zsinattól az 1439. évi firenzei zsinatig, ahol a római katolikus egyház lezárta a teológiai vitát a kivált egyházakkal – párhuzamosan létező különböző krisztológiai magyarázatok együttélésének tanúbizonyságai (GHIGONETTO 2000. 166.). Szerinte ezeket az épületeket éppen Krisztus egyféle vagy kétféle természetéről szóló teológiai vita korszakában emelték, s annak eldőltevel nagy részüket lerombolták vagy átalakították a nyugat-európai kultúrkörben, a keleti kereszténység területén (mai Görögország, Törökország, Örményország, Oroszország) azonban háborítatlanul fennmaradhattak. Az olasz régész elmélete azonban sántít, egyrészt azért, mert az ikerszentélyes templomok átépítése, illetve lerombolása a XV. század közepénél jóval korábban végbement, másrészt, mert a feltételezett kettős szertartásrend vagy két oltár meglétét indokolná, vagy egy szentély is elegendő lenne. Reichenau-Mittelzell temploma az egyik ismert példája annak, ahol a két szentély közül csak az egyikben találtak oltáralapozást. Első építési fázisa 724-ből való, ám ebben az állapotában csak 22 évet ért meg: 746-ban kétszeresére nyújtották a hajót, majd 799-ben kereszthajót illesztettek az épülethez (GHIGONETTO 2000. 59.), tehát rövid időn belül alaposan átalakították. A Bodensee félszigetén álló monostortemplom esetében aligha vélelmezhetünk felekezeti értelemben vett kettős szertartásrendet, tehát az ikerszentélyek kialakítása mögött más okot kell keresnünk.

Az ikerszentélyes templom működésrendje

A szentandrászi templom működésrendje értelmezésnél tekintettel kell lennünk arra, hogy az első használói fémek átalakításban vettek részt. Jól ismert, hogy az ókorban és a kora középkorban a fémművességet titokzatosnak és misztikusnak tartották, mert akik megváltoztatják a fémeket, s ez chthonikus jellegű művelet, azoknak sötét erőket kell alkalmazniuk. Egy jakut mondás szerint sámán és kovács egy fészekből való, Ilmarinen képességei a Kalevalában ugyanezt a felfogást tükrözik vissza. Fémek „mágikus” átalakítóinak nyilvánvalóan szükségük volt arra, hogy tevékenységük során az égieteket és az alsóvilágot egyaránt tiszteljék, és velük való kapcsolatukat egészséges egyensúlyban tartsák. Alsóvilág alatt nem a poklot értem, hanem sokkal inkább Hádész attól lényegesen különböző birodalmát, aki az ásványok ura is volt. Minden teremtett dolog Isten műve, így a föld mélyének kincsei szintén azok, ám használatba vonásuk és működtetésük más jellegű erőkkel való munkálkodást jelent, mint a felszín fölötti javaké. Ez nem vélelem kérdése: aki ilyenekkel dolgozik, az ezt tapasztalja. Még föl nem tett kérdés, hogy a Szentandrás, illetve más ikerszentélyes templomok környékén dolgozó fémátalakítók miként tisztelték az Ég

urát, illetve az alsóvilágét, akit egy másik értelmezési síkon Földanyának is mondhatunk, akinek a méhéből származnak az ásványkincsek. A keresztény felfogás szerint a kettő természetesen ugyanaz, de kétségtelenül mégis más arcát mutatja. Vajon egyetlen templomban tisztelték-e mindkét „arcot”, s ez magyarázhatja az ikerszentélyek meglétét, vagy kettőben, amelyek közül az alsóvilággal kapcsolatot tartó akár természeti, „pogány” szakrális hely is lehetett? A feszegető kérdés első felére napjaink római katolikus válasza kategorikus nem, és a másik lehetőséget is elveti, mondván, hogy keresztény ember nem végez szertartást felszenteletlen helyen, ám a választ az Árpád-kor emberének korunkétól nagyon jelentősen eltérő gondolkodásmódja szerint kellene megadnunk, különös tekintettel arra, ahogy akkor a szakralitáshoz viszonyultak. Nem feledhetjük azt sem, hogy Szentandrásan az érintettek mágikus képességűnek tekintett férfiak (és vélhetően asszonyaik) voltak. Tudással, netán írott forrással nem rendelkezünk minderről, de szellemi restség lenne nem keresni a választ fenti kérdéskörre vagy felszínes látszatválaszokkal beérni.

A tornaszentandrásai első templom működésrendjének lényeges eleme, hogy a két szentély között átjáró létezett a kezdetektől fogva, tanúsítva, hogy a pap a szertartás során mindkét térrészben végezte a szolgálatát ugyanannak a közösségnek, akik a hajóból mindkét apszisbeli tevékenységére ráláttak. (Egy ikertemplomban, mint például a rakacaszendi, a két szentéllyel szemben két különböző, nem egy időben épült hajó van, tehát az egyik hajóból csak az egyik szentély látható.) Ebből az következik, hogy bármiféle kettősség megjelenítésének igénye emeltette Szentandrásan az ikerszentélyeket, az a kor keresztény gondolkodásában „átjárható” volt, s az átjárást a szertartásvezető pap meg is tette.

Szent István ábrázolásai a templomban

Első királyunk két ábrázolását is felfedezhetjük a szentandrásai templomban. A későbbi a diadalív hevedere déli oldalának alsó szegmensét díszíti (3. kép), tehát csak a bővítés után készülhetett.

Veleszintén egész alakos freskója néz szembe, mindkettő meglehetősen sematikus alkotás a gotika korából. Sokkal érdekesebb

3. kép: Szent István XIV. századi ábrázolása a diadalív hevederének déli oldalán. (Mészáros József felvétele)

és színvonalasabb ezeknél a két szentélyt elválasztó pilléren található, azaz a hajóban lévőek számára leginkább szem előtt lévő, s emiatt kiemelt fontosságú, Szent István-ábrázolás (4. kép). Eredetileg egész alakos volt ez is, ám mellképpé kopott. A személyét azonosító STEPHAN REGIS CP felirat hiányos és nyelvtanilag is hibás. A helyes szöveg *SANCTI STEPHANI REGIS CPI* lenne. A hiányokat dőlt betűvel jeleztem, az utolsó I, bár restaurátlanul maradt, felfedezhető a festményen. Miért nem szerepel a név előtt a Sanctus jelző (genitivusban), legalább rövidített formában? A festmény elpusztult részén volt? A név sem áll birtokos esetben. A CPI a *corporis imago* (testének képmása) rövidítése lehet (Püspöki Nagy Péter olvasata), amit megerősít, hogy fölötte szórövidítésre utaló jel ismerhető fel. A felirat epigráfiai elemzése külön tanulmányt érdemelne – a kapitális betűk közé keveredő unciális *h*, az egyik kategóriába sem tartozó, különleges *E* és a régies, tetőléces *A* különleges elegye. Unciális *h* a nagybetűk között már az első évezred második felében megjelenik, és ott találjuk János apostol névfeliratában a Szent Koronán lévő képmásán is (IOhS). A tetőléces *A* szintén az első évezred jellegzetes betűformája, amely egyebek között Jakab, Pál és Tamás apostol névfeliratán található meg a Szent Koronán különféle változatokban. Az *E* azonban biztosan jóval későbbi az ezredfordulónál. A betűformák párhuzamait *együtt* 1200 körül készült feliratokon találjuk meg, így a falkép is ekkorra keltezhető.

4. kép: Szent István 1200 körül készült ábrázolása a szentélyek közötti pilléren. Mészáros Magor felvétele

Vajon a „dél-német vagy cseh földről jött bányászok” érezték-e szükségesnek, hogy a számukra idegen Szent István képmásával ékesíttessék templomukat, vagy „a társadalmilag nem, de jogilag rabszolgának számító szolgáltató falu bányász vastermelői”, akik tevékenysége különben is „legkésőbb a XII. század végén megszűnt”, és „szlávok voltak”, legalábbis Valter Ilona szerint? Bizton állíthatjuk, hogy nem. Meglátásom szerint fontosságot kell tulajdonítani annak, hogy miért első királyunk ábrázolása került arra a falszakaszra, amely az Árpád-kori hajóban tartózkodók számára a legszembeütőbb. Miért ő van ott, és nem valamelyik evangéliumi szent, például András apostol, a templom patrónusa? Biztos választ nem adhatunk, ám ha képirásként olvassuk az Árpád-kori templomot és kifestését, akkor Szent István király alakja hozzátartozik mindkét szentélyhez. Neki is „átjárható” és elfogadható volt, tehát, a festőművész szerint az a kétféle minőség, Istennek az a két „arca”,

amelyet az ikerszentélyek képviselnek, sőt, az eredeti hajóban lévők számára a szó szoros értelmében véve előretolt példaként állította őt. Körbeértünk: láthatjuk, hogy úgy az első templom működésrendjének, mint benne Szent István ábrázolásának megfelelő mélységű értelmezése ugyanazon áll vagy bukik: az ikerszentélyek szerepének megértésén.

BIBLIOGRÁFIA

- CSORBA Csaba–LÁSZLÓ János: *Falusi templomok*. Budapest: Anno Kiadó, 2008
- GHIGONETTO, Silvana: *Storia dell'architettura medievale. Una tipologia ricoperta: le chiese a doppia-abside (forme e funzioni)*. Paris: Editions du Félin, 2000
- HECKENAST Gusztáv–NOVÁKI Gyula–VASTAGH Gábor–ZOLTAY Endre: *A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban*. Budapest: Akadémiai, 1968
- MEZŐ András: *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2003
- MILOJČIĆ, Vladimir: Ergebnisse der Grabungen von 1961-1965 in der Fuldaer Propstei Solnhofen an der Altmühl. (1965-66). *Bericht des Römisch-Germanisches Kommission* 46–47. (1968) 133–181.
- NÉMETH Zsolt: *A Kárpát-medence legkülönlegesebb Árpád-kori templomai. Északkelet és a Tisza völgye*. Budapest: Magyarságkutató Intézet, 2019, <https://mki.gov.hu/kiadvany/karpat-medence-legkulonlegesebb-arpad-kori-templomai>
- SZABADOS György: A korai magyar államiság és időszerűsége. *Századvég, Új folyam* 73. (2014)/3. 127–163.
- VALTER Ilona: A tornaszentandrásai r. k. templom kutatása. *Műemlékvédelem* XXII. (1978) 108–118.
- VALTER Ilona: A tornaszentandrásai r. k. templom kutatása. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XIX. (1980) 99–130.

GYULAI ÉVA

Szentkultusz és katolikus restauráció: a Szentkirályok ábrázolása a Cserehát 18. században alapított katolikus templomaiban

Az abaúji Cserehát több szempontból is entitás: természetföldrajzi kistáj a Felföld déli részén, ugyanakkor néprajzi tájegység, napjainkban adminisztrációs kistérség. Történeti földrajzi értelemben a történeti Abaúj megye része, ugyanakkor viszonylag zárt vidék, amelynek török kori felekezeti térképe a Dél-Abaúj, Borsod, Gömör, Dél-Zemplén térségére jellemző egységes protestáns, jelesül református jelleget mutatta. A vallási, felekezeti és egyházi viszonyok a Csereháton is a török háborúkat követően, a 18. század elején változtak meg alapvetően, érdekes, hogy az „első rést a pajzson” nem a katolicizmus, hanem az evangélikus Fancsali Joób család által a Liptó vármegeyi birtokaikról Fancsalra telepített evangélikus szlovákok ültötték, egyházat, templomot, sőt a tágabb régióban egyfajta kis esperességet alapítva (erről bővebben: GYULAI 2018). A vidék katolikus restaurációját megelőzte a görögkatolikus vallás és intézményeinek megjelenése is, a 16–17. században elnéptelenedett vidékre ugyanis a 18. század elejétől a birtokosok felföldi ruszin jobbágyokat telepítettek, egyházi központjuk Garadna és Abaújszolnok lett.

Gyulai Éva

A katolikus egyház, különös módon, mégis jelen volt a 17. században a térségben, ha nem is spirituálisan és intézményeivel, birtokosként mindenképpen, Nyésta ugyanis továbbra is a jászói premontrei prépostság birtoka, tudjuk, az egri püspökség Jászóra költözésével Jászó (ma: Jasov, Szlovákia) lett a felső-magyarországi katolikus egyház központja. Sajópetri pedig a középkor óta a szepesi prépost és a szepesi káptalan közös birtoka. Bár a birtokos nemesség nagy része továbbra is református maradt, a 18. század közepére már három katolikus birtokos család képviselte felekezetét a térségben, a krasznokvajdai Szent-Imrey, a fáji Fáy katolizált családok, illetve a selyebi Tiszták, akik a 18. század közepén már katolikusként kerültek a Cserehát birtokosi elitjébe.

Mégsem a katolikus egyház birtokain indult el a katolikus restauráció a Csereháton, hanem a térség centrális helyén, Forróon, amely egyébként a 16. század legeleje óta – az evangélikus többségű – Kassa szabadi királyi város földesúri joghatósága alatt állt több környékbeli birtokkal együtt, a 16. század második felében csak rövid ideig szakította ki az egyház birtoklása alól Serédy Gáspár. A forrói középkori, leromlott állapotú

templomot 1729-ben vették át, vagy a katolikus narratíva szerint: foglalták vissza a katolikusok a Habsburg-kormányzat és Abaúj vármegye hathatós támogatásával, a szépi (ma: Moldava nad Bodvou, Szlovákia) katolikus plébános-esperes irányításával, illetve a környékbeli görögkatolikus parókusok és híveik személyes közreműködésével. A templomfoglalás a helyi és környékbeli református nemesség óriási ellenállása mellett, erőszakot sem nélkülöző módon zajlott le 1729-ben. A forrói templomfoglalás, vagyis a katolikus templomfoglalás, majd a reformátusok általi „reexequálás”, azaz visszafoglalás református narratíváját báji Patay (II.) Sámuel (1709–1788), a tiszáninzeni református egyházkerület gondnoka szerkeszti és írja meg birtokos- és egyházpatrónus társának, Vay Ábrahámnak (1697–1762):

[N]emes Kassa városának szomszédságban levén Encsnek Forró nevű faluja, melyben vallásunkon levő szegény emberek lakván, maguk templomocskáját csendesen bírták vala, és szabad exercitiumok akkoráig megvolt. Kassai főbíró Vancsai István és főrmendere Lehoczki János uraimék ő k(e)g(ye)lmek, Török István nevű sepi plebánus, másként ezen Dioecesisnek Vice Archidiaconussa által kívánván említett templomokat elfoglalni, egy becsületes Plebánust odavivén, s az községet, mint jobbágyaikat előhivatván, nagy fenyegetődzéssel s rémítéssel (készen levén a pálcák is), virtute Juris Dominialis et Patronatus az kulcsot kézhez hozni parancsolta; addig pedig valamely lyukon embereket behajtatván, belőlről az ajtót kívánta felrontatni, az kulcsa pedig kintelenségből mély éccakának idején megérkezvén a Mater Ecclesia Prédikátoratul, felnyitották és vi et potentia mediante el is foglalták és az említett Plebánust titkosan installálták. [...] a forrai református Ecclesia maga alázatos Instantiáját ily violentiáért Nemes Kassa városa ellen beadta, kívánván Vice-Ispánját Szolgabírájával együtt exmittáltatni e végre, hogy ő Felsege kegyelmes parancsolattya és Commissiója ereje mellett... erőszakkal elfoglatott templomocskájakat autoritate Magistratuali reexequaltassa... surrogatus Vice-Ispán Sajgó János uram... helyett Puki András uram denomináltatott, és három szolgabíróval együtt az exmissio szerint azon forrai templomot reexequálta, melyről in instanti relatiót is tettek az egész Nemes Vármegye előtt. De az Catholicus Status felzendült és solenniter protestált az executió iránt... De azoltátul fogva az Catholicus Status minden machinatiókat gondolván, nem kicsiny veszedelmünket munkálódja... (MPEA IV. No. XX. p. 23.)

Vay Ábrahám levelének további részében feltűnik a katolikus, ezzel együtt Abaúj vármegye hivatalos narratívája is azzal, hogy idézi Abaúj vármegyének a felsőbb hivatalokba írt jelentését az ügyről. Ebben az alispán (ekkor: Fáy Gábor) azt állítja, hogy a katolikus templomfoglalásnak eredetileg senki nem mondott ellent, ráadásul mindez a patrónus akaratából történt, egyébként is az épület már pusztá, azaz használaton kívüli volt. Továbbá: a templom visszafoglalására (*reexecutio*) induló reformátusok és „lutheristák” először hamis kérvényt szerkesztettek a forrói lakosok nevében a vármegyéhez, hogy az alispán vegye vissza a templomot. mikor pedig az alispán és a katolikus nemesek ellenálltak, a református nemesek saját – ún. *surrogatus* – alispánt bíztak meg, akinek közreműködésével erőszakosan, fegyverrel,

vért ontva, illetve a lakat leverésével vették vissza a forrói egyházat; azaz: a katolikus vélemény szerint a templom újbóli visszafoglalása nem a vármegye hivatalos eljárása, hanem magánosok akciója volt:

[t]egnapelőtt Ordinarius Vice-Ispánunk ő kegyelme Kassán... Vármegye nevével felséges Regium Consiliumnak, úgy a felséges Magyar Cancelláriának is és fő Ispán úrnak ő Excellentiájának íratott, oly expositióval declarálván ezen Actust, hogy Nemes Kassa városa jure Patronatus et Dominali forrai jószágában Plebánust inducálván, mint-hogy templomuk pusztán állott, suo modo et ordine nemine contradicente occupálta és Plebánust is installálta; mellyet az Reformátusok és Lutheránusok elméjekre vévén, azon forrai lakosok neve alatt Instantiát koholtanak földes uruk ellen, és subrepticie becsúztatván, publicálatni kívántanak, mellyet az Vice-Notarius elolvassván, conclamáltak és felzendültenek, hogy exmittáltassék az Vice-Ispán pro reoccupatione; de az akkori Surrogatus V.-Ispán és Catholikus Status solenniter protestált és nem accedált. Non obstante mindazonáltal az Reformátusok és Lutheristák Vice-Ispánt tevén maguknak, tumultuarie et Armata manu contra tenorem Articuli 30 Anni 1715 az templomot nemcsak reoccupálták, erővel vevén le a lakatot: hanem embereket is cruentáltak. Mivel pedig ezen Actus vagy reexecutio csak Privatorum quorundam voluntate esett meg, és nem Vármegye megegyező tetszésével... (MPEA IV. No. XX. p. 24.)

Az ügy ezzel, természetesen, nem ért véget, a vizsgálat folytatódott, a forrói templom elvételének, majd visszavételi kísérletének ügye 1730 nyarán az uralkodóig jutott, aki utasította a vármegyét az ügy kivizsgálására. Abaúj megye ordinárius alispánja, Fáy Gábor a régió „potior” protestáns birtokosait (Szirmay István, Bárczay János, Zoltán Mihály, Kandó Zsigmond, Soós Ferenc, Máriaassy István, Fáy András, Szemere Ferenc, Szentmártoni Mihály, Nagy József és Péter, Puky András), akik tagjai voltak a vármegye visszafoglalást intéző bizottságának, Kassára idézte. Az ügy „eventusa” a templomot visszaalta a katolikusoknak, a református nemeseket pedig súlyos pénzbírságra ítélte, sőt még a száműzetés is felmerült lehetséges büntetésként. Az ügy egyik kulcsszereplője Fáy Gábor abaúji ordinárius alispán, aki hivatalból, de talán új vallása és meggyőződése miatt is a katolikus „felet” támogatja, ugyanis éppen 1730 körül katolizál.

A forrói templom katolikusok általi el/visszavételének erőszaktól sem mentes és fondorlatos mintáját követte 1756-ban a felsőgagy református templom elfoglalása, ekkor már a forrói plébános és a falu egyik birtokosa és az egyház kegyura, fái Fáy Ferenc (†1785) miskolci plébános (1750–1759), címzetes gagy apát, 1759-től nagyváradi apátkanonok, 1780-tól vikárius és 1782-től váradi kisprépost irányítása alatt. A következő templomfoglalásra nem kellett sokat várni, 1759-ben ugyanis a felsőgagy plébános foglalta vissza az éjszaka leple alatt a krasznokvajdai, szintén középkori eredetű, vagyis a hitújítást megelőzően a katolikus egyházhoz tartozott református templomot a templom melletti kastélyban élt katolikus Szent-Imrey József (1721–1776) földesúr és kegyúr segítségével. (A templomfoglalásokra vö.: GYULAI 2020).

A három templomfoglalással a középkori templomokat a 18. század második felében újdonsült katolikus kegyuraik a korstílusnak megfelelően újjáépítették, és barokk be-

rendezéssel, paramentumokkal látták el, megújítva, illetve a Csereháton egyben megte-remtve Szent István és a Szentkirályok vallásos kultuszát is. Ez a kultusz, tudjuk, már a török időkben összekapcsolódott az ország török alóli felszabadulásának, ezzel együtt keresztény identitása, integritása visszacszerzésének igényével, de legalább annyira a Magyarország trónján 1687-ben örökössé tett, és így az Árpád-ház jogos örököseként fellépő

1.-2. kép: Ismeretlen művész: Szűz Mária-függőképek a forrói plébániatemplomban, 1700 körül. (Gy. É. felv.)

Habsburg-ház uralmának igazolásával. Ezzel együtt természetesen a katolikus vallás és egyház korábbi, a török uralmat megelőző pozíciói visszaszerzése és a katolikus megújulás igényével. A Szentkirályoknak a 18. században, a virágzó barokk művészet keretében megújuló kivételes tisztelete az ország politikai, adminisztrációs és hitbeli újjáépítését, ugyanakkor a katolikus egyház megerősítését is célozta.

A Csereháton visszaszerzett plébániatemplomok a Mária-tisztelet jegyében nyerték el patrocíniumukat (Forró: Nagyboldogasszony, Felsőagy: Kisboldogasszony, Krasznokvajda: Szűz Mária Szent Neve), de a vidék többi, újonnan épült templomának neve is a Szűzanya-kultuszhoz kapcsolódott: (Encs, mint Keglevich-birtok: 1747, *Szent József*; Nyésta: 1762, *Gyümölcsoltó Boldogasszony*; Fáj: 1770-es évek, *Kisboldogasszony*).

A templomfoglalással elnyert plébániatemplomok ikonográfiai programjában ugyanakkor a Szentkirályok is megjelennek. A Mária-tisztelettel összefüggő Szentkirály-kultusz legkorábbi, művészi kvalitásait illetően is kiemelkedő emléke a forrói Nagyboldogasszony-plébániatemplom két egymáshoz kapcsolódó függőképeinek egyike (1-2. kép). Az egyik nagyméretű olajfestmény az *Immaculatát* ábrázolja, míg párja, ugyancsak Mária-kép, a koronafelajánlás gesztusát, egyesítve a Szentkirályok és a *Patrona Hungariae* tiszteletét, sőt a képen Máriát megkoronázó Szentháromság imádatát. A kvalitásos alkotások 1700 körül, vagyis a templomfoglalást megelőző időszakban készültek és korábban feltehetően egy másik templom oltárképei lehettek, így másodlagosan kerülhettek Forróra ismeretlen időben (a koronafelajánlás fényképmásolata közölve: *Ismeretlen festő: Magyar királyszentek hódolata Szűz Mária és a Szentháromság előtt. Függőkép a forrói rk. plébániatemplomban. Olaj, vászon, XVIII. század eleje*, Makkay György felvétele. KERNY 1997. 263.)

A Szűz Mária Szentháromság általi megkoronázását és a Szentkirályok hódolatát

együttesen ábrázoló olajfestmény szokatlan, sőt egyedülálló ikonográfiával kapcsolja az össze a magyar királyszenteket Mária imádásával. A képen ugyanis nemcsak Szent István – és mellette térdelő fia, Szent Imre herceg –, hanem Szent László is Szűz Mária lábai elé helyezi koronáját, azaz a Szent Korona kétszer is szerepel a képen, egyszer, mint Szent Istváné, a felajánlás jól ismert jelenetével, másodszor, mint Szent Lászlóé, ráadásul a királyi koronának a 17. század végére már az ország közvéleménye előtt is ismert, az eredeti mintázó formájában. Mind Szent István, mind Szent László szokásos viseletében (magyar főúri díszruha, illetve középkori páncél) jelenik meg.

Szent László koronafelajánlása egyébként nem teljesen ismeretlen a 18. századi ikonográfiában, az egri múzeumban őriznek egy 18. század második feléből származó miniatűr képet, amely Szent Lászlót ábrázolja a Szent Koronával és a királyi jogarral, kezében rózsafüzérrel átfont karddal (3. kép), amelyeket minden bizonnyal a Boldogságos Szűznek ajánl fel: Szent László király felajánlja a Szent Koronát, a jogart és kardját Szűz Máriának (Miniatűr, apácamunka keretben, pergamen-akvarell, 13,5x7 cm, 1770 körül, DIV KGY ltsz. 84.32.). Lászlót csak a miniatúra arany betűs felirata – *S. Ladislaus REX* – alapján lehet biztonsággal azonosítani, hiszen magyar díszruhás viselete Szent István ikonográfiáját idézi.

A barokk ikonográfiában Szent Lászlóra egyébként a koronánál sokkal jellemzőbb a rózsafüzéres kard mint fogadalmi ajándék, a kardra csavart rózsafüzér ugyanis a lepantói csatát követően a török feletti keresztény győzelem ismert szimbóluma lett, amelyet először a jezsuita Hevenes Gábor 1692-ben latinul (*Ungaricae Sanctitatis Indicia*), majd magyarul (*Régi Magyar Szentség*) is többször megjelent, magyar szentekről szóló nagyszombati képes kiadványának Johann Sigmund Schott által készült metszetén (4. kép) társított Szent Lászlóhoz (KERNY 1997. 260–262).

Ugyancsak kardját és az országlalmát ajánlja fel Szent László az abaúji Csereháthoz közei, Gömör vármegyei Szentkirály (ma: Král', Szlovákia) kastélyának Szent László-kápol-

3. kép: Ismeretlen művész: Szent László király, miniatűr festmény részlete, 18. század második fele, DIV KGY (forrás: <http://www.museumap.hu>)

4. kép: Szent László hódolata Hevenes Gábornál, Johann Sigmund Schott metszete, 1692

nája főoltárképén (5. kép). Igaz, a sajoszentkirályi oltáron nem a magyar koronát, hanem a törököt legyőző Habsburg Birodalom jelképét, a császári koronát ábrázolták (LÁNGI 2011–2012. 203). A szentkirályi Pletrich család sajoszentkirályi birtokán 1743–44-ben épült fel a ma is álló barokk kastély, építtetője: id. Pletrich László 1741-ben Gömör megyei jegyző, majd 1745-ig másod-alispán, 1745–1757 között első alispán, aki kastélyához védőszentjéről elnevezett nagyméretű, kívülről megközelíthető kápolnát emel, oltárképén a felségjelvényeit Szűz Máriának ajánló lovagkirállyal. A kápolnát a református többségű Sajoszentkirályon a kevés számú katolikus hívek plébániatemplomként is használták.

A Szentkirályokat ábrázoló, a 18. század legelejéről származó forrói függőkép egyszerre reprezentálja a Szűzanya és a Szentháromság iránti imádatot, ez a ritka ikonográfia egyébként a Dunántúl egyik 17. század végén felállított oltárán is megjelenik. A Baranya megyei, a pécsi egyházmegyéhez tartozó Szentkirályon (ma: Szabadszentkirály) ugyancsak a protestánsoktól („ariánusoktól”) vették vissza a Szent István király-plébániát, és az 1679-ben újjáépített plébániatemplom – azóta elpusztult – főoltárán megfestett Szentkirályok: István, Imre és László a Szentháromságnak hódolnak, az 1721. évi egyházlátogatás leírása szerint:

5. kép: A Szűzanya előtt hódoló Szent László király a szentkirályi kastély kápolnájának főoltárképén, 1750-es évek (LÁNGI 2011–2012. 13/1–2. kép alapján)

Visitor anni 1721. refert de ecclesia in Sz. Király: Fuit olim ariana, anno 1679 ex lapide structa, nunc divo Stephano R. H. dicata, scandulis sarta tecta; cujus altare duntaxat unicum constat ex asseribus pictis, in quibus utpote asseribus imago media divi Stephani R. a dextris S. Ladislai R. H. a sinistris autem S. Emerici Ducis, superius vero SS. Trinitatis imagines, rudi penicillo pictae visuntur, una cum adjecto tabernaculo altaris ligneo, in medio arae collocato.

[Az 1721. évi egyházlátogatás ezt írja a templomról: Egykor ariánus volt, 1679-ben épült kőből, jelenleg Szent István királynak van szentelve, zsindegyel fedve; csak egy festett falapokból álló oltára van, a falapokra középen Szent István király, jobbról Szent László magyar király, balról Szent Imre herceg képmása, felül pedig a legszentebb Szentháromság képe látható, járatlan kézzel megfestve]. (Idézi: BRÜSZTLE 1874–1880. IV. 620.).

A forrói függőképek is jelzik, hogy a Szentkirályok spirituális tisztelete elválaszthatatlan a Mária-kultusztól, részben a Szentháromság tiszteletétől is, a forrói temp-

lomban azonban feltűnik Nepomuki Szent János is az egyik mellékoltáron, aki 1729. évi kanonizálása után a legnépszerűbb szentek egyike lett a közép-európai templomokban és az utak, hidak mentén; a magyarországi katolikus restauráció időszakában pedig sokszor a Szentkirályokkal együtt jelenik meg a templomok oltárain.

Az 1756-ban katolikussá lett felsőgagyi Kisboldogasszony- (Mária születése) templom kegyura, fáji Fáy Ferenc templomát már főpapként, azaz váradi kisprépostként építteti újjá és szerelheti fel, erről a főoltár menzáján elhelyezett préposti címere árulkodik (6. kép).

Fáy Ferenc 1776-ban nyerte el a váradi társaskáptalan kispréposti stallumát, így a felsőgagyi barokk berendezés ezután készülhetett. A templom egyik mellékoltárát Szűz Máriának és Szent Istvánnak szentelték, a koronafelajánlás – mondhatni szokásos – ikonográfijával, a magyar viselet, s főként a piros csizmák hangsúlyos ábrázolásával, feltehetően kassai művész alkotásaként (7. kép). Ami különösebben érdekessé teszi a képet, az a predella feletti finom, kvalitásos apró festmény, amely Nepomuki Szent Jánost ábrázolja a ravatalon, kezében halotti kereszttel, háttérben mártíriumának ábrázolásával.

Így egy oltárban egyesítették a katolikus restauráció két „vezető”, emblematikus közép-európai szentjét, Szent István királyt és a Nepomuki Szent Jánost.

6. kép: Fáy Ferenc váradi kisprépost (1776) címere a felsőgagyi főoltár menzáján (Gy. É. felv.)

A krasznokvajdai Szűz Mária Szent Neve-plébániatemplomot, sajnos, egészen a legutóbbi időkhöz kegyurak, plébánosaik és talán a hívek is alaposan átalakították, több oltára már nincs a helyén, kérdés, hogy a Szentkirályok szerepeltek-e a 18. századi eredeti berendezésben. Egy 1900 körül készült fényképen még látszik az evangéliumi oldalon állt, azóta eltávolított mellékoltár, talán Szent István faragott ábrázolásával. Feltűnő, hogy két 19. századi mozgalmas szobor (esetleg korábbi barokk alkotás, erősen átfestve?) mégis képviseli a Szentkirályokat a jelenlegi templomban is, mégpedig a szentély egy-egy szoborfülkéjében elhelyezve (8-9. kép).

7. kép: Szent István-mellékoltár, 1780 körül. Kisboldogasszony-plébániatemplom, Felsőgagy (Gy. É. felv.)

A krasznokvajdai plébániatemplom leckeoldali mellékoltára azonban ma is ép, és már nem is csodálkozunk, hogy a *Nepomucenus*nak szentelték, ormán a Szent-Imrey kegyúri család címerével, s a kánontáblával egy keretben itt is megjelenik a prágai szent apró ravatalképe, a felsőgagyi

8–9. kép: Szent István és Szent László szobra a krasznokvajdai plébániatemplomban, 19. század (?) (Gy. É. felv.)

ábrázoláshoz hasonló művészi igénnyel. Főhelyen, azaz főoltáron szerepel viszont Szent István és László a Cserehát talán legszebb templomában, a Fáyak által az 1770-es években újonnan épített, vagyis nem elfoglalt egytornyú barokk fái Szentháromság-templomban. A kassai műhelyben készült mozgalmas, baldachinos fái Szentháromság-főoltáron a Szentháromság-szoborcsoportot aranyozott Szentkirályok imádják, egyben őrzik, a jól ismert palástos-jogaras, illetve páncélos-bárdos ikonográfiában.

★ ★ ★

Hogy a Cserehát 18. századi alapítású, Szűz Mária-titulusú plébániatemplomaiban megjelennek a Szentkirályok, nem csodálható, az lenne a furcsa, ha itt hiányozna Szent István és László kultusza. Hogy miért érdekes mégis templomi tiszteltek?

10. kép: A fái plébániatemplom főoltára, 1770 k. (GY. É. felv.)

Mert ezen a vidéken 150-170 évig nem volt katolikus vallásgyakorlat, s a plébániatemplomok visszaszerzésével, a katolikus lelkiiséget tekintve, Szűz Mária mellett legelőször a Szentkirályokkal szembeállított a katolikus, esetleg katolizált, de mindenképpen egyre gyarapodó hívő közösség, és nem a „klasszikus” mártírszentekkel. Így a hívek úgy érezhették: az ősi, Szentkirályok kormányozta Magyar Királyság szelleme, spirituali-

II. kép: A Szentkirályok a forrói plébániatemplom függőképen, 1700. körül (részlet)

tása tér vissza. Az oltárok, szobrok, képek megrendelõi, a kegyurak és az egyház képviselõi ezzel is elmélyíthették a katolikus restauráció fő argumentumát: a katolikus kontinuitást, a magyarországi katolicizmusnak a protestánsok által csak idõlegesen megtört folyamatosságát.

BIBLIOGRÁFIA

- Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár I–XV.* Szerk.: STROMP László. Budapest: Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1902–1934
- GYULAI Éva: Templomfoglalás Krasznokvajdán 1759-ben a református és a katolikus narratívában. In: MÓRÉ Tünde–TASI Réka (szerk.): *Interkonfesszionális és irodalom a kora újkorban*. Budapest: reciti, 2020. 153–187. (*Reciti Konferencia Kötetek* 8.)

Egy Szent Jobb „idea” 1776-ból

Az egri egyházmegyéhez tartozó, ma kevésbé ismert hevesi település: Bod (ma: Tarnabod) római katolikus temploma anno igen gazdag lehetett, a település jó termőföldjének köszönhetően, ezt bizonyítja, hogy már a középkorban is volt plébániatemploma. Az 1720-as években Szent Miklós tiszteletére felszentelt kőtemplom fogadta a híveket, amely később igen rossz állapotba került, ezért 1769-ben új templomot kezdtek építeni. A szél azonban sok kárt okozott az építkezés során, így valójában csak 1778-ban, Pethő János földesúr támogatásával tudta felépíteni templomát a hívő közösség. Ekkor majdnem az alapokig új épületet húztak fel, s a titulusa megváltozott: a Szent Jobb tiszteletére.

Köves-Kárai Petra

Heves megye műemléki topográfiájában hivatkoznak bizonyos levéltári adatokra, miszerint a boconádi plébános és egy ismeretlen festő együtt terveztek meg a Szent Jobb-templom oltárképét, amelynek tervrajza is fennmaradt (VOIT–DERCSÉNYI 1969–1978. III. 600.). Sajnos nem találtunk a két személy együttműködésére vonatkozó egyértelmű levéltári forrásokra, de a tervrajz (*i. kép*) versóján olvasható latin nyelvű felirat is sok mindenről árulkodik: „a viceesperes levele átküldetik, lásd Bod, Kál filiája, 1776. november 23. Boconád”. Az 1770-es években az egri egyházmegye valószínűleg éppen területi átalakításon esett át, de ezt a schematizmusok hiánya miatt csak az Egri Érseki Levéltár *Archivum Vetus* anyagának vizsgálatával tudjuk nagyjából rekonstruálni (*Archivum Vetus* 895. Boconád). 1774-ig Boconád filiái közé tartozott Bod, Méra (Tarnaméra) és Zaránk, és már ebben az időszakban, egészen 1776-ig Szentmihályi Mihály volt a mérai plébános és az esperesi terület vice-esperese. Ő volt az, aki hiánypótló művével, az *Egyházi Énekes Könyvvel* (Eger, 1797–1798) nagy úrt szüntetett meg az egyházi liturgikus zene terén, 1777-től pedig már biztosan ő volt a boconádi plébános. Egy 1776-os levél felirata szerint Bod már nem Boconádhoz, hanem Kálhoz

1. kép: A tarnabodi plébániatemplom oltárának terve, 1776. Egri Érseki Levéltár, Tervrajzok I/96

tartozott, mint filia (később egyébként visszacsatolják néhány évre Boconádhoz). Mivel az esperesi terület nem változhatott meg számottevően, ráadásul Szentmihályi Mihály mindvégig a terület plébániáin tevékenykedett mint vice-esperes, feltételezhető, hogy ő, aki egyébként is „nagyműveltségű ember” hírében állt (SOÓS 1985. 235.), boconádi plébánosként részt vett ennek a tervnek a kidolgozásában.

Bod falu 1819. évi *Canonica Visitatio*ja leírja, hogy az 1779-ben épült új templom, amelyet a hívek hozzájárulásával Szentmihályi Mihály boconádi plébános saját költségén emeltetett, az 1810-es években új főoltárt kapott. Almásy István, a helyi földesúr 1815-ben restauráltatta az épületet, és az ő költségén állították fel az új főoltárt, amely a Szent Jobb feltalálását ábrázolja, illetve a Szent Miklós-mellékoltárt. A vizitációs jegyzőkönyvben (1819) még arról is olvashatunk, hogy a Szent Jobb ünnepnapján a továbbiakban minden évben teljes búcsú nyerhető. Ezek az oltárok elvesztek, sajnos, ma már nem ismerjük őket.

A Szent Jobb-oltár 1776-ból fennmaradt (megvalósulatlan) tervének vázlata azonban jóval korábban készült, mint az 1815-ben emelt bodi főoltár, és a következőkben bemutatandó példák is azt bizonyítják, hogy a helyi plébános és a művész együttműködésének gyümölcseként tervezett korábbi oltárkép, ha elkészült volna, a korszak igen összetett, megfelelő szellemi háttérrel rendelkező „ideája” lehetett volna. A felül félköríves záródású, valószínűleg hatalmas méretű oltárkép-vázlat felső részén a felhőktől övezve két nagy angyal tartja párnán a koronázási jelvényeket, a magyar koronát, a jogart és az országalmát. Alatta késő barokk keretes, ház alakú kettős üveg ereklyetartó látható a Szent Jobbal, felette pedig a magyar címer. Az oltárszerű építményt hatalmas felhők övezik három kis puttófejjel. A kompozíció bal alsó részén látható a boltozatos kriptában a király nyitott koporsója, tőle balra egy püspök, aki felemelt bal kezében tartja a Szent Jobbot, tulajdonképpen egy csuklótól lefelé látható kézfejet. S tőle jobbra, egy főúri viseletbe öltözött koronás személyben, Szent László alakja ismerhető fel.

Vizsgáljuk meg először a koronázási jelvényeket tartó angyalokat, majd a Szent Jobb ereklyetartót, végül pedig a Hartvik püspök által leírt legenda említett jelenetét, s mindezzel párhuzamosan nézzük meg a Szent Jobb történetét is.

Szent István legtiszteltebb ereklyéje a szentjobbi (ma: Sâniob, Románia) bencés apátságban őrzött jobb keze lett, amelyről először a Hartvik-legenda tesz említést: a püspök arról számol be, hogy amikor az 1083. évi szentté avatási eljárás során Szent László király jelenlétében felnyitották elődje sírját, Szent István jobb kezét – csodás módon – épségben találták. Egy másik, 1473-ból származó krónika szerint pedig a király kincstartója, egy Mercurius nevű pap ellopta a Szent Jobbot, majd bihari birtokára szállította az akkor még teljes karereklyét. Szent László megbocsátott a papnak, majd Mercurius bihari birtokán épített számára egyházat – ezért maradhatott a szent ereklye a bihari Szentjobbon a középkori magyar állam összeomlásáig. Tiszteletéről az 1222. évi Aranybulla törvényben rendelkeztek. Ahogyan a szentjobbi káptalan hiteleshelyi pecsétjei tanúskodnak, az ereklye eredetileg a teljes, könyökre hajlított ujjal felfelé mutató jobb kéz volt. És hogy mennyire fontos királyi jelvénynek számított

a középkorban a Szent Jobb, azt pl. Vencel magyar király (1301–1305) esete mutatja, akit 1303-ban úgy öveztek fel a magyar királyi klenódiumokkal, hogy a jogar helyett a Szent Jobbot adták a kezébe.

A Szent Jobb kart később darabokra szedték, darabjai különböző városokba, pl. Lembergbe kerültek. A Szent Jobb kar alakú lemergi ereklyetartóját 1634-ben II. János Kázmér lengyel király készítette, 1946-ban az ereklye a lengyelországi Leżajsk obszerváns ferenceseihez került, ma az ő múzeumuk (Muzeum Prowincji Ojców Bernardynów) őrzi. Ennek az ereklyének egy szilánkja pedig elkerült a krakkói Isteni Irgalmasság-bazilika 2004-ben felszentelt magyar kápolnájába, amelynek kialakításában egri egyházmegyések is részt vettek, legelőször Antalóczy Lajos, majd Seregély István egri érsek és Katona István egri püspök.

Visszatérve a Szent Jobb korabeli történetére, az ereklye következő állomása Raguzai volt. 1545 és 1550 között került az akkori Raguzai Köztársaság tulajdonába Szent István fejedelméje és a Szent Jobb. Raguzai kereskedők a pogány törököktől vették meg a különböző ereklyéket, fenntartva a kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatot a Szent-székekkel és az Oszmán Birodalommal egyaránt. A két ereklye a raguzai domonkos kolostorba került. Források szerint 1590-ben a domonkos káptalan ezüst ereklyetartó készíttetéséről döntött a Szent Jobb számára. Magyarországon a 16. században szerettek tudomást az ereklyék raguzai őrzéséről, és már I. Lipót megpróbálta Bécsbe hozatni őket, de a két domonkos atya, akiknek feladata lett volna elvinni Bécsbe az ereklyéket, a törökök elleni 1684-es háború miatt nem mert útnak indulni.

Mária Terézia uralkodása fordulópontot jelentett Szent István kultuszának alakulásában is, hiszen ekkor már a Habsburg-ház a magyar rendekkel való kiegyezést helyezte előtérbe. Ennek egyik eszköze lett a Szent István-kultusz megerősítése: a Szent István-rend megalapítása 1764-ben, a fejedelméje visszaszerzése 1769-ben, majd a kézereklye 1771-es hazahozatala Raguzából; valamint az augusztus 20-i ünnepek, s így az állami reprezentációba is bekerülő Szent István alakja. Mária Terézia először nagy nehézségekbe, komoly ellenállásba ütközött Raguzában az ereklyék visszaszerzését illetően, hiszen ezek nagy népszerűségnek örvendtek, és ekkorra már komoly zarándokhellyé vált a kolostor. Ezért a királynőnek először, 1768-ban, nem sikerült megszereznie. Az évekig elhúzódó tárgyalások után azonban 1769-ben a koponyakeréklye egy darabját sikerült Mária Teréziának Bécsbe hozatnia. A partikulát először 1775-ben a pozsonyi káptalanra bízta, majd 1778-ban Bécsbe, innen Székesfehérvárra került. Végül, amikor a Raguzai Köztársaságot az orosz flották elkezdték ostromolni, a domonkosok Mária Teréziához fordultak segítségért, így az általuk megváltott Szent Jobbot 1771. június 1-jén megkapta a királynő. A schönbrunni kastélyban előbb kilencedet, azaz imádságos áhitatot tartottak, majd június 5-ig közszemlére tették az ereklyét, amely július 15-én indult Magyarországra gróf Hadik András és Bajzáth József választott püspök társaságában. Hogy ne sérüljön, selyemkendőbe burkolták, és a különböző metszeteken is látható üvegfalú rokokó szekrény-ereklyetartóba tették, oromzatán a Szent Koronával. Ma ebben őrzik az 1998-ban szentté avatott kassai vértanú, Körösi Márk koponyakeréklyéjét az Esztergomi Főszékesegyházi Kincstárban.

Ennek mintájára készült 1847-ben az az ereklyetartó, amely a bécsi Szent István-dómban őrzött Szent István-lábszárcsontot foglalja magában, oromzatán a Szent Korona hitelesen ábrázolt másával. Megrendelője Scitovszky János pécsi püspök volt.

Ahogy említettem, a Szent Jobbot Bécsben selyemtakaróba burkolták, hogy ne sérüljön. A veszprémi püspökségnek a már említett Bajzáth József ansarai választott püspök, udvari tanácsos, a Magyar Királyi Udvari Kancellária referense, a Szent István-rend kis keresztléneke birtokosa (későbbi veszprémi püspök, majd a Szent István-rend parancsnoka) szerezte meg „a Veronika kendője-reminiszenciáját földidéző másodlagos ereklyét” (Kerny Terézia, in: István 2013. 342.), miután Budán a Szent Zsigmond-várkápolnában elhelyezték végsőnek hitt helyére. Utóbb festették rá a fehér gyolcsra fektetett kézeréklyét a felirattal. Hitelességét Mária Terézia saját kezű, külön keretbe foglalt írása igazolja. A képről több selyemre nyomott, kifestett grafika is készült, amelyek közül kettő ismert: a szentjobbi, valamint a szatmárnémeti (ma: Satu Mare, Románia) Meszlényi Gyula Egyházművészeti Gyűjteményben őrzött példány. Valószínűleg több „másolat” is létezik, amelyek vagy megsemmisültek vagy lappanganak.

1771 júliusában Bécsből Győrön keresztül jutott haza a Szent Jobb Budára. Ez az esemény több egyházi éneket is inspirált. Az oltárképvizlat szempontjából a legfontosabb a Szentmihályi Mihály által Egerben, 1797–1798-ben kiadott *Egyházi Énekes Könyv*, amely megtartotta az 1783-ban papírra vetett Szabó János-féle énekeskönyvben található, Faludi Ferenc írta költeményt is, amely az ereklye hazatérése által okozott örömről énekel. Egy másik ének is fontos szerepet töltött be a Szent Jobb kultuszában, az „Oh dicsőséges Szent Jobb” kezdetű históriás ének, amelynek strófái között a korábban ellopott, majd Szent László által a szentjobbi bencés monostorban megtalált ereklye is szerepel, valamint Mária Terézia buzgóságát is kiemeli a hazahozatal érdekében. A képzőművészetnek egy szép példája, amely a Szent Jobb feltalálását dolgozza fel, a győri székesegyház Jakob Gabriel Mollinarolo (Müller) által készített déli Fekete oltára 1772–1775-ből. Erről dr. Bedy Vince (1866–1939) győri nagyprépost, egyháztörténész ad érzékletes leírást:

Talán kevesebb finom festői részletet, de több plasztikai erőt és drámaiságot találunk a másik oltár domborművén, amely a Szent Jobb csodálatos megtalálását ábrázolja. Az esemény színtere itt is egy templom belseje, amelyből azonban sokkal kevesebbet sejtet a művész, [...] hogy annál jobban érvényesüljenek annak a szarkofágnak formái, amelynek eleje balra a dombormű előterében látható, s amely körül a csodás esemény lejátszódik [...] Ezen szarkofág elé érkezik éppen most Szent László király udvari embereinek kíséretében. Magas alakjáról bő redőkben alómló királyi palástját egy copfosfejű apród emeli. Úgy a szent királyt, mint kíséretét a korabeli előkelők viseletében ábrázolja a művész. A háttérből egy püspök és asszisztáló papság egyházi ruhába öltözött alakjainak körvonalai bontakoznak ki a sejtetett tömegből, amely ünnepi fáklyásmenetben jött a sírhoz. [...] Mielőtt azonban a sírhoz nyúlnának, csodálatos jelenés ejti őket ámulatba. A fáklyák füstje a templom boltozata alatt valóságos felhővé

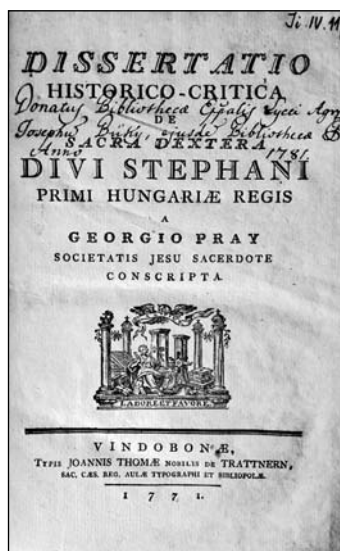
gomolyodik s a gomolygó füstfelhőből egy angyal alakja bontakozik ki. Mintha csak most röpöpent volna föl a szarkofágról, amelyből valamit elragadott. Tekintete még nem vált el a szarkofágtól, de ellendülő karjai szinte féltő gonddal visznek el onnét valamit. Egy kissé tüzetesebb figyelem hamar felfedezheti, hogy a kezeit takaró leplen a Szent Jobb ereklyéje nyugszik. [...] Ez a dombormű is szinte festői hatásokkal dolgozik s ennek kedvéért majdnem teljes plasztikává emeli ki az előtér alakjait, de itt a kiemelt alakok egyúttal a jelentés hordozói is, és szuggesztív erővel kötik le a néző tekintetét... (BEDY 1936. 130).

Másik szép példánk, amelyre hatással volt a Szent Jobb-ereklye 1771. évi hazahozatala, a tarnabodi oltárképvázlat, amely sajnos nem valósult meg, de általa mégis bebizonyosodik, hogy az egri egyházmegye területén tevékenykedő plébános és művész igen jól ismerhette a Szent Jobb-ereklye korabeli kutatástörténetet.

Pray György Bécsben 1771-ben kiadott *Dissertatio historico-critica de sacra dextera divi S. Stephani* c. nyomtatványa a 16. századtól Raguzában őrzött Szent Jobb hitelességét volt hivatott megállapítani (2. kép). Ennek egyik példányát ma is őrzi az egri Főegyházmegyei Könyvtár (raktári jelzete: Ji.IV. II./1–2.), amelyet Büky József kanonok, könyvtárigazgatói kinevezése évében, 1781-ben ajándékozott a püspöki gyűjteménynek. Ebben az értekezésben megtalálható egyrészt a szentjobbi hiteles pecsét, másrészt a kézereklye közeli képének ábrázolásai. Az egri egyházmegye schematizmusok tanúsága szerint Büky József, 1761-ben harmadéves teológushallgató volt, tehát valószínűleg 1763-ban szentelték pappá, 1786-ban pedig már nemcsak kanonok és a könyvtár vezetője, hanem hevesi esperes és zsinati vizsgáló (*examinator synodalis*).

Orációt és himnuszt is adtak ki Bécsben „a dicsőséges Szent Jobb hazatérése alkalmából *Brevis notitia cum pia oratione ac hymno de gloriosa dextera S. Stephani* (Bécs: Trattner, 1771) címmel. Ez lehetett a jezsuita Kozma Ferenc nyomtatásban is megjelent beszédének (*Ditsöült Szent István... szent jobbjá*). Buda: Landerer, 1771; példánya: Főegyházmegyei Könyvtár, Eger, raktári jelzet: P. IV. 48/14) az alapja szintén ugyanebből az évből, amelynek címlapján látható 1771-es Binder János Fülöp (1736?–1811) által lerajzolt kettős ereklyetartó (3. kép).

Kozma nyomtatványának címlapján az 1771-ben készült, selyemre nyomott rézmetszet kettős ereklyetartója látható, amelyet, más Szent István-ereklyékkel együtt, a budai várkapornában őriztek. A képen a koronázási jelvényeket – a Szent Koro-

2. kép: Pray György Szent Jobbról szóló értekezésének címlapja, Bécs, 1771. Főegyházmegyei Könyvtár, Eger

nát, a jogart és az országalmát – felül puttók tartják párnán,– ezt követi a tarnabodi vázlat is. Más példányok alapján rekonstruálható, hogy a metszet felső részén még egy olyan felirat is olvasható volt, amely a Szent Jobb évszázados történetét meséli el, mint például a következő imalapokon, amelyeket a Budai Egyetem nyomdájában nyomtattak, 1779-ben. A Szilárdfy-gyűjteményben található példányon latinul olvasható a Szent Jobb története és egy ima hozzá. Az egri Főegyházmegyei Könyvtár két, szintén Budán, de később, 1780-ban készült imalapjain (4. kép) német és szlovák nyelven olvashatjuk ugyanezeket (Főegyházmegyei Könyvtár, Eger, raktári jelzet: Vv. II. 109/3. recto és Vv. II. 109/4. verso).

Simon Máté (1743?–1818) pálos szerzetes, pécsi hittanár, majd plébános Pray György művéhez tesz kiegészítő megjegyzéseket Vácott kinyomtatott értekezésében (*Supplementum ad dissertationem historico-criticam clar. Georgii Pray de dextra S. Stephani primi Hungariae regis cum historia monasterii*

4. kép: Német nyelvű imalap a szent Jobb ábrázolásával, Buda, 1780 (Főegyházmegyei Könyvtár, Eger)

3. kép: Kozma Ferenc S. J. beszédének címlapja, 1771. Főegyházmegyei Könyvtár, Eger

Hungariae regis cum historia monasterii Sz. Job. Vác: Gottlieb Antal, 1771). Művében leírja a Szent Jobb/Szent Jog bencés apátság történetét és a különböző Szent István-ereklyék szétszóródásának históriáját, illusztrációként itt szerepel a lemergi karereklye, a lábszárcsont-ereklye, az 1771. évi Binderféle metszet, a szentjobbi hiteleshelyi pecsétek mása, valamint Rédey Ferenc kőszarkofágja, illetve Rédey Ferenc és felesége, Károly Kata címere 1621-ből.

1824-ben szendrői Aszalay László későbbi egri kanonok mondott beszédet Bécsben Szent István ünnepe, ennek nyomtatott változatában (*Szent Istvánnak Magyarország első királyának és apostolának tiszteletére intézett beszéd.* Bécs, 1824) már jóval sematikusabb ábrázolásban jelenik meg a kettős ereklyetartó metszete. 1852-ben pedig Danielik Nepomuk János egri kanonok tartott beszédet Pesten az „egyetem templomában” a Szent István Társulat ünnepe alkalmával (*Egyházi beszéd, melyet a „Jó és olcsó könyvkiadó-társulat” 1852. aug. 22. tartott első nyilvános egyházi ünnepén, az egyetem templomában mondott.* Pest, 1852).

Ipolyi Arnold *Magyar ereklyék* című, Pesten 1863-ban kiadott könyvének IV. fejezetében Pray összefoglalása nyomán írja le a szentjobbi bencés apátság történetét és három középkori pecsétjét, amelyen még a teljes, behajlított karereklye látható. Ipolyi 1860-tól Bartakovics Béla érsek meghívására törökszentmiklósi plébános lett, majd 1863-tól egri kanonokká választották. (Ez utóbbi értekezések is megtalálhatóak az egri Főegyházmegyei Könyvtár gyűjteményében.)

Míndezek alapján elmondható, hogy a tarnabodi oltárképvázlaton látható Szent Jobb „idea” felső részén magában foglalja a koronázási jelvények középpontba helyezését, a Binder-féle kettős ereklyetartót a magyar címerrel; valamint a lenti jelenetben a csoda értékét, miszerint Szent László épen találja meg a felnyitott koporsóban Szent István kezét – ahogyan a győri Mollinarolo-oltáron is. Ezek a hangsúlyok a tervezett oltárkép nemzeti érzületét és az ereklyék jogos visszavételét voltak hivatottak kifejezni. A 47 cm átmérőjű tarnabodi harang is ezt erősíti, amelynek felirata: „In honorem dextrae Manus S. Stephani Regis Hung(ariae) Expensis Ecclesiae Bidensis fusa anno 1784 [Szent István magyar király jobb kezének tiszteletére öntötték 1784-ben a bodi egyház költségén].”

Az is világos, hogy a tarnabodi oltár kompozíciójának tervezői nagyon széles látókörű szellemi háttérrel rendelkeztek, vagy voltak körülöttük ilyen személyek (mint Szentmihályi Mihály vagy Büky József). Elmondhatjuk azt is, hogy képzőművészeti alkotásként a győri déli Fekete-oltáron kívül a mai Magyarország területén valószínűleg ez az egyetlen ismert oltárkép-vázlat a Szent Jobb-feltalálásának ikonográfiájából, az ereklye hazahozatalának közvetlen időszakából, az 1770-es évekből.

BIBLIOGRÁFIA

- BEDY Vince: *A győri székesegyház története*. Győr: Győregyházmegyei Alap Nyomdája, 1936 (*Győr egyházmegye múltjából* I.)
- BENE Sándor: Hol van István király? Bevezetés. In: BENE Sándor (szerk.): *Hol vagy, István király? A Szent István-hagyomány évszázadai*. Budapest: Gondolat, 2006. 7–12. *Calendarium Dioecesanum Cleri Agriensis, Ad annum Jesu Christi M.DCC.LXI.*, Agriae: Schola episcopalis, 1761
- Calendarium Dioecesanum V. Cleri Agriensis, Ad annum Jesu Christi, Qui est post Bissextilem Secund. M.DCC.LXXXVI.* Agriae: Schola episcopalis, 1786
- István, a szent király. Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István tiszteletéről, halálának 975. évfordulóján*. Szerk.: KERNY Terézia. Székesfehérvár: Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2013
- Soós Imre: *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése*. Budapest: Szent István Társulat, 1985 (Az egri főegyházmegye schematizmusa 2.)
- TARJÁN M. Tamás: 1771. június 21. – Budára érkezik a Szent Jobb. *Rubiconline*, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1771_junius_21_budara_erkezik_a_szent_jobb (2020.10.05.)
- VOIT Pál–DERCSÉNYI Dezső (szerk.): *Heves megye műemlékei I–III*. Budapest: Akadémiai, 1969–1978 (*Magyarország műemléki topográfiája* 7–9.)

H. SZILASI ÁGOTA

„...Tekints, István király! szomorú hazádra...”

SZENT ISTVÁN KORONA-FELJÁNLÁSA
EGRI MŰALKOTÁSOKON A 18–19. SZÁZADBAN

*Hol vagy, István király! téged magyar kíván,
Gyászos öltözetben teelötted sírván...
Tekints, István király! szomorú hazádra,
Fordítsd szemeidet régi országodra...
Remétségünk vagyon benned, s – Máriában,
mint Magyar hazánk(na)k hív Királynéjában,
Még éltedben ennek minket ajánlottál,
és sz: Koronával együtt föl áldoztál.
Te hozzád Mária Sz. István Királlyal,
Keresztfán érettünk szenvedő Fiaddal,
Árva Magyar Ország sírva fohászkodik,
néked mint Anyánk(na)k így Panaszskodik.
(Döry kéziratoss Énekeskönyv átírata, 1763)*

Nemrégiben ünnepeztük Kovács Mihály (Tisza-Abád, Abádszalók, 1818–Budapest, 1892) festőművész kétszázadik születésnapját. A bécsi és itáliai iskolázottságú művész az európai rangra emelkedő 19. századi magyar festészet első generációjának kiemelkedő alakja volt. Művészete elválaszthatatlan a polgári átalakulással egyidejű azon társadalmi folyamattól, amely Európát és Magyarországot a modern nemzetté válás időszakában meghatározta. Attól az időszaktól, amikor a történeti festészet a nemzeti tudat formálásának, de a nemzeti ellenállásnak is egyik fontos eszközévé vált. Tevékenysége 1849-től fonódott össze az egri egyházi és polgári mecenatúrával, ahol Tárkányi Béla (1821–1886) személyében olyan támogatóra, mecénásra, szellemi társra és barátira talált, aki honszeretetében is társa volt. E szelíd lelkű egri papköltő mindig ott állt a háttérben, szellemi-lelki bőséggel teli közeget vonva köré, odaadó figyelemmel segítette a „festészt” pályafutása során.

H. Szilasi Ágota

Tárkányi Béla pap-költő. Miskolcon született, 1836-ban felvették az egri papnevelő szemináriumba. Költészettel is és művészeti tanulmányokkal is foglalkozott, 1844-ben

Debrecenből Pestre vezető útja során miatta ejtette útjába Egert Petőfi Sándor. 1844-ben szentelték pappá. A nagyműveltségű és európai rangú festménygyűjteménnyel rendelkező Pyrker János László, majd Bartakovics Béla egri érsekek titkára volt. 1868-tól egri kanonok, pápai kamarás. 1867-től a Kisfaludy Társaság, 1872-től a Szent István Társaság alelnöke, 1858-tól az MTA levelező, 1880-tól rendes tagja. Verseskötete 1857-ben jelent meg Toldy Ferenc gondozásában. Rendkívül energikus, állandó szellemi ténykedésben élő, művelt, sokoldalú ember volt. Határozott egyénisége nagymértékben meghatározta Kovács Mihály művészetének alakulását. Kettejük barátságáról mind Kovács sajátkezü életrajzában (megjelent 1992-ben a Dobó István Vármúzeum kiadásában), mind Benkóczy Emil 1910- és 1911-es közléséből [*Művészet* 9. (1910) 187–89.], mind Bíró Béla és Ludányi Gabriella Kovács monográfiáiban, illetve H. Szilasi Ágota tanulmányában – aki kettejük levelezését dolgozza fel – bővebben olvashatunk.

Kovács Mihály életműve a magyar kultúra egyik legtermékenyebb korszakához, a reformkor és a Millennium közötti nemzeti kulturális emlékezetet újraépítő, tradíciótisztelő bő fél évszázadhoz köthető. Historizáló művészete ugyan a klasszikus hagyományokra építő akadémiai tudáson alapult, és elsősorban a megélhetést szolgáló portréfestészetben és oltárképfestészetben nyilvánult meg, intellektuális gazdagsága mégis azokban a verbalizációt igénylő műveiben tör leginkább a felszínre, amelyeket a művészet közéleti hivatásába vetett hite táplált, és amelyeket a nemzeti eszme szolgálatába állított. Ő is értette a kortársak elvárását, miszerint a politikai függetlenség hiányát a kultúra és a jelenre is magyarázatot adó történeti hagyományok felértékelése kompenzálja, amely belefogalmazható, belerajtható a portré, a tájkép, a zsáner és leginkább a történeti (egyházi) festészetbe. Ezt a fajta értékrendet különösen a közgondolkodást formáló, morális üzenetet magába sűrítő, allegóriává nemesedő történeti ábrázolás teljesítette be, létrehozva a nemzeti művészet ideálját (erről bővebben pl.: RÉVÉSZ 2005).

1. kép: Kovács Mihály: *Sub tuum praesidium... – Oltalmad alá futunk...*; olaj, vászon, 73×50 cm, J.j.l.: (Korábban az Egri Képtárban, 2016 óta az Egri Érseki Palota Turisztikai és Látogató Központ kiállításában tekinthető meg.)

Fotó: Lónyai Nagy Éva

Az egri Dobó István Vármúzeum őrzi Kovács Mihály hagyatékának jelentős részét, így festményei évtizedeken keresztül az Egri Képtárban voltak megtekinthetők. Közülük egy reneszánszos hangulatba burkolózó kis kép emelhető ki, címe: *Sub tuum praesidium...* – Oltalmad alá futunk... (1. kép). A keresztényüldözések idején, a 3–4. században még Egyiptomban született legősbibb Mária-imádság képcímként választott kezdő sora híven tükrözi a magyarság lelkiállapotát az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverését követő évtizedekben:

Oltalmad alá futunk, Istennek szent Szülője, könyörgésünket meg ne vedd szükségünk idején. Hanem oltalmaz meg minket minden veszedelemtől, ó dicsőséges és áldott Szűz. – Mi asszonyunk, mi közbenjárónk, mi szószólónk, engeszteld meg nekünk szent Fiadat, ajánlj minket szent Fiadnak, mutass be minket szent Fiadnak! Amen.

Ám e kép – Kovács Mihály hasonló témájú több más festményével, oltárképével együtt – valójában késői utóda egy különleges, a 17. században kialakult nemzeti töltetű képtípusnak, amelyen a török által pusztított, élet-halál harcát vívó nemzet buzgó könyörgéssel fordult első királyán keresztül a csodálatos, szeretetet sugárzó „isten-asszonyhoz”, Szűz Máriához. Ezekon Szent István a Boldogasszony oltalmába helyezi a Szent Koronát s általa Magyarországot – minden lakosával együtt.

Az utókor által pontatlanul használt, *Magyar szentek Mária trónja előtt* címmel ismertté vált Kovács-festményen a *Patrona Hungariae* szellemében fogant „Mária magyar szentekkel” és a *Regnum Marianum* tanával szinte megegyező „Szent István felajánlja a koronát Szűz Máriának” képtípus fonódik egygő. „*Békés derű, a 'Santa conversazione' isteni nyugalma árad a képről, mintha csak a korai cinquecento valamelyik műve előtt állnánk.*” – írja róla Kovács első monográfusa (BÍRÓ 1930. 60.). Témájának, kompozíciójának megszületése – nemzeti és egyházi tartalmának tudatos összekapcsolása – elválaszthatatlan a festő és barátja, Tárkányi Béla szellemi közösségétől, levelezésükben ránk maradt, olykor érzelemkitörésektől sem mentes elmélkedéseiktől, tervezgetéseiktől. Leveleikből kiderül, hogy e romantikus hőskultusszal, hazafias történet szemlélettel átitatott festmény – a kor történetíróinak, íróinak, költőinek, egyházteológusainak munkálkodásához hasonlóan – az 1850-es évek passzív ellenállását is tudatosan felvállalva azonosul a kor lelki és szellemi áramlataival.

Tárkányi Béla Kovács Mihálynak
Eger, 1854. szeptember 8.

Kedves Miskám!

...A felőled való gyakori gondolkodás átviszi elmémet azon művészi tárgyakra, melyekről mint jövőd nagyságod mindmég annyi oszlopairól annyiszor és oly szívesen elmélkedem. Az általad megpendített 'sub tuum praesidium'-féle tronon ülő Madonnához tervezett családi csoportozattal sehogy nem tudtam megelégedni; azonban tegnap egy eszme villant meg fejemben, melynek valóstítása egy remek műved leend; Soha szebb csoportozat nem veheti körül a Madonnát, mintha Magyarok veszik körül; azért a családí privát kegyelet helyett dicsőbb hogy Máriát magyar nemzeti kegyelettel körül-

venni becsületes magyarok személyében; én tehát hogy szépet, nagyszerűt, változatost, színpompát, nemzetit szentet egyesítsek a szép képen: a csoportozatot így állítanám ki. A Madonna mellett jobbra állna Szt. Gellért vagy Adalbert püspök és vértanu özsza-kákkal arannyal áttört és kivarrott vörös pluviáléban, mellette térdepelne Szt. István király a koronát Máriának ajánlva, mellette állna a virágzó szép Szt. Imre kék díszruhában; balra a képtől Madonnára Szt. László tekintene aczél és arany fegyverzetben, mellette sz. Erzsébet királynői öltözetben vezetve egy szegény asszonyt e mellett egy vilola-apáca ajtatoskodnék Szt. Margit képében; a csoportozat kerekülvén, a gyűrűbe jönne Hunyady János, Kapisztrán baráttal, s az előtér kiemelésére a derék Pázmán Péter bíbornok öltözetben – Mond meg Öcsén! nem volna-e fejem pictorságra? hej készen csak kezem is az volna? Mit mondasz az eszméhez Öcsém? Oh ha a teli estéken együtt skizzelgetnénk ezt, Hunyady utolsó áldását, s több hasonlót, majd akadna még az én buksi fejemben egy más, miben te is tetszésedet lelnéd...

* * *

Kovács Mihály Tárkányi Bélának
Bécs, Sept. 13. 1854.

Szeretett Kedves Bélám!

Imár két leveledre vagyok adós, de szavaim nincsenek érzéseimet kifejezni, egyszerűen hát amint tudom csak megpróbálom, hiszen te ugy is megérted.

r^{en} Sub tuum praesidium – igen köszönöm, hogy ezen magasztos themát ismét emlékezetembe bítvad vissza, a tárgy oly szép minél szebb nem lehet. A felhozott mellék alakok mind meg annyi magokban is domináló fő személyek. Különbén mértéket kell tartani a compositio csoportozatában, hogy a szép formája a képnek is megmaradjon; de tul se legyen terhelve, vagy annyira tömve, hogy szemnyugvó pont ne jusson – majd megpróbáljuk, sőt ha időm lesz tán előbb mint gondolnád. Adalbert helyett Gellértet adom, Adalbertet majd ami jó Érsekünk [Bartakovics Béla] számára külön festem.

Dicsőbb lesz tehát Máriát – akit Tárkányi következő, szeptember 10-én kelt levelében a Magyarok Nagy Asszonya néven említ – becsületes magyar személyekkel, magyar nemzeti kegyelettel körülvenni. Barátja tanácsát megfogadva, Kovács Mihály az Anyaszentegyházat is megjelenítő Madonna trónja köré Szent István – a korona-felajánlás pózában –, Szent Imre és Szent László társaságában megfestette Szent Adalbertet (Kovács levele alapján inkább a Mária tiszteletet a magyarok között meghonosító Szent Gellértet), Árpád-házi Boldog Margitot, a két nándorfehérvári hőst: Hunyadi Jánost és Kapisztrán Szent Jánost, valamint a szinte teljesen eltakart, bíborosi kalapot viselő, a magyarországi barokk felfokozott Mária tiszteletével egyé forrott Szent István-kultuszt újjáélesztő Pázmány Pétert (1570–1637, 1616–1637 között esztergomi érsek) is. Így szentkirályaink által megjelenített erkölcsi, hősi erények mellé odaállította a haza védelméért, szabadságáért és hitbeli felemelkedéséért küzdő történelmi alakot is.

Kovács Mihály a festői életművében többször megjelenő magyar Árpád-házi szent királyokhoz és szentekhez kapcsolódó képtémához – azon túl, hogy több évszázadra

viszavezethető e gondolatkör és képtípus a hazai művészetben – konkrét előképeket talált Egerben. Szinte valahány mű gróf Eszterházy Károly püspök (Pozsony, 1725–Eger, 1799; 1762-től püspök) szellemi köréből virágzott ki.

Láthatta az egri főszékesegyház mellékoltár-képei között a város nagy barokk festőjének, *Johann Lucas Krackernek* (Bécs, 1719–Eger, 1779) két alkotását: Szent István Korona-felajánlását, és Szent László hódolatát a Boldogasszony előtt 1773-ból. Eszterházy meghívására több évig működött Egerben *Tischler Antal* (Beszterce?, 1776–?, 1793) rajztanár, korának legképzettebb rézmetszője. Ismert életművének egyik legszebb darabja a *Magyar Háromkirályok (Szent István, Szent Imre és Szent László) Boldogasszony udvarában* című rézmetszet 1770-ből (2. kép). E metszetest, sokszorosítva, nagy példányszámban terjesztették. Nevéhez fűződik a koronázatlanul uralkodó II. József halálát követően hazaérkező Szent Koronát kísérő, a Habsburg abszolutista törekvések elleni tüntetésszerű ujjongó díszes menet megörökítése is egy 1790-es nagy méretű metszeten, mely a kor legkiemelkedőbb e technikával készült alkotása.

Meghatározó mű *Franz Anton Maulbertsch* (Baden-Württemberg, 1724–Bécs, 1796) 1792–93-ban készült öregkori mennyezetfreskója az egri Líceum kápolnájában, amelyen a vakító fényességben tündöklő Szentháromság előtt hódoló szentek karában kiemelt helyet kapnak a magyar királyi család szentté avatott tagjai (3. kép): Szent István, Szent Imre, Szent László, körülöttük Szent Gellért, majd Szent Erzsébet Boldog Gertrúddal, Boldog Margit Szent Kingával, és Pannónia szentjei: Szent Márton Szent Quirinussal. E műbe belekódolódt a programadó, Eszterházy Károly világlátása, hitéhez társuló nemzethű elkötelezettsége, amely szükségképpen állította őt szembe a bécsi udvarral, s bizonyos mértékben a II. József türelmi rendeletét üdvözlő magyar protestantizmussal is. E művel igyekezett hozzájárulni a felnövekvő ifjúság hazafias szellemben történő neveléséhez – még ha nem is egyetemi, hanem csak középiskolai szinten, hiszen éppen az uralkodó 1784. október 17–19-i egri látogatása után meghozott végső döntése révén veszett el nagy ívű tervének, a négyfakultásos egyetem létrehozásának minden reménye. II. József halála után a püspök még reményekkel lát hozzá a kápolna kifes-

2. kép: TISCHLER Antal: A magyar Háromkirályok a Boldogasszony udvartartásában, rézmetszet, 1770

tetéséhez – tíz év kényszerű halogatás után megújult ikonográfiai programmal –, amely, a magyar szentségre átfórmálva, erősen Habsburg-ellenes hangvételt nyert.

Figyelmet érdemel Maulbertsch egyetlen megmaradt, a bécsi Albertinában őrzött, papírra olajjal készült vázlatán megjelenő

angyalcsoportnak a freskón való kiemelt helyzete. Igaz, az angyalok itt csupán egy sematikusan megformált koronát – hagyományosan vértanú-koronát – emelnek fel s visznek Mária felé, de rejtetten mégis csak ott lehet az ország- és korona-felajánlás gondolata e képi megformálásban. Talán nem véletlen, hogy a vázlatot *István koronáját tartó angyalok* címen leltározták be a bécsi grafikai gyűjteménybe. S talán az sem véletlen, hogy az angyalok kezében lévő nyitott könyv lapjaira a következő szöveg van felírva: „Jöjjetek atyám áldottai, vegyétek birtokba az országot, amely nektek készült a világ teremtése óta.” (Mt. 25,34) (4. kép).

3. kép: Franz Anton MAULBERTSCH: Az egeri Líceum kápolnája mennyezetfreskójának részlete: Magyar szentek, 1792–1793. Fotó: Balogh Ferenc

E nagyvonalú falkép témáját vitte tovább, s adott még nagyobb hangsúlyt az eszmének a kápolna korona-felajánlás oltárképe, melyet 1793-ban Eszterházy megbízásából eredetileg Huszár Ferenc készített. Helyére Fischer István érsek megbízásából az egeri születésű, de életművét Bécsben kiteljesítő *Hesz János Mihály* (1768–1833)

4. kép: Franz Anton MAULBERTSCH: Az egeri Líceum kápolnája mennyezetfreskójának részlete: István koronáját tartó angyalok, 1792–1793. Fotó: Balogh Ferenc

festett újat 1813-ban, de csupán a magyar koronát viselő Mária előtt térdelő István hódolatával (bővebben: SMOHAY 2006.; H. SZILASI 2010.). Tárkányi révén Kovács ismerhette az egri papi szeminárium kápolnájának Mindenszentek témájú mennyezetképét, a gyöngyösi piktor, *Braun István* (működött 1823–1850 között) 1825-ben készült alkotását, amely Maulbertsch líceumi freskója parafrázisának tűnik.

Egy 1800 körül készült különleges ikonográfájú oltárkép található még az egri Hit-tudományi Főiskola kápolnájában, amely a gyöngyöspatai templomból került a szeminárium védelmébe. Témája: Magyar szentek fölajánlása. Angyalos magyar címerrel díszített talapzat körül díszes brokát öltözékben térdelnek a magyar háromkirályok, a magyar szentkirályok: arannyal hímzett fehér papi palástban az ősz szakállú Szent István, csillogó páncélban, kék-arany palástban a fegyvereit a földre helyező középkorú Szent László, és a hermelin palástba öltözött, kezében liliomot tartó ifjú Szent Imre. Karakterük olyan, mintha Tischler Antal említett rézmetszetéről léptek volna le. Az oltárasztal-szerű posztamensre vannak elhelyezve a koronázási jelvények – a királyi korona, az országalma és a jogar. Különleges megoldásként a Szent Korona mellett Imre hercegi koronája is ott van, hangsúlyozva a kettős – az uralkodó nélkül maradt ország s a tragikusan elhunyt, szent életű herceg – felajánlását. A jobb felső sarokban, Istvánnal szemben bontakozik ki a reneszánszos szépségű, Napba öltözött Mária alakja a kisdeddal, akihez királyaink tekintete bizakodóan fordul. Mária óvó, áldó kézmozdulattal jelzi a felajánlás, az ország védelmére irányuló kérés elfogadását, és teljesítésének ígéretét. A festmény háttérében egy vár körül a törökökkel vívott harc zajlik. A kép alján felirat: VESSE REMÉNYSÉGÉT BÁR MÁS VÁRASBA, PAISBA OH SZENT SZÜZ MAGYAROK VÁRA PAISA TE VAGY.

5. kép: HESZ János Mihály (1768–1833): Szent István király hódolata Szűz Mária előtt, 1813. Egri Líceum, kápolna – oltárkép. Fotó: Balogh Ferenc

Eger leglátványosabb 19. századi szobor-együttese, a *Pyrker János László* érsek (Nagy-láng, 1772–Bécs, 1847; 1827-től érsek) megbízásából a velencei *Marco Casagrande* (Campea, 1804–Cison di Valmarino, 1880) által készített, a főszékesegyházhoz felvezető kétszakaszos lépcsősor oldalmellvédjein 1835–1840 között felállított négy szo-

bor is e témakört idézi. A római egyház fundátorai: Szent Péter és Szent Pál mellett Magyarország védőszentjei – Szent István és Szent László négyméteres alakja áll (mindketten a magyar Szent Koronával, István egy medalionba foglalt Mária-képpel). Első királyunk által alapított egri püspökség középkori bazilikájának romjain, az egri várban látható Casagrande másik Szent István-szobra, a főszékesegyház előtt állóhoz hasonló megfogalmazásban. A szobrot Pyrker törekvéseivel, a vár vallási, majdan történelmi emlékkultuszának életre hívásával összhangban, az ő hatására rendelte meg Ducsik János kanonok 1835-ben.

E gyors felsorolás Eger művészetének megközelítőleg egy évszázadát öleli át, s a város legjelentősebb művészettörténeti értékeit érinti. Olyan építtetőket, s általuk foglalkoztatott művészeket idézhetünk meg, akik európai mércével mérhető művészetet hagytak az utókorra, ám kiemelendő: *a legmagyarabb ikonográfiai témát jelenítve meg.* (HOFFMANN 1944. 176.) Valamennyi a *Tobias Pock* által 1665-ben a Máriacelli barokk kegytemplom Nádasdy Ferenc országbíró és felesége, Esterházy Anna Júlia Szent István király tiszteletére alapított kápolnájában elhelyezett festményre vezethető vissza, mely oltárkép Szent István korona-felajánlását, az ország Mária oltalmába való helyezését ábrázolja. A kompozíciót Johann Sigmund Schott kissé merev rézmetszete népszerűsítette Hevenesi Gábor 1692-ben megjelent szentéletrajz-gyűjteményében. Fontos azonban ideidézni, hogy a Szent Istváni gesztust 1687-ben I. Lipót császár (1657–1705) ünnepélyesen és hivatalosan megismételte a pozsonyi országgyűlés alkalmából. Ekkor ugyanis Máriavölgybe zarándokolt, ahol a török alól fölszabadult országot a Boldogságos Szűz Máriának ajánlotta föl, térdre borulva a Napbaöltözött Asszony jelvényeivel díszített kegyszobor előtt.

Minden kor és szellemi irányzat törekedett tisztázni viszonyát államalapító királyunk életművéhez – az államhatalom, az uralkodás, a függetlenség, a területi egység, a rendi törekvések... – történelmileg meghatározott, szimbolikus elemekkel dúszult, hozzá köthető hagyatékához, megadva a maguk Szent István-, illetve Szentkorona-interpretációját. Így az I. István által a hagyomány szerint 1004-ben alapított egri egyházmegye püspöki, majdan érseki székhelyén, Egerben ezek az alkotások nem csupán művészi, hanem eszme- és kultúrtörténeti jelentőséggel is bírnak.

Szent István kultuszának kialakulása három nagy egységre bontható. Az első az I. (Szent) László által kezdeményezett 1083. évi „oltárra emelés”, kultusza Könyves Kálmán révén ért újabb fordulóponthoz, amikor a koronafelajánlást is tartalmazó harmadik Szent István-legenda megszületett, amelyet III. Ince pápa 1201-ben hivatalos legendának fogadott el. A kultusz a keresztény államok közösségébe belépett Magyar Királyság egészének reprezentációját szolgálta, kiemelve a nagyhatalmi terjeszkedéssel (Német-Róma Császárság és bizánci cezaropapizmus) szembehelyezkedő politikai állásfoglalást, s a térítő apostol-király alakjának megrajzolásával a pápasággal szembeni sajátos jogokkal rendelkező uralkodói hatalom legitimációját. Ennek kellékei voltak a még realiztikus hangvételű nagyobb legenda (*Legenda maior* – 1083 előtt pár évvel), a kisebb legenda

(*Legenda minor*, 1095 után), majd a Könyves Kálmán idején fogalmazott, Hartvik püspök által egybeszerkesztett, csodás elemekkel dúsított Szent István-legenda (1100 körül, a trónörökös nélkül maradt ország feljárnás történetével, amely szimbolikusan később koronafeljárnásként jelent meg), – mondhatni általuk már halálakor, de pár évtizeddel később bizonyítottan megdicsőült első királyunk. Ezáltal László majd Kálmán korában lényegében kanonizálódott a magyar állam alapításmítosza, így érthető, hogy Szent István nemzetségének kihalása után vélelmezett koronája tüstént közjogi jelentéshez jutott, majd a magyar királyság állami kontinuitásának jelképe lett.

A kultusz második szakasza – Pázmány Péter meghatározó ténykedésével – a barokk kor érzelmdús leleménye, a jezsuiták által kidolgozott *Patrona Hungariae* és a magyar szentek kapcsolatának koncepciója, valamint az István által Máriának feljárnolt ország, a „Regnum Marianum” eszméje. Ez kezdetben nem Habsburg-érdekeket szolgált, hanem felvázolta egy önálló, egységesen katolikus magyar rendi állam vízióját, amely, mellesleg, a hitviták kontextusában hatékony fegyverré vált a protestánsokkal szemben. A kultusz harmadik szakasza pedig a 18. század második feléhez, Mária Terézia István-tiszteletéhez köthető, amely az apostoli királyi cím megszerzésén túl az uralkodóház és a rendek egyfajta kiegyezését reprezentálta a maga eszközeivel (a Szent István Rend alapítása, 1764.; a Szent Jobb hazahozatala Raguzából, 1771. stb.) (BENE 2006. 89.). A magyar szentkorona-eszme, e sajátos magyar államalkotó gondolat egybeforrasztotta a népszuverenitást, a korona elvont fogalmát, a korona, mint a király és a nemzet organikus egységét, valamint a korona, mint az égi és a földi közötti élő kapocs tárgyiasult szimbólumát. Erre a hármas alapra építkezett a vesztes szabadságharc utáni 19. századi, de később a trianoni szétszabdalt ország 20. századi emlékezete is – nem elkülönülési szándékkal, ám összetartozás-élménnyel átszőtt önazonosságkereséssel, identitásteremtő szándékkal.

Szent István művészi ábrázolásain elengedhetetlen volt a korona, mint az ország védelem alá helyezésének, feljárnásának szimbolikus kelléke. Az uralkodó nem a fején viseli, tehát elsősorban nem királyi attribútum. A fejről való lekerülés pillanatában válik a Szent István felismerését segítő ismertetőjelből az egész országot szimbolizáló nemzeti jelképpé, a magyar koronaeszme képi megjelenésévé, s mint ilyen, a jelenet középpontjává. A szabályszerű korona-feljárnási jeleneteken a kis Jézust ölében tartó Márián, Szent Istvánon és természetesen a király fejéről levett s párnára helyezett, vagy pufók puttók által lebegtetett koronázási jelvényeken kívül más nem szerepel. Ezen a szent és misztikus eseményen avatatlan nem vehet részt. Mégis a magyar szent királyok felé forduló tisztelet kibővítette, feldúsította ezt a képtípust.

Ennek a kibővített variációnak a késői emléke Kovács Mihály idézett festménye, amelyen egyéni módon keveredik a kultuszkép és a történelmi jelenet hangulata. Az 1848-49-es forradalom idején a menekítés során elásott korona 1853-as orsovai fellelése után új hangsúlyt kapott, s egyre népszerűbbé vált ez a téma. Tárkányi Béla e kérdés elkötelezettjeként 1868-ban az eгри nyomdában jelentette meg elmékedését: *Szent István Király ünnepének jelentősége Első apostoli királyunknak a budavári Boldogasszony-templomban 1868. augusztus 20-án tartott nemzeti ünnepe alkalmából...* címmel.

Tárkányi tehát mindig ott állt a háttérben, így a pap-költő gondolataira érzékenyen reagáló művelt, élénk képzeletű festő, Kovács Mihály tudatos historizmussal átszőtt magyar szenteket ábrázoló, hőskultuszt idéző képein megmutatkozik hasonló gondolkodásuk, nemzeti lelkületük.

A Szent István korona-felajánlását ábrázoló, hazafias tartalmú képek párjaként Kovács Mihály többször megfestette a Szent László hódolatát a Madonna előtt témát is – párba állítva őket, ahogyan az egri főszékesegyházban Kracker 1773-as mellékol-tárképein is láthatók. Kovács a Szentkirályokat ábrázoló képein tudatosan törekedett a nemesi-nemzeti hős eszményi karakterének megformálására, s a jeleneteket gyakran történelmi szituációk kibővítésével tette narratívvá, mesélhetővé, s így a hívek által is átélhetővé. (Minderről bővebben: H. SZILASI 2010.)

*Boldogasszony anyánk, régi nagy Patrónánk!
Magyarországról, romlott hazánkról
Ne feldkezzél el szegény magyaroktól...
Tudod, hogy Szent István örökségben hagyott,
Szent László király is minket reád bízott.
Magyarországról, Édes hazánkról,
Ne felejtkezzél el szegény magyarokról!”*
(lejegyezve Szoszna Demeter bencés apát
1715-ös énekeskönyvében)

BIBLIOGRÁFIA

- BENE Sándor: A Szilveszter-bulla nyomában. Pázmány Péter és a Szent István-hagyomány 17. századi fordulópontja. In: BENE Sándor (szerk.): „*Hol vagy István király?*” A Szent István-hagyomány évszázadai. Budapest: Gondolat Kiadó, 2006. 89–124.
- BICSKEY István: „*Püspökünk, példánk és tükörünk volt*”. Eszterházy Károly életpályája és egyénisége. In: KOVÁCS Béla (szerk.): *Eszterházy Károly emlékkönyv*. Eger: Érseki Gyűjteményi Központ, 1999. 7–22.
- BÍRÓ Béla: *Kovács Mihály 1818–1892*. Doktori értekezés. Budapest: Stephaneum Nyomda R.t., 1930
- GALAVICS Géza: Ósök, hősök, szentkirályok. In: Mikó Árpád és Sinkó Katalin (szerk.): *Történelem-kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon*. Magyar Nemzeti Galéria kiállítása. Budapest: MNG, 2000
- GARAS Klára: Maulbertsch Magyarországon. In: *Barokk és Maulbertsch*. Összeállította KŐSZEGI Lajos és VÁRHEGYI Miklós. Veszprém: Comitatus, 1992. 161–186. (*Pannon Panteon* 6.)
- GYÖRFFY György: *István király és műve*. Budapest: Gondolat, 1977
- H. SZILASI Ágota: Költő és festő, irodalom és festészet. Tárkányi Béla és Kovács Mihály barátságáról. *AGRIA Az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve XXXIII*. (1997) 659–696.

- H. SZILASI Ágota: „...Magyar Országának óltalmazójának...” Szent István korona-felajánlása és a magyar három királyok egri s környékbeli festményeken a 18–19. században. *AGRIA Az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve* XLVI. (2010) 333–396.
- DERCSÉNYI Dezső–VOIT Pál (szerk.): *Heves megye műemlékei I–III*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969–1978
- HOFFMANN Edit: A felajánlás a Szent István ábrázolásokon. In: PETROVICS Elek (szerk.): *Lyka Károly emlékkönyv. Művészettörténeti tanulmányok*. Budapest: Új idők irodalmi Intézet Rt., 1944. 168–187.
- JÁVOR Anna: A klasszicista oltárkép Hesz János Mihály életművében. *Ars Hungarica* 9. (1981)/2. 219–223.
- JÁVOR Anna: Hesz János Mihály (1768–1836) művészi hagyatéka. *Művészettörténeti Értesítő* 40. (1991)/3–4. 214–220.
- JÁVOR Anna: *Johann Lucas Kracker – egy késő barokk festő Közép-Európában*. Budapest: Enciklopédia Kiadó, 2004
- KNAPP Éva: „Gyönyörű volt szál alakja” Szent István Király ikonográfiája a sokszorosított grafikában a XV. századtól a XIX. század közepéig. Budapest: Bord Antikvárium, 2001
- LUDÁNYI Gabriella: *Kovács Mihály*. Budapest: Corvina, 1987
- LUDÁNYI Gabriella: *Gróf Eszterházy Károly és a líceumi freskók programja*. In: Eszterházy Károly emlékezete. Szerk.: NAGY József. Eger: Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, 1993. 67–82. (Acta Academiae Pedagogicae Agriensis Nova series. Tom. 21.)
- MAGYAR Zoltán *Szent István a magyar kultúrtörténetben*. Budapest: Helikon Kiadó, 1996
- Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete*. Vezető a Budapesti Történeti Múzeum és a Kiscelli Múzeum kiállításához. A kiállítást rendezte és a vezetőt szerkesztette: FARBAKY Péter–PRÉKOPA Ágnes–SERFŐZŐ Szabolcs. Budapest: BTM, 2004
- RÉVÉSZ Emese *A magyar historizmus*. Budapest: Corvina, 2005. (*Korok és stílusok*)
- SMOHAY András Az egri líceum Maullbertsch freskói. *Magyar Műemlékvédelem* XIV. (2007) 99–122.
- SZABÓ Júlia: *Szent László a XIX. század magyarországi festészetében és grafikájában*. In: ZÁDOR Anna (szerk.): *A historizmus művészete Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok*. Budapest: MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, 1993. 202–222.
- SZILÁRDFY Zoltán: Szent István Király Fölajánlásának attribútumai. *Művészettörténeti Értesítő* 48. (1999)/1–4. 71–85.
- SZMRECSÁNYI Miklós: Esterházy Károly gróf, Eger nagy püspöke. In: *Eger művészetéről. Tanulmányok és jegyzetek a hazai barokk történetéhez*. Sajtó alá rendezte KAPOSSY János–RADICSICS Elemér. Budapest: Stephaneum nyomda Rt., 1937. 104–137.

SZUNYOGH LÁSZLÓ

Szent István emlékezete Miskolcon – utcák, templomok, szobrok

Külön megtiszteltetés, hogy a tudomány székházában tartott *Stephanus noster* c. konferencián szólalhatok föl, miután nem vagyok a téma kutatója. Városi főépítészként viszont azzal az adalékkal tudom kiegészíteni a konferencián elhangzó tudományos előadásokat, hogy Miskolc városképében hogyan jelenik meg államalapító királyunk, s a hozzá kapcsolódó további szentek és szent királyaink emlékezete. Előrebocsátom, hogy Miskolc mai teljes közgazgatási területét vizsgálom az egykor önálló, ma már Miskolchoz tartozó településekkel együtt.

Szent István különösebben nem kötődik a városhoz, nincs történeti forrásunk, hogy itt járt volna, épületet emelt volna, adományt tett volna. Két kiemelkedő tényező-

Szunyogh László

1. kép: Miskolc 1909-ben elnyert címe-
re a Városháza épületén (A Szerző felv.)

je azonban mégis van az Ő miskolci tiszteletének: a város első plébániatemplomát már a XIII. században I. Szent István király tiszteletére emelték. A templom ugyan később reformátussá lett, de többszörös átépítés után a mai napig áll a város felett az Avas hegy északi oldalában. Méretei ma is tekintélyesek, de ha a középkori földszintes épületekből álló települést képzeljük köré, akkor még uralkodóbb lehetett a megjelenése. A másik tényező, amely a Szentkirályt Miskolchoz köti: a város címerében fő helyen Szent István király szerepel. A város első fennmaradt címere egy 1389. július 7-ei oklevélen látható. Felirata nem olvasható, figurája Anjou-liliomos királyfej. Vitattott, hogy Szent Istvánt vagy Nagy Lajost ábrázolja. Előbbi mellett a plébániatemplom titulusa, utóbbi mellett pedig az szól, hogy pár évvel korábban (1365) I. Lajos király lett Miskolc birtokosa, és a korábbi falut királyi birtokként általában már mezővárosnak mondták. Igaz, hogy a pecsét használatának idején már Nagy Lajos 7 éve halott volt, de a pecsét használata tovább élhetett. 1633–1687 között viszont már

egyértelműen Szent István király szerepel a város címerében, kezében jogarral és országalmával. 1687-től a helyére hajdú kerül búzakalással és szőlőfürttel.

1909-ben Miskolc törvényhatósági jogot kapott, s az új városi címert az eddigi pecsétképek összevonásával alkották meg. Az álló, csücskös talpú pajzs vörös mezejében Szent István király mellképe látható bíbor ruhában, aranyképekkel hímzett koronázó palástban, fején a Szent Korona. Az 1965-ben használatba került szocialista címerben Nagy Lajos király szerepel. 1990-ben, a rendszerváltás után, az 1909. évi címert állították vissza. Miután ez a város hivatalos címere, így középületeinken több helyen látható. Leglátványosabb talán az Avas Szálló belső udvari homlokzatán az oromzaton található nagy méretű műkö-címer.

Szent István király kultusza a történelem folyamán többször fölerősödött, s ezek a hullámok Miskolcot is elérték. Először Szent László idején, amikor az államalapító királyt szentté avatták. Ennek is köszönhető talán a miskolci plébániatemplom már említett titulusa. Az ellenreformáció idején a magyar szentek kultuszának felerősítése szolgálta a rekatolizáció céljait. Ebből az időszakból már találunk máig fennálló szobrokat, ábrázolásokat Miskolcon is, elsősorban a templomok szakrális berendezésében. Így az akkor épült Minorita Nagyboldogasszony-templom 18. századi Páduai Szent Antal-oltárán is megjelenik Szent István, Szent Imre és Szent László szobra. István király kultusza új lendületet kapott Trianon után, különösen halála 900. évfordulója évében, 1938-ban.

2. kép: Miskolc címere az Avas Szálló udvari homlokzatán (A Szerző felv.)

Mint már jeleztem, az avasi templomot leszámítva, Istvánhoz köthető épületek nem voltak

Miskolcon a XIX. század vége előtt. Az első jelek az utca elnevezésekben jelentek meg. A XIX. század végéig feltehetően a hagyományosan rögzült, azaz nem tudatosan adott elnevezések éltek. Dobby István 1817. évi térképén szerepel a város első ismert összesített utcajegyzéke, az utcanevek között ekkor csak Szent György nevével találkozunk a szentek vagy királyok közül. A kiegyezés után kezdődött igazán az utcák tudatos elnevezése történelmi személyekről, elsősorban a reformkor nagyjairól. Adler Károly 1895-ös szabályozási tervén még nem találkozunk első uralkodónk nevét viselő közterülettel, de Deutsch Ármin térképén (1900) már szerepel a Szent István, a Mátyás király és az Attila utca. A szentek közül Anna jelenik meg, mint utcanév. Az

akkori Szent István utca a mai Nagyváthy János utcával azonos, az utóbbi elnevezést a szocializmus idején kapta. Ez a 19. és 20. század fordulóján egy frissen kialakult út volt, amely gázlókkel, hidakkal vezetett át a Szinva-ágakon. Érdekesség, hogy a Szent György utcából a szocialista időszakban László Jenő utca lett, majd a rendszerváltás után, mivel a Szent György név már foglalt volt, Szent Lászlóra nevezték át, kvázi a szocialista elnevezés lett az új utcánév alapja. A rendszerváltás után a Hoffman Ottó utcából lett Szent István utca, a hozzá kapcsolódó tér pedig a Szent István tér nevet kapta. Mivel a Hoffman Ottó utca eredetileg a II. világháború előtt alakult ki, ezért korábbi elnevezése nem volt. A millicentenárium évében Miskolc szobrot állított Szent István királynak a város főterének számító addigi Dísz téren és ekkor a két tervet cserélt. Az Újdiósgyőri templom körüli hangulatos tér is a rendszerváltás után kapta az ott álló templomról a Szent Imre tér elnevezést.

A közterületek elnevezésén túl templomok titulussai őrzik szent királyok nevét. A vasgyári kolónián 1905–1908 között épült új római katolikus templom, neoromán-neogót stílusban. Tervezői Murányi Lajos, Szvetlik Mátyás és Pfeifer József. A templom titulusa Szent István király, ennek megfelelően az oltár fő helyén is a Szentkirály szobra található, két oldalán Szent László király és Szent

3. kép: A Vasgyári Szent István király-plébánia-templom

Lajos király ábrázolásával, de mellékalakként Szent Gellért püspök is megjelenik, akinek a városban másutt szobrát, vagy róla elnevezett közterületet nem találunk.

A selyemréti Vasútvideki templomot a Szent István emlékévre (1938) tervezték átadni, éppen ezért nem meglepő, hogy az államalapító királyról nevezték el. Végül csak 1943-ra épült meg, először torony nélkül, tervezője Hevesy Sándor egri építész, aki akkori modern templomot tervezett. 1980-ban Horváth István jelentős miskolci építész és felesége, H. Boros Mária tervei alapján készült új tető a toronyra. Érdekessége, hogy a sisak a Szent Koronát idézi, még modernebb formálással. 1981-ben Szent Istvánról elnevezett harangot is kapott a torony. Külön érdekessége a templomnak Kontuly Béla egész szentélyt beborító, 1955-ben készült freskója, amely magyar szenteket és történelmi hősokeket ábrázol, többek között Szent Margitot és Erzsébetet, Hunyadi Jánost, II. Rákóczi Ferencet, Pázmány Pétert és természetesen Szent István királyt. A freskó

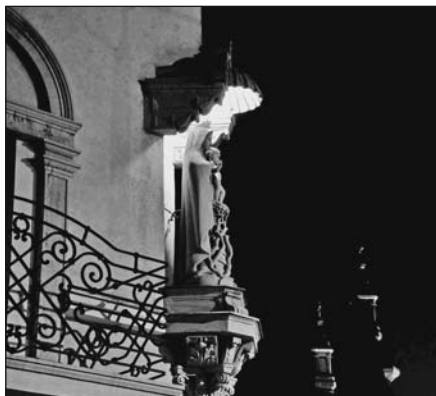
nagyszerűsége, hogy emberi magasságban ábrázolja az alakokat és ezáltal szinte egy közösséggé teszi őket a templom híveinek közösségével. A templom melletti közösségi ház szintén Szent István nevét viseli. Szent István király és a Szentkirályok kultuszához kapcsolódik Szent Imre herceg tisztelete is. A már korábban említett Szent Imre-templom, Újdiósgyőr tervezett kialakított központjában épült 1930–1931 között Imre herceg halálának 900. évfordulójára, tervezője Metényi Tibor. A szentély eredeti ólomüveg ablakai Szent Istvánt és Lászlót ábrázolják. A közelében álló, jelenleg katolikus általános iskola 2000-ben vette fel Szent Imre nevét.

Az utcák és épületek mellett szobrok, képek is őrzik Szent István emlékét. Diósgyőr területén, rendházuk mellett a pálosok már a XVIII. században (1739) állítottak Mária-szobrot, amely Szent István és Szent László királyokat is megjeleníti, a szoborcsoport jelenleg a diósgyőri plébániatemplom mellett áll.

A Magyarok Nagyasszonya (*Patrona Hungariae*) kultusza szintén kötődik Szent Istvánhoz, Hartvik püspök XII. század

4. kép: A Vasútvidéki Szent István-templom a miskolci Selyemréten (A Szerző felv.)

5. kép: A Magyarok Nagyasszony szobra, fején a Szent Koronával a miskolci Erdőigazgatóság épületén (A Szerző felv.)

elejéről való legendája említi, hogy 1038. augusztus 15-én, Szűz Mária mennybevételének (Nagyboldogasszony) napján az államalapító király Máriának ajánlotta országát. Ez a kultusz az ellenreformáció idején is, illetve Trianon után is nagy hangsúlyt kapott. Bethlen Gyula és Gabay Sándor szobra a két világháború között épült Erdőigazgatóság szepességi pártázatos neoreneszánsz stílusú épületének sarkán került felállításra. Itt Mária feje fölött a 12 csillagú korona helyett a Szent Korona látható, lábánál a trianoni szenvedésre utalóan tövisbokkal átfont országcímer. A jelenleg látható szobor másolat, a rendszerváltás után került visszaállításra, Kovács István és felesége alkotása.

Az 1938-as Szent István emlékévkben a Felsőháromi templom épülete előtt felállításra került Borsodi Bindász Dezső Szent István-szobra. Ekkor a Szent Flóriánról nevezett templom titulusa kiegészült a Magyarok Nagyasszonya címmel is. A Millecentenárium évében, 2000. december hó 27-én felállításra került Miskolc főterén Szent István szobra, amely talán a legjelentősebb Szent István-ábrázolás városunkban. Józsay Zsolt szobra a koronán lévő ábrázolásokra emlékeztetően a napból kilépő, az új keresztény korba átlépő királyt ábrázolja. A szobor talpzataként Rudolf Mihály építész által tervezett nagyméretű, 24 m átmérőjű koronázási domb készült. A Minorita templom millecentenáriumra készült, Tóth Sándor szobrászművész alkotásában megvalósult, közterületről látható kapuján szintén megjelenik István király. A Mindszenti templom barokk homlokzatán Szent István és Szent László szobrai is láthatjuk. Bükk-szentlászló kápolnája előtt 2012-ben a település megalapításának 300. évfordulóján állították fel a névadó király bronz szobrát, Márkus Péter alkotását. Fehérkőlapán bükki karsztforrás is viseli Szent István nevét.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy Szent Istvánhoz nincsen speciális kötődése Miskolcnak és a vele társult településeknek, kivéve a miskolci középkori plébániatemplom titulusát. Az országban általánosan megerősödő Szent István-kultuszok idején (Szent László, ellenreformáció, Trianon és Szent István emlékévk) azonban Miskolcon is megjelentek a kultuszt szolgáló elemek: templomok, szobrok, közterület-elnevezések, amelyek máig őrzik államalapító királyunk emlékét.

GODA GERTRÚD

Műalkotás és eszme

Szent István ábrázolása Miskolc 20. századi köztéri és egyházművészeti alkotásain

A „Szent Király”, I. István (1001–1038) ábrázolása kiemelkedően gazdag városunkban. Okmányainkon, épületeinken – de még a lábunk alatt – a csatorna-fedlapok szépre mintázott tetején is fellelhető, mint városunk oltalmazója! Az első kanonizált magyar uralkodót Miskolc polgárai régtől védőszentjüknek választhatták, annak ellenére, hogy nincs tudomásunk arról, személyét közelebbi kapcsolat fűzte volna régióinkhoz. 1332-ből már pontos adattal rendelkezünk, mert ekkor említik először, hogy Szent István király nevére szentelték fel templomot. Így azután a történelmi pecséteken, címereken azóta is tradicionálisan megjelenik.

Az Avas-hegy oldalán lévő gótikus csarnoktemplom tehát az Árpád-házi Szent István titulusát viselte. Ez a múlt.

Goda Gertrúd

1. kép: Szent István és Szent Hierotheosz ikonja a miskolci ortodox templomban (Goda Gertrúd felv.)

Az impozáns műemlék ma a reformátusok főtemploma, így az idővel „Nagy-Miskolccá” lett településen, a 20. században két újonnan épült templomnak (1908: Diósgyőr-Vasgyár; 1943: Miskolc-Vasútvidék) is újfent ő lett a névadója.

De talán nincs is olyan szenteket tisztelő egyház, amelynek szakrális terében: egy üvegablak, freskó, fülkeszobor, vagy mint éppen a napokban – az ortodoxok impozáns miskolci *Szent-háromság*-templomában elhelyezett *Stephanus király- és Hierotheosz Apostol-ikon* – ne emlékezne meg személyéről, annak máig ható életművéről. Ezen gazdag egyházművészeti alkotások közül a hazai viszonylatban is jelentősekről fogok beszélni, azokról, melyek születési körülményeit akár mi is megtapasztalhattuk. Ide sorolom a két *Szent István*-emlékművet és azok köztéri előzményét: a diósgyőri barokk *Immaculata*-szoborcsoportot.

Azt hiszem mi, akik itt jelen vagyunk, jórészt azon nemzedékhez tartozunk, akik a 20. század

második felében a szakrális művészetet a művészettörténet tudományának különálló egységeként tudta. Magát Szent Istvánt is egyedül az államalapításért, mint I. István királyt említette és tanította a fent nevezett időszak kurzusa. Mostanság e tudományág is visszatért a művészet egységes felfogásához, amely a reneszánsz vagy barokk időszak tárgyalásakor mindig is magától értetődőnek tekintett. Van tehát a közelmúltunkban egy fél évszázadnyi idő, amikor a templomok falain kívül született, köztéren felállított ún. „világi térben” lévő Szent István-szobrot hiába keresnénk!

Borsodi Bindász Dezső: *Szent István* (1938, Alsó-Hámor), illetve Józsay Zsolt: *Szent István* (2000, Miskolc, Dísz tér) c. alkotásának létrejöttét, amint a művek keletkezési ideje is mutatja: az égi születés 900., ill. a megkoronázás ezredéves évfordulója motiválta. De az, hogy ezen emlékműveket köztéren fel is állították, olyan aktuális hatalmi rendnek kellett lennie, amely fontosnak tekintette a nemzetudat erősítését az impozáns alkotásokon keresztül is! A művek ezt az eszmét hivatottak hirdetni. (Megjegyzendő: 1938-ban a megalázó trianoni diktátum után az országzászlók tisztelete a megmaradás jelképe volt, ahogyan az egykori szentistváni állam példája is, s a szobor avatási ünnepsége éppen egybeesett a Felvidék visszacsatolásával.)

Felső-Hámor plébániatemploma előtt álló *Szent István* a megfontolt haladást imitálja, messzire tekint, útja az emlékezőkig élér. Ha mindez kevés lenne rendelkezéseinek felidézésére, a művész az ismert jelvényekkel (korona, országalma, kard), illetve a II. Szilveszter pápától származtatott és az apostoloknak kijáró kettős kereszttel utal – kissé leltárszerűen – az ábrázolt személyre. Az attribútumok didaktikus felvonultatása az ún. római iskolára jellemző neoklasszicista felfogás sajátja, s kissé leltárszerűnek hat, ugyanakkor olyan méltóságot áraszt, amely időtlenné teszi az ábrázolt személyt, és érzékelteti érdemeinek örök érvényét. Borsodi Bindász Dezső (1903–1979) Miskolc város ösztöndíjasaként végezte szobrászművészi tanulmányait, és e mészko-munka mellett két miskolci köztéri bronzszoborra is kapott megbízást: Léway József (1934), Csengey Gusztáv (1941).

Ha egy alkotót az a megtiszteltetés ér, hogy felidézheti egy nagy formátumú történelmi személy alakját, kérdés: milyen hiteles előképre, ismeretre, eszmére támaszkodhat? Tíz évszázad hosszú idő. A Szent Király nem bocsájtott ki saját arcképes pénzérmét, nem öntetett vagy faragtatott a birodalom határait jelző vagy az állomáshelyeken megjelenő olyan kultusz tárgyakat – amilyenekre bőven mutat példát az egyetemes kultúra. Ha mégis, a nagy számok törvénye szerint tudnunk kellene azok létezéséről. Egy

2. kép: Borsodi Bindász Dezső: *Szent István* (1938, Miskolc–Alsóhámor) (Borbás Emese felv.)

egyedi, portré igénnyel megörökített korabeli arckép felbukkanására pedig egyre kisebb esély mutatkozik! De ami első királyunk személyéhez köthető, mint az ún. „*liturgikus kézjegy*” (Pannonhalmi alapító-levél, 1002 – korabeli másolat) vagy a tetemét őrzött székesfehérvári *szarkofág*, s annak egyedül Rá, mint a Feltámadt Krisztus földi helytartójára utaló motívumai (angyal, kerub, rozetta, életfa) igen fontos jelentőséggel bírnak, s e jelképek Szent Istvánt szinte megszemélyesítik. De ami még ennél is fontosabb: az olyan karizmatikus vezető megjelenéséről, akinek évezredek kiálló döntései ma sem veszítik érvényüket, képes bennünk kialakulni egy képzet. Gondoljunk arra, hogy például Szabó Magda: „Az a szép fényes nap” (1974) c. drámájának Szent Istvánja vagy Boldizsár–Szörényi–Bródy rendszerváltást nagyban előkészítő 1983-as rockoperájának „István a királyt” megszemélyesítő alakja mennyire azonos a bennünk kialakult elképzeléssel. Nem várjuk el, hogy egy ifjú vitéz vagy egy aszkétikus próféta küllemét hordozz, de azt igen, hogy egy tiszteletre méltó személy képzetét keltse! (S akkor akár lehet hős bajvivő, de az övéért aggodalmában testileg is összetört uralkodó is.) Jellemképet várunk. Az irodalmi művekhez hasonlóan kell külsőt teremteni a képzőművészeknek is.

A Képes Krónika festője a 14. században a (szóbeli és írásbeli) az irodalmi hagyomány ismeretére támaszkodva ábrázolta és alkotta meg történelmi személyeit. Biztosak lehetünk abban, hogy a miniatűrök elkészítésének tiszteletre méltó feladatával megbízott művész a saját korában, az Anjou-korban is nagyon fontos műve megalakításához a királyok külleméről és habitusáról is pontos eligazítást kapott! Ekkora tudjuk visszavezetni a nagyon sokáig érvényben lévő küllemet: öreg, szakállas Szent Király. Magyarázható ez azzal: a bölcs és az öreg szinte egymás szinonimái, de azzal is: a későbbi uralkodókhöz képest ő volt az, aki magas kort élt meg. Az „idős király” figurát olyan következetességgel alkalmazta vele kapcsolatban a Képes Krónika művésze, hogy akkor is öregnek tünteti föl, amikor fiatalkori eseményt (1003) beszél el képileg! Természetesen az ismert királyi méltóságjelvények is segítik felismerését, amelyekhez a kettős-keresztrel díszített mellvért, majd címer és a dicsfény (glória) is társul, mint elmaradhatatlan azonosítók, attribútumok.

A múlt minden állomását nem vehetjük sorra, de fontos megállnunk az 1811 óta a diósgyőri plébániatemplom mellett álló *Immaculata* (1735) barokk szoborkompozíció előtt, melynek „kísérő” figurái – Nepomuki Szent János mellett – az Árpád-házi szent uralkodók Szent István és László. A hazai alapítású pálos barátok – akikről tu-

3. kép: Immaculata-szoborcsoport, Miskolc-Diósgyőr, 1735 (forrás: www.kozterkep.hu)

dott, hogy a sajlódi rendházból szobrászművészi feladatokat is képesek voltak ellátni – Diósgyőrbe való visszatelepedésük idején állították fel rendházuk kerítő falán kívül, az országot mellett a szoborcsoportot, amely a *Regnum Marianum* szellemét hordozza, hiszen István féltérde ereszkedve ajánlja fel az országot szimbolizáló koronáját Szűz Máriának. Mohács, a török megszállás, a vallásháborúk utáni erőgyűjtés eszméje összpontosul e műben. S ugyanezen programmal egészül ki itt Diósgyőrben a Szűz Mária neve-plébániatemplom lenyűgözően szép eredeti barokk főoltára, ahol a királyok, a kor szokásának megfelelően, magyaros viseletet öltenek.

A helyi vonatkozású művek sora is jól példázza, hogy Szent István kultusza akkor erősödik föl, amikor a megmaradás, az állam léte kérdésessé válik és Ő testesíti meg a Hungáriához való tartozás eszméjét. Az 1912-ben épült és bizánci küllemét szépen hangsúlyozva felújított Búza téri görögkatolikus *Nagyboldogasszony*-székesegyház diadalívének kompozíciója *al secco* technikával készült 1952-ben és az Árpád-ház szentjeit sorakoztatja fel, alkotóik a ritkán emlegetett két kiváló egyházművész: *Petrasovszky Emánuel* (1902–1976) és *Petrasovszky Leó* (1896–1981). Ugyancsak itt láthatjuk a város legimpozánsabb, üvegablakait is a Szentkirályok alakjaival és az állam címerével, alkotásuk összefügg Pfliegler J. Ferenc (1840–1918) nagyra becsült személyével és a templomot építtető görögkatolikusokkal, akiknek hűségés ragaszkodása fogalmazódik meg az említett művekben.

A 20. század eleji szecessziós stílus kedvelte az üvegművészetet, a divatba jött régi technikának a templomok nagyméretű ablakai jó lehetőséget kínáltak, és úgy tűnik, azóta sem vesztek népszerűségükből. A *Diósgyőr-Vasgyári Szent István király-plébániatemplom*ot egykor *Róth Miksa* (1865–1944) üvegművész munkái ékesítették, s csak sajnálhatjuk, hogy üvegablakai az 1944. szeptember 13-iki bombázás áldozatául estek. Napjainkban az *Újdiósgyőri Szent Imre-plébániatemplom* szép és szinte teljes programot nyújtó üvegfestményei készültek el a *Megulesz-Schultz* alkotó pár munkájaként. Emberközeli méretük és elhelyezésük, valamint az, hogy többek között *Boldog Gizellát*, de *Boldog Salkaházi Sárát* is ott találjuk egy-egy színes ablakon, az egyháznak saját korára reagáló szerepére ismerünk.

A kortársi közösség eszméje fejeződik ki a Selyemréti, vagy más néven *Vasútvédeki Szent István*-templom belső munkáin is. Az oltárfreskót 1955-ben *Kontuly Béla* (1904–1983), a miskolci születésű festőművész készítette. A vasbeton szerkezetű, de az ókeresztény elgondolást követő modernista templom (Hevesy Sándor, 1943;

4. kép: Üvegablak a miskolci görögkatolikus székesegyházban, 1912 (Goda Gertrúd felv.)

5. kép: Kontuly Béla freskója a Vasútvidéki Szent István-templomban, 1955 (Goda Gertrúd felv.)

lehetőség nyílt arra, hogy Szent István megkoronázásának ezeréves évfordulóját méltóképpen ünnepeljük meg, s köztereinken maradó emléket állítsunk tiszteletére. A *Minorita Nagyboldogasszony-templom bronzkapuja* a 2000. év jelentőségére utal. Alkotója ugyancsak a miskolci születésű művész: *Tóth Sándor* (1933–2019). A tekintélyes mű a ferences szerzetesrend egyetemes emberi hivatás-tudata mellett két nagyon szép portréban emlékszik meg II. János Pál pápáról, az azóta szentté avatott egyházfőről – mint kortársról – és Szent Istvánról, uralkodásának millenárius évfordulóján.

Jószay Zsolt (1951) méltóságos, szép Szent István emlékműve (2000), a jelen való múltra utal (Miskolc, Dísz tér). Az impozáns kompozíció egy újonnan kialakult térre került, amelyet elsősorban természeti adottság tesz lenyűgözővé: a közeli Avas meredek hegyoldala adja ugyanis a hátterét, s a szobor arcával fordul a Városháza felé (építész: Rudolf Mihály). Az ezredfordulóra készülő város pályázatot írt ki az államalapító megkoronázásának jeles évfordulójára, a nyertes a városban már több portré-emlékművel jelen lévő, Jószay Zsolt Miskolcon élő és alkotó szobrászművész lett. Az általa megfogalmazott Szent Király méltóságos alakja azt az

Horváth István, 1980) belső díszítésével igen szép összhangot alkot a diadalívré és az egész apszisra kiterjedő freskó. A külföldi akadémiákon, majd a Collegium Hungaricumban elsajátított római iskolás újklasszicizmus szellemében alkotó művész a nemzeti szentek sorába emeli a hazáért áldozatra képes történelmi hősokeket, s tekintélyes szereppel ruházza föl a templom alapítóit jelképező járművet, *a mozdonyt!*

Az 1989-es fordulat után

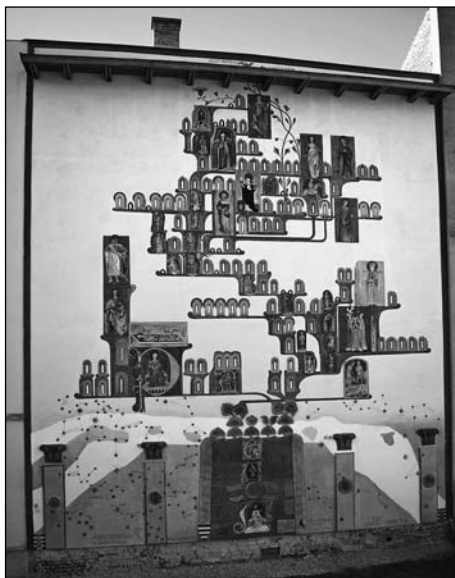

6. kép: Jószay Zsolt: Szent István, 2000, Miskolc (Goda Gertúd felv.)

érzetet kelti: szembe néz népével, s felvállalja az elmúlt évezredet. Kiállása határozott, de emberi, fejtartása, arcvonása önmagáért beszél. Az alkotó minden sallangtól mentesre mintázta meg előbb agyagból, amely azután végleges alakját mészköből nyerte el. A nagy téren néhány lépcső segíti a kiemélést és tovább hangsúlyozza a figurát egy román kori árkád-motívum. E kompozíciós elem eszmei kifejezéssel is bír. Lehet az a múltat hátra hagyó kapu, amely a jövőbe nyílik, de a Szent Korona Apostolainak diadalíve is, amelyen most a liturgikus kézjegyek s a sztyeppék oroszánjai jelzik a fejedelmi örökséget. A két korszak határán álló uralkodót Józsay olyan szakralitással ruházza fel, amely nem igényli a fegyverviselést, még akkor sem, ha az a méltóságjelvények egyike lenne. Nem véletlen szerepel e mű egyre többször a várost azonosító képi szimbólumként.

S ha az általam most bemutatott művek kronológiáját követjük, 2002-re datálódik az a nagyméretű fali kompozíció, murália, amely a miskolci Fráter György Katolikus Gimnázium belső udvarán található. Vincze Ildikó keramikaművész (1949): *Árpád vezér családfáját (Árpád Szent Fája* címmel) örökíti meg a Képes Krónika ábráinak figyelembevételével. A szép és követhető felsorolást írott kiegészítés teszi teljessé. A mű a vizualitás nagy erejét felismerve segíti a diákság nemzettudatának elmélyülését. Igen szerencsés lenne – a kevésbé látogatható elhelyezés miatt – az alkotás reprodukciós közzététele.

Amint a bevezetőmben mondtam, nem törekedtem a teljességre, de örömteli az a tény, hogy a közelmúltban született művek alkotói valamennyien kötődnek városunkhoz. A kiemelt műveken kívül a föl nem soroltaktól is reméljük, még sokáig közvetítik azt az eszmeiséget, amelyet Szent Királyunk példaként hagyott népünkre.

7. kép: Vincze Ildikó: *Árpád Szent Fája*, murália, 2020 (Forrás: <https://m.blog.hu/mi/miskolciszemlvenyek>)

FELHASZNÁLT IRODALOM:

SEIBERT, JUTTA: *A keresztény művészet lexikona*. Budapest: Corvina, 1986

BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium I–II*. Budapest: Szent István Társulat, 1977

MAROSI Ernő: A magyar történelem képei. In: MIKÓ Árpád–SINKÓ Katalin (szerk.): *Történelem–Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon* [Kiállítási katalógus]. Budapest: MNG, 2000. 11–33. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2000/3)

SZILÁRDFY Zoltán: *Barokk szentképek Magyarországon*. Budapest: Corvina, 1984

VÁRHELYI KRISZTINA

Szent István-búcsúk Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, Sátoraljaújhely, Szanticska, Szentistván példáján

Szent István Vajk néven Géza fejedelem és Sarolt fejedelemasszony gyermekeként 969-ben született Esztergomban, keresztelése 985-989 közötti években történhetett. 995-ben kötött házasságot Gizella bajor hercegnővel, a szertartást Adalbert püspök celebrálta. Istvánt az 1000. év karácsonyán kenték föl és koronázták királlyá Esztergomban, ezért lett a keresztény magyar állam megalapítója, első keresztény királyunk. Meghalt 69 esztendőskorában 1038. augusztus 15-én, Székesfehérváron temették el. Halála előtt országát Szűz Mária oltalmába ajánlotta, így lett a Magyar Királyság Mária országa. Istvánt 1083. augusztus 20-án Szent László király avattatta szentté Székesfehérváron, VII. Gergely pápa engedélyével. Ekkor ünnepélyes külsőségek között a király ezüst ládában elhelyezett *erekyéit oltárra emelték*, majd a felszentelést követően fehér márvány szarkofágban helyezték el. Magyarország fő védőszentje. Augusztus 20-át, a mennyei koronázás évfordulóját az 1092-ben Szent László által összehívott *szabolcsi zsinat* tette főünnepé. Kultusza ettől kezdve virágzik az egész magyar nyelvterületen.

Várhelyi Krisztina

A szentistváni életmű izgalmas és kimeríthetetlen témaköréhez érdeklődő értelmiségiként, részben kutatóként, illetve a miskolci *Szentkirályok kultusza* c. konferencia szervezőjeként csatlakoztam az a kutatással, amely régióink jelenlegi Szent István-búcsúival foglalkozik.

Szent István király ismertségét és kultuszát jelzi, hogy a világban 357 templomot szenteltek tiszteletére (Magyarországon 225, Amerikai Egyesült Államokban 3, Ausztriában 2, Horvátországban 3, Kanadában 1, Olaszországban 1, Romániában 3, Svédországban 1, Szerbiában 9, Szlovákiában 71, Ukrajnában 4). Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 26 olyan római katolikus templom, kápolna található, amelynek védőszentje első királyunk (Bódvarákó, Hejőszalonta, Abaújvevceser, Apróhomok, Dubicsány, Füzér, Galvács, Györgyterlő, Halmaj, Hejce, Hejőszalonta, Mályi, Mezőcsát, Miskolc, Perkupa, Rudabánya, Rudolftelep, Sajószentpéter, Sátoraljaújhely, Szanticska, Szentistván, Taktakenéz, Taktaszada, Tiszalúc és Zemplénagárd). Legrégebbiek: Abaújvevceser, Füzér. Sátoraljaújhely, Sajószentpéter). A Magyar Királyság Szent István-templomának alapítási időpontját vizsgálva: kis részük a 11–13. században épült, zömük pedig a 18–19. században, tekintve, hogy kultusza ekkor kapott újabb lendületet. A legrégebbi templomok többek között: a 11. században Mecseknádasd, Nyitra és Zólyom, a 12.

században: Kolon, Csíkszentkirály, 13. században: Eperjes, Csicsókeresztúr, Velemér, Váchartyán, Törökbecse. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a legrégebbi templomok: Hejce, Abaújdevecser, Füzér, Sajószentpéter, Szentistván. A templomok mellett általános és középiskolák, egyetem, utcák, terek, parkok, források, kutak, barlang, szoboralkotások, festmények, más képzőművészeti alkotások (21 köztéri Szent István-szobor), kórház viselik Szent István nevét.

A következőkben három település és plébánia példáján a mutatom be a jelenlegi Szent István-búcsúk jellemzőit. A települések kiválasztásánál azt a szempontot követtem, hogy a megye három történeti vármegyéjéből (Abaúj, Borsod, Zemplén) különféle településtípusokat választottam, így Borsodból Szentistván nagyközséget, Abaúj-ból Szanticskát, a jelenlegi megye jelentős számú aprófalvainak egyikét, Zemplénből Sátoraljaújhely várost, s ezek búcsúit vizsgálom. A kutatás módszere: a vonatkozó szakirodalom tanulmányozása mellett helyszíni interjúkészítés, a búcsúkkal kapcsolatos apró nyomtatványok felhasználása, majd az elkészült konferenciaelőadásnak az interjúalanyok általi ellenőrzése.

A búcsú katolikus bűnbánati vallásgyakorlat. A bűnbánat szentségében a Krisztustól kapott oldás és kötés hatalma vonatkozik mind a bűn alóli fölloldozásra, mind a büntetés elengedésére. A bűnök megbocsátása és a halálos bűnért járó örök büntetés elengedése a szentségi fölloldozásban megy végbe (bűnbánat szentsége). A bűn megbocsátása és az Istennel fennálló közösség helyreállítása magával hozza a bűn büntetései elengedését. A búcsú eredeti neve „elengedés” volt, kifejezve, hogy Isten az Egyház által elengedi az ideigtartó büntetést. A magyar „búcsú” kifejezés arra utal, hogy az ember búcsút vesz a rá váró büntetéstől.¹

A szentbúcsú: A kegyhelyek zarándoklattal látogatott és nagy tömegeket mozgató búcsúit a népi gyakorlatnak megfelelően szentbúcsúnak nevezzük. A szentbúcsúhoz csoda kellett, vagyis olyan rendkívüli esemény, amelyet a nép csodaként értelmezett. Ezeket a helyeket az egyház felruházta azokkal a jogokkal, amelyek alapján teljes búcsút nyerhettek az odazarándoklók. Tehát a búcsú nem a templomhoz, településhez, hanem a jelenséghez, a rendkívüli eseményhez kapcsolódott, amelyet a kivizsgálások alapján az egyház elismert. A búcsújáró helyek több esetben pl. erdőhöz, hegyekhez, forrásokhoz, szentképhez kötődnek. A magyarországi búcsújárás szokása valószínűleg egyidős a magyar kereszténységgel. A történeti Magyarország területén 110-re tehető azoknak a kegyhelyeknek a száma, amelyek az újkorban legalább két emberöltőn át búcsús tömegeket vonzottak. A búcsútámogatásban, felkarolásában különösen a ferences barátok jártak élen.²

A templom búcsúja a templom címének ünnepe, annak a szentnek (szent titoknak) az emléknapja, akinek (és amelynek) tiszteletére a templomot felszentelték. (A templombúcsú jellegzetes katolikus ünnepnek számít, de előfordult, hogy a reformátusok is tartottak templombúcsúhoz hasonló megemlékezést). A legtöbb templomi búcsút a termés betakarítása utáni hónapokra tették, pl. a téli hónapokban templombúcsúval ritkán találkozunk. A búcsú így a településeken, főleg falvakban, nemcsak az egyház és a hívek, hanem a település minden lakosa számára ünnep volt. Búcsú napján általában a falu apraja-nagyja részt vett a délelőtt tartott nagymisén. A búcsú Isten színe előtt a már

megbocsátott bűnökért járó, ideigtartó büntetések elengedése, melyet a keresztény hívő, aki megfelelően fölkészült és teljesítette a kiszabott föltételeket, elnyer önmaga vagy a megholtak számára az Egyház segítségével. A bűcsú elnyerésére törekvő embert a megtérés bűnnel való szakítás szándéka és elhatározása vezeti. A bűcsúra való felkészülés szakaszában a hívő lelkiismeret-vizsgálattal keresi hibáit, és kifejezi a hibák feletti sajnálkozást vagy bűnbánatot, valamint az elégtételre való készséget. A bűcsúkra vonatkozó szabályokat „VI. Pál pápa apostoli konstitúciója a bűcsúkról” (1968) tartalmazza, e szerint:

A bűcsú elnyeréséhez

- el kell végezni a bűcsúval ellátott cselekményt a bemutatott szentmisén való részvétel
- szentgyónás, szentáldozás
- imádság a Szentatya szándékára (Mi Atyánk, Üdvözlégy, stb.)
- jó cselekedet (vallásos, irgalmassági, vagy bűnbánati)
- lehetséges saját magunk, vagy egy elhunyt szeretttünk számára.³

SÁTORALJAÚJHELY, SZENT ISTVÁN KIRÁLY-PLÉBÁNIATEMPLOM

– Beszletgetés Lóczi Tamás érseki tanácsos esperes plébános úrral

A Zemplén megyei Újhely már az Árpád-korban templomos hely volt, a mai Szent István király-templom helyén már a középkorban is templom állt, amelyet Szent Imrének szenteltek, a város kiváltságlevelében a plébánost már 1261-ben említik. Sátoraljaújhelyen több szerzetesrend is megtelepedett a középkorban, a pálosok Szent Egyed-kolostora önálló városrész lett Újhelyen, a vilhelmita-ágostonos rend kolostorát először 1525-ben említik, védőszentje Szent István király volt.⁴ A középkori templomot 1482-ben építették újjá. A mohácsi vést követően, a reformáció térhódításával, a 16. század második felétől a templom a református híveké lett, de 1744-ben viszszerült a katolikusokhoz.

A templomot, illetve a plébániát és iskolát fal vette körül. 1765-ben és 1768-ban középkori eredetű templom leégett, és el kellett bontani, helyére 1768–1798 között barokk stílusban kezdődött az újjáépítés, amelyet copf stílusban fejeztek be, 1795-ben szentelték fel Szent Kereszt felmagasztalásának tiszteletére. A templomban őrizték 1805. december 6-án és, 1806. március 15-én a Szent Koronát. 1812-ben ismét tűzvész rongálta meg az épületet, majd elkezdődött a

Sátoraljaújhely: Szent István király-templom

Oltárszobor: Sanctus Stephanus Rex

felújítás, amely 1860-ban fejeződött be, ekkor szentelték fel Szent István király nevére. A templom átépítésére és felújítására 1909–1910-ben került sor, Cziegler Győző és Dvorák Ede tervei alapján: a főoltár szobra Szent Istvánt ábrázolja *Sanctus Stephanus Rex* felirattal, az alkotás Hild Lipót kőfaragó mester műhelyében készült. A színes ablaküvegek Walther Gida budapesti műhelyéből valók, ezeket 1910.

A plébánia 1728-ból származó monstranciája Szt. István és Szt. László alakjával

szepetember 8-ánán szentelték fel. A freskókat Takács István 1980-ban átfestette.⁵

A sátoraljaújhelyi Szent István király-plébániatemplomban az 1860. évi felszentelés óta tartanak búcsúkat Szent István napján, a templombúcsú 2020. augusztus 20-án a 10 órai szentmise keretében kezdődött ünnepi bevonulással. A bevonulás ünnepi díszruhás résztvevői: sorrendben elől a tömjénezők, gyertyavivők, az asszisztencia, az evangéliumvivő, majd a koncelebránsok, végül a főcelebráns. A főcelebráns 18. századból való ún. hegedűtok-miseruhát viselt, a jellegzetes formájú barokk kori miseruhát ma már ritkán használják. A szertartás ünnepi tömjénezését 4 alkalommal végezték, az oltárt körbejárva, illetve a hívek felé. Az ünnepi liturgia főcelebránsa az országszerte ismert tiszteendő dr. Osztie Zoltán, a Budapest-Belvárosi Nagyboldogasszony főplébánia plébánosa, teológianár, 1996–2016 között a KÉSZ országos elnöke volt. Ő tartotta a szentbeszédet is. Az ünnepi liturgia résztvevői engesztelő imádságot mondtak a csúnya káromkodó beszéd miatt, illetve annak megszűnése céljából. Ezután Szentségkitétel következett, a hívek sokasága szentségi áldásban részesült. Ezt követte a *Te Deum* és végül a *Himnuszokkal* (magyar Himnusz, pápai Himnusz) fejeződött be a szertartás.

Az ünnepi szentmisén a város polgármestere és előljárói, valamint Fülöp Attila államtitkár is részt vettek. A világvárvány miatt, a korábbiaktól eltérően, a hagyományos Szent István-napi körmenetet nem tartották meg. Nem került sor a Szent István-litániára sem, a liturgikus rendben számos változást elrendelő II. Vatikáni Zsinat liturgia-egységesítése következtében ugyanis a helyi hagyományok már kisebb jelentőséget kapnak. Az ünnepi szertartások egyik sajátossága volt, hogy a *prédikáció a szószékről* történt, de ez a hagyomány is kihalóban van, Sátoraljaújhelyen azonban máig megmaradt a szószéki szentbeszéd, a helyi hívek ugyanis kifejezetten ragaszkodnak hozzá. Az újhelyi sajátosságok közé tartozik, hogy a Szár-hegyen 1938-ban felállított *Magyar Kálvária* a Szent István-kápolnával mint utolsó állomással zárul. A Trianonban kettévágtott város fölötti

Szent István-kápolna a Magyar Kálvárián (1938)

Szár-hegyen épült *Magyar Kálvária* egyben történelmi emlékhely is, a trianoni békeszerződés által elcsatolt országrészek és városok előtt tiszteleg. A Szent István-kápolnában augusztus 20-án istentisztelettel emlékeznek az államalapító királyra, itt helyezték el 1934-ben a nemzeti összetartozást kinyilvánító századik országzászlót. A sátoraljaújhelyi Szent István-búcsú programja összekapcsolódik a nemzeti ünnep programjával, a városi kulturális műsorokban (ének, tánc) a világiak és egyháziak együttesen vesznek részt. A város vezetői, a meghívott magas beosztású vendégek ünnepi beszédet mondanak, ezt követi az új kenyér megáldása. Családos és gyermekeknek szóló programok színesítik az ünnepet, ahol gyermekelőadásokon vehetnek részt az érdeklődők, nem hiányzik a körhinta és a bazár sem. A 2020. évi programnál figyelembe vették a járványügyi előírásokat, ezért a búcsú és az ünnepi program is visszafogottabb volt.

Az ünnepi mulatság általában tűzijátékkal zárul, de ez 2020-ban a járványhelyzet miatt elmaradt.

SZANTICSKA: SZENT ISTVÁN KIRÁLY-KÁPOLNA

– Beszélgetés Veress Zoltán c. esperes plébános úrral

Az Abaúj megyei Szanticskát 1317-ben említi először oklevél, nevét Szent István nevéből („Szentecske”) származtatják. A falu török időkben elnéptelenedett, majd a 18. században benépesült, ma mindössze néhány lakója van. A legendák szerint az itt élők a falucska nevének eredetét azzal magyarázzák, hogy Szent Istvánt emlegették Szentecskeként, majd Szentecskeből Szanticska lett, Szentistvánfalucska. A falu közigazgatásilag Abaújlakhoz tartozik, néhány lakója van mindössze. Természeti adottságai miatt üdülőtelepüléssé alakult. A szép természeti környezetnek és néhány új lakónak köszönhetően üdülőhelyként új népszerűsége telt szert. Dívatos lett Szanticska művészek, orvosok, más értelmiségiek vásárolták meg a megüresedett házakat és felújították, nyaralókat alakítottak ki.

A Kápolna az ország egyik legkisebb kápolnája. 1930-körüli években épült, építése óta a felújítására mintegy 10 éve került sor. A település iránti lelkesedés eredményeként magánszemélyek, üdülőtulajdonosok adományából az önkormányzat dolgozói és az ide kötődő személyek saját munkájukkal újították fel. Nagy Ágnes fiatal budapesti szobrásznő a *Bárány* szobrát adományozta a templomnak, ezt 2009-ben az egri érsek szentelte fel.

A szanticskai Szent István-napi búcsú és a búcsúi sokadalom megtölti a hangulatos környéket. Augusztus 20-án a település plébánosa (aki egyébként 21 környező település plébánosaként szolgál) tartja az ünnepi szentmisét. Bár a falunak alig van lakója, az üdülőtulajdonosok segítik és éltetik a falut, őrzik a hagyomá-

Szanticska: Szent István-kápolna

Üvegablakok: Szent István és Boldog Gizella

nyokat. A búcsúra – az ősi hagyományokra emlékeztetve – gyalogosan, illetve járművekkel is érkeznek a környező települések lakói és az üdülőtulajdonosok, családjukkal, barátaikkal együtt. Az üdülőtulajdonosok részt vesznek a búcsúi szentmise megszervezésében, a vendégek fogadásában. Dr. Ormos Endre és családja egyik szervezője az ünnepi eseménynek. Budapestről hívnak – fedezve a költségeiket – 30 tagú ifjúsági énekkart, amely szabadtéri koncertet ad. Az önkormányzat is támogatója a búcsúi rendezvénynek, a szertartáson ők is részt vesznek az érkező vendégekkel együtt. A liturgiát követően közös gulyáspartit, vendéglátást szerveznek, amelyet a „Szanticskai humorfesztivál” követ, közismert humorista szereplőkkel, majd táncház és koncertek következnek.

Oltárkép és oltárszobor

SZENTISTVÁN, SZENT ISTVÁN-KIRÁLY PLÉBÁNIATEMPLOM – Beszélgetés Póta Ferenc c. kanonok plébános úrral

A matyó falukánt ismert ősi település története – a területén feltárt régészeti leletek alapján – 5–6 ezer évre nyúlik vissza. A településen Ernye bán fia, István nádor mint birtokos és kegyúr építteti fel 1315 tájt a plébániatemplomot Szent István király tiszteletére. A községet is erről nevezték el, mai neve 1396-ban *Senth Isthuán* alakban fordul elő először egy oklevélben. A török többször feldúlta, olyannyira, hogy egy 1641. évi összeírás szerint lakatlan volt a vidék. Igazán csak II. Rákóczi Ferenc szabadságharca után népesült be, plébániatemplomát 1759-ben emelték. Szentistván kegyura egészen 1945-ig az egr

Szentistván,
Szent István király-plébánia-
templom (1754)

káptalan, amely korábban a falu birtokosa is volt. A templomi freskók Takács István me-

zökövesdi festőművész alkotásai. Néhány hónappal ezelőtt kezdődött el a szentistváni templom felújítása, ezért 2020-ban a templom nem látogatható.

A templom egyedülálló értéke az öltöztethető Mária-szobor, amelyet ünnepi körmenetekben, így a Szent István-napi búcsún is, matyó viseletbe öltözött, fehér ruhás Mária-lányok visznek. A „Máriás lányok” a Mária Kongregáció tagjai. A Mária Kongregációk mint a Szűz Mária-tiszteleten alapuló hitbuzgalmi egyesületek Loyolai Szent Ignác-i lelkülettel vallják a római katolikus egyház tanítását. Egyesületeik főként az ország nagyobb, városias jellegű mezőgazdasági településein és a nagyközségekben jutottak jelentősebb szerephez. Mária-lányoknak nevezték azoknak a nagylányoknak a csoportját, akik körmenetekben rendszeresen vállukon vitték a

Takács István freskói

„Hordozó Mária” szobrát. Legtöbbször négyen vagy hatan voltak, és külön rendet alkottak a falu társadalmában, csak makulátlan híru és erkölcsű, vallásos, imádsá-

gos lányok kerülhettek soraikba. A kongregáció közvetlen célja, hogy erősítse tagjai, főként az ifjúság Mária tiszteletét, a tagok hitbuzgalmukkal és szeretetteljes apostolkodással hatást gyakoroljanak a környezetükre. A kongregációba való belépést felkészülés, feltételek teljesítése előzi meg. Ha sikerül elnyerni a „Mária-lány” tisztelet, ez megtiszteltetést, magas rangot jelentett a település társadalmában.⁶ A templom Szent István-ünnepi díszítéséhez hoz-

Búcsúi körmenet Mária szoborral

zárulnak az értékes szentistváni matyó hímzések használata. A 2020. évi búcsú azonban szerényebb körülmények között zajlott, mint korábban.

A Szent István-ünnepi liturgiát a katolikus *Igenaptár*⁷ rögzíti, ez határozza meg a szentistváni szertartást is: olvasmány a Példabeszédek könyvéből, Péld 4,10–15; 18–27:

Szent István király intelme: „Járjunk az igaz úton... Az igaz ember útja olyan, mint a hajnal pirkadása, amely egyre világosabb, míg fényes nappal nem lesz... Nagy gonddal őrizd a szívedet, mert hiszen belőle indul ki az élet”.

A válaszos zsolttár egyike: Pap: „Áldjátok Istenünket, nemzetek, dicsőségéről éneket zengjétek.

Hívek: Légy áldott, Szent István király!”

Szentlecke Szent Pál apostolnak az efezusiakhoz írt leveléből és Halleluja Szent János evangéliumából:

Őltsétek magatokra az új embert, aki Istenhez hasonlól... (Ef 4,24)

ALLELUJA: Ha megmaradtok tanításomban, valóban az én tanítványaim lesztek, megismeritek az igazságot, s az igazság tesz szabaddá titeket. (Jn 8,31b és 32)

Evangélium Szent Máté könyvéből, Mt 7,24–29. Az okos ember a házát sziklárra építette.

Abban az időben Jézus így szólt tanítványaihoz: Mindaz, aki meghallgatja szavaimat és szerintük cselekszik, ahhoz az okos emberhez hasonlít, aki a házát sziklárra építette. Szakadt a zápor, ömlött az ár, süvített a szél, és nekizúdult a háznak, de az nem dőlt össze, mert sziklárra épült. Aki viszont hallgatja szavaimat, de nem követi azokat, ahhoz az ostoba emberhez hasonlít, aki a házát homokra építette. Szakadt a zápor, ömlött az ár, süvített a szél, nekizúdult a háznak, az összedőlt, és nagy romhalmaz lett belőle.

Egyetemes könyörgések Szent István király ünnepére

Pap: Kérjük, testvéreim, az Istent, hogy Szent István király közbenjárására áldja meg nemzetünket!

Kántor: Áldd meg, Urunk, népünk szorgalmas munkáját, hogy békében és jólétben éljen!

Hívek: Kérünk téged, hallgass meg minket!

* * *

Szent István király kultuszát fejezik ki a tiszteletére írt szép régi zsolozsmák, litániák, gregorián és népénekek, ezeket középkori kódexeink őrzik. A késő középkori magyar nyelvű Érdy-kódex (OSZK MNy 9) legenda- és prédikációgyűjteményében maradt fenn egy zsolozsmás Szent István-ének (Magnificat-antifóna az officiumból), amelyben így köszöntik a Szentkirályt:

*Idvezlégý bódog szent István királ,
te népednek nemes reménsége.
Idvezlégý, mi megtérésönknek
bizon doktora és apostola.
Idvezlégý, minden szentségnek*

*és igazságnak tiköre.
Temiattad hittünk Krisztus Jézusban,
temiattad idvözülünk es Krisztusban.
Kérünk, imádj ez te népedért,
imádj egyházi szolgálókért es,
hogy egy ellenség se legyen
ragadozó ez te néped között!*

Egy latin nyelvű, 13. század végi verses zsolozsmában, amelyet a szerzetesek a hajnali imaórán, a *Virradati ájtatosság* alkalmával mondtak el közösen, így idézik fel Szent István halálát (Weöres Sándor fordításában):

*Szent király volt nemes ágból
de a hite nemesebb,
mindehhez a remény járult
és az erős szeretet.
Mikor véget ért a pálya,
minden földit megvetett,
Jézus Krisztusnak ajánlta
lelkét, a szépségeset.
Immár felvitték a mennybe
az angyali csapatok,
boldogok közt mindörökre
fénylőn tündökölni fog.⁸*

Szent István király tiszteletére szóló litánia több változatban is létezik, amely időnként elhangzik Szent István király ünnepén.

Egy 20. századi imádsággal zárom előadásomat, amely „Szent István imája” néven vált ismertté és egyre népszerűbbé a katolikus hívek körében, az ima eredeti forrását nem sikerült megtalálni, (egyik) legkorábbi közlése az *Új Ember* c. katolikus lap 1975. október 19. számában jelent meg, a lap levelezője a budapesti Szent Rókus-kápolna bejáratánál kifüggesztve olvasta, és küldte be a kiadóba. Feltételezem, hogy az ima az ismert zsolozsmavers (*De profundis clamavi ad Te Domine = A mélységből kiáltok, Uram, hozzád*, Zsolt 130) üzenetéhez kapcsolódik, annak személyes alkalmazása:

SZENT ISTVÁN IMÁJA

*A mélységből kiáltok Hozzád, hallgass meg Uram!
Taníts meg, hogy kell könnyezni a meg nem érdemelt örömben, hogyan kell örülni
a megérdemelt könnyben.
Adj erőt, hogy kevélységem csillogását elhomályosítsam, s az alázatosság színtelen-
ségét okosan csillogtassam.
Taníts meg, hogyan kell a gyengékhez lehajolni, s hogyan kell féktelen erővel egye-
nesen állni.*

Adj erőt, hogy fölényesen legyőzzem a testet, s alázatosan megadjam magam a léleknek.

Taníts szelíd szóra, ha bántások érnek, s hideg mosolyra, ha joggalan dicsérnek.

Adj erőt napközben, hogy el ne fáradjak, s fáradságot este, hogy rögtön elaludjak.

Taníts meg lendülni, ha Reád találtam, s hirtelen megállni, ha utat hibáztam.

Ne add meg mindig, amit nagyon kérek. Taníts bátor lenni, mikor nagyon félek.

Engedd a világot megvetve szeretni, csak magadat ne hagyd soha elfeledni.

Ez a kívánságom, ez maradjon végleg, de ha másként szólnék, nagyon szépen kérek, ne neheztelj reám, ne fordítsd el orcád, hiszen a mélységből kiáltok fel Hozzád”.

JEGYZETEK

¹ *Magyar Katolikus Lexikon*. Szerk: DIÓS István–VICZIÁN János, I–XVII. Budapest: Szent István Társulat, 2003–2014. II. kötet: „búcsú”-címszó. Internetes változat: <http://lexikon.katolikus.hu/>

² *Magyar Néprajz nyolc kötetben. VII. Népszokás – Néphit – Népi Vallásosság*. Főszerk.: DÖMÖTÖR Tekla. Budapest: Akadémiai, 1990. „búcsújárás”-címszó. Internetes változata: www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarNeprajz-magyar-neprajz-2/vii-nepszokas-nephit-nepi-vallasosság-A33C/

³ http://www.vatican.va/content/paul-vi/hu/apost_constitutions/documents/hf_p-vi_apc_01011967_indulgentiarum-doctrina.html (2021.01.10.)

⁴ Sátoraljaújhely középkori egyházairól bővebben: TRINGLI István: Sátoraljaújhely egyházai a reformáció előtt. In: Juan CABELLO–C. TÓTH Norbert (szerk.): *Erősségénél fogva várépítésre való / Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére*. Nyíregyháza: 2011. 377–396. (*A Jósa András Múzeum kiadványai* 68.)

⁵ Sátoraljaújhely Római Katolikus templom – nyomtatott ismertető

⁶ „Mária kongregáció”-címszó. *Magyar Katolikus Lexikon*. Internetes változat: <http://lexikon.katolikus.hu>

⁷ <https://igenaptar.katolikus.hu/nap/index.php?holnap=2018-08-20> (2021.01.10.)

⁸ Kovács V. Sándor: *A magyar középkor irodalma*. Budapest: Szépirodalmi, 1984. 843.

MÁGER ÁGNES

A Szentkirályok képi ábrázolásai

A Szentkirályok (szent királyok, magyar királyszentek) ikonográfiája a hozzájuk fűződő legendák képi ábrázolásaiban jelennek meg, szoros összefüggésben a hagyományokkal. A hagyományok fő sajátosságait pedig az aktuális társadalmi, politikai kérdések jegyében minden korszak újjáalkotta. Így a történelmi személyiségek ábrázolásai is változtak. Szent királyaink korai képi ábrázolásaira jellemző, hogy először *egyszemélyes* ábrázolások voltak, melyek a királyokat attribútumaikkal ábrázolták. A kor érmein, pecsétjein előforduló uralkodótípus szerint formálták meg, jobb kezében lándzsával vagy jogarral, baljában országalmával, fején koronával. De ezek az attribútumok változtak az adott kor igényei szerint. Például István király korai ábrázolásain országzászlóval jelenik meg, míg a későbbi ábrázolásokban királyalmával, jogarral, koronával. Ellentétben László királlyal, aki a kezdeti ábrázolásoktól magán viselte az attributikus jeleket: a koronát és a bárdot. Imre herceget, akit végül nem koronáztak királlyá, hiszen előtte meghalt, koronával és liliummal is ábrázolták. A középkori krónikákban már megjelennek *csopartos* ábrázolások is, ahol a három királyt egy képben láthatjuk. Szent István, Szent László, Szent Imre. Felvidéken a gömörirákosi hajdan katolikus, most evangélikus templom külső falán a három királyt együtt láthatjuk. A Szent László-legendákban is megjelenik a csoportos ábrázolás, ezeken már a legendákkal kapcsolatos személyek láthatók. Például Szent Lászlónak a cserhalmi ütközetben szerzett sebeit Szűz Mária gyógyítja.

Máger Ágnes

1. kép: Szent István a Képes Krónika »S« iniciáléjában

SZENT ISTVÁN

A Képes Krónika »S« iniciáléjában *István király* – Anjou-kori – hadi díszben látható (*i. kép*). Kék háttér előtt, sziklás talajon áll a harcos király, férfikora teljében. Lábán barna, arany pettyes lábvért, páncélingét piros-fehér csíkozású ruha borítja. Glóriás fején királyi korona, jobbáiban zászlót, baljában pajzsot tart, mindkettőn az apostoli király voltát jelképező kettőskereszt-hármashalmos címer, a *Crux Gemina* (mely valójában III. Béla címere). A krónika szövege nem említi, de nyilvánvaló, hogy I. István

nemcsak koronát, hanem az apostoli hivatást jelképező keresztet is kapott a pápától. István külső megjelenésére mindössze két középkori szöveg utal, melyek jóval halála után születtek. A Nagyobb Legenda szerint szakállat viselt és alacsony termetű volt, de hiteles adatok hiányában képzőművészeti megjelenítése legendákba rögzített tulajdonságokra épült: bölcsességre, vallásosságra, harcos királyi személyre.

Az udvari és liturgikus hagyományokon kívül a reprezentáció igényei is felléptek az ábrázolásokban. Tipizált megjelenítések a 13. századtól idős, szakállas, koronás, jogarral, országmával ábrázolt szent király alakját mutatják. Az ábrázolások István uralkodásával és tevékenységével kapcsolatos eseményei megjelennek a Képes Krónikában és ezek az ábrázolások utalnak István kül- és belpolitikájára, valamint egyházpolitikájára is.

Szent István (*Sanctus Stephanus*), születési nevén Vajk, mely név türk eredetű, jelentése gazdag; vagy török, László Gyula régész történész szerint a hős, vezér jelentésű szóból származik. Fontos megemlíteni Szent István szignatúráját, amely következetesen végigköveti az uralkodó éveit, és így nemcsak az uralkodást, de magát a személyt is szimbolizálja. A szignatúra a pannonhalmi apátság alapító oklevélen, avagy kiváltságlevélen található, amelyben István király a Pannonhalmi Bencés Főapátság részére adott somogyi tizedeket, kiváltságokat, valamint a monostorhoz tartozó falvakat és vámokat határozta meg. Az oklevelet I. Domonkos érsek, mint alkancellár készítette 1001–1002-ben. A szignatúra a *Stephanus Rex* betűösszevonásaiból áll össze, elrejtve az *Ister* szó is megtalálható benne, mely a Duna latin neve. Legkorábbi fennmaradt másolt példánya a 13. század elején készült.

2–3. kép: Jelenetek a Képes Krónikából: bal oldalt István király Gyula vezér felett aratott győzelme, jobb oldalt István király legyőzi Keán bolgár vezért

Koronázását követően hatalma megszilárdításáért a magyarok első uralkodójának kellett győznie törzsi ellenfeleit. A belső viszályok, harcok is megörökítésre kerültek a Képes Krónikában, így anyai nagybátyja, az erdélyi Gyula vezér feletti 1003. évi győzelme is, amellyel Erdélyt megszerezte, valamint a Keán bolgár vezér feletti győzelméről alkotott képek is bekerültek a Krónikába. István legitimációval bíró királyságának tényleges uralma a Kárpát-medence nyugati részére, vagyis a Dunántúl nagy részére és a Felföld nyugati vidékeire terjedt. A térség többi pontján független törzsfők gyakorol-

tak hatalmat. István az általa képviselt új rendet az egész Kárpát-medencében el akarta terjeszteni, ezért szembe kellett fordulnia a törzsi hatalmasságokkal, vagy békés eszközökkel meghódításra kellett bírni őket. A sort anyai nagybátyjával, Gyulával kezdte. Az összecsapás tétje nem kevesebb volt, mint hogy a latin vagy a görög rítus kerekedik-e felül a Kárpát-medencében. A Képes Krónika ábrázolásán (2. kép) az elfogott Gyula vezért a kép közepén látjuk, akit István elé hurcolnak. István lovon, serege élén, díszes királyi öltözkében, koronával és glóriával a feje körül jelenik meg az ábrázoláson.

Gyula legyőzése után időrend szerint Keán következett. István „hadat indított Keán, a bolgárok és szlávok vezére ellen, amely népek természetes fekvésüknél fogva igen megerősített helyeken laktak. E vezért sok fáradsággal és hadi verejtékkel is nehezen fogta el, megölte” (3. kép). A kép bal oldalán István serege látható, zászlaján vörös alapon kettős kereszt, amely a hármashalmon nyugszik; amint megütközik Keán seregével. Míg István katonái fegyelmezett hadrendben, teljes vértben, pajzzsal láthatók, addig Keán seregének tagjai már a vesztes katonák ziláltságát mutatják. István fehér lova kiemelkedik a kompozícióból, a kép közepén a megölt Keán vezér fölötti diadalmas Istvánt láthatjuk. Az ábrázoláson érzékelhető a hármasság tagozódás: előtér, középtér, háttér, színeiben a korra jellemző alapszínek működnek, a képet díszes fríz kíséri, amely harmonikusan keretezi a kompozíciót.

István belpolitikájához tartozott, hogy püspökségeket, egyházszerzeteket alapított. Az egyházmegyék közül több érseki rangra is emelkedett. A kalocsai és az esztergomi érsekségen túl egyházmegyei rangot kapott Veszprém, Győr, Eger, Erdély csak Észak-Erdély elfoglalása után, Pécs, Csanád, Vác és Bihar. Királlyá koronázása után elkezdte építeni a székesfehérvári Nagyboldogasszony-bazilikát, amely később koronázások színhelye lett. Az ezekkel kapcsolatos ábrázolások is megtalálhatók a Képes Krónikában, pl.: István és Gizella megalapítja az óbudai Szent Péter és Pál-templomot.

SZENT LÁSZLÓ

István halála után a belviszályok miatt megbomlott társadalmi rend helyreállítását célozták I. László szigorú törvényei. Büntette a tolvajlást, a szökevény szolgák kóborlását, szabályozta a bíraskodást. A törvénykezések gazdasági ügyeket is szabályoztak, valamint szigorúan védték az egyházat is. Megszabta például az ünnepnapok számát, pogány szokásokkal szemben a halottakat csak a templomkertbe, *cimeterium*ba engedte eltemettetni. Büntette a rablást, házasságtörést, kimondta továbbá az egyházi személyek sértetlenségét. Az egyháznak külön joghatóságot alakított ki.

László – Szent István mellett – a II. századi magyar történelem egyik legjelentősebb uralkodója, hozzá közeli s távoli kortársai közül csak I. András és Kálmán hasonlítható. Egy középkori éneket idézve, alkata: „erős karja, hívő szelíd lelke / A magyart erőse és nagyra nevelte”; „Erős volt a keze, tetszetős a külseje, s miként az oroszlánnak, hatalmas lába-keze, óriási a termete.” Több évtizedes hatalmi harc után Lászlóra várt az ország egységének helyreállítása. Királyként első volt a csatában, okos fejvel, keresztényi hittel kormányzott. Az ő korában teljesedett ki és szilárdult meg a Szent Korona-tan, a néphit szerint maga Szűz Mária tette a koronát László fejére, ezáltal

ő lett Boldogasszony lovagja, Szűz Mária választott vitéze. Cselekedetei népszerűek voltak, átszöttek a néphagyomány útján terjedő legendákat és mesevilágot. László tettei a Felföldön és Erdélyben megmaradt középkori falkép-ábrázolások színe-javát teszik ki. Ennek oka részben az Anjouk dinasztikus-propagandisztikus színezetű Szent László-kultuszával magyarázható, részben pedig olyan tendenciákkal, amelyek a hazai lovagi irodalom megteremtésére irányultak. Ezek nem voltak függetlenek az udvar aktuálpolitikájától sem. Ezt az egyház is legalizálta, mert alkalmasnak bizonyult az élő pogány csökevények (leányrablás) és veszedelmet jelentő keleti népcsoportok (besenyők, tatárok) elleni küzdelemhez. Így kerülhettek ezek a didaktikus falképciklusok: Gelence (Háromszék), Homoródkarácsonyfalva (Hargita), Nagyszében (Szeben), Kéménd (Hunyad), Velemér (Őrség) vagy a Szepesség templomainak falára.

A képen (4. kép) Szent László lovagkirályunk látható a legendárium szerint ábrázolva. Fejét szentek glóriája koronázza, egyszarvú lovon páncéljában lovagol. László paripája nemcsak gyorsaságával, erejével tűnt ki, hanem természetével is, nemcsak gazdája parancsait teljesítette: harapással, rúgással maga is támadta az ellenfelet. B. Kovács István, László Gyula tanítványa, Gömör-kutató egy Lászlóval kapcsolatos gömöri hős epikából idéz: „a vasderes csikó egy helyen azt mondja magáról a főhősnek: má' háromszázezer esztendő's vagyok, a világon a legöregebb ló vagyok. Nekem egy hetvenmázsás nyárs áll ki a homlokomból'. Énvelem olyan apró izibuzi vitézek né tanákozzanak, mer' országot a nyársamra szedék.”

4. kép: Szent László a Thuróczi-krónikában

Az erdélyi és felföldi Szent László-ábrázolások a László körüli legendák témaköréből merítenek: vízfakasztás (Nyitra, Debrőd, Torda), a kun vitézzel való harc, a magyar lány megmentése, a tordai hasadék, Szent László pénze mondája, a Patrociniumcsoda, Salamonnal való párharca, és még sok más, a népköltészetben is fennmaradt Szent László alakjával kapcsolatos mondák. Idézzünk újra a B. Kovács István által kiadott gömöri legendából, ahol László Szőlő-Szült-Kálmányként, a kun vitéz Dumosként szerepel:

Hét éccaka, hét nap eggyübe kapackodtak má' úk ölre. Vagdosták má' egymást a Fődgyomrába, ki bokaig, ki a térgyen beljebb. Akkor Szőlő-Szült-Kálmány levágta Dumos vitézt nyakig. Akkor ő mégkapta Kálmányt, zu, nyakig. Belévagdosták egymást. Hégyeket, vögyeket együttveturkátak. Égyrē sē egy gomb, mēg a másíkról sē egy gomb.

A székelyderzsi erődtemplom freskórészletén, ahol László és a kun vitéz birkózik, a két harcos, mint egyenrangú fél a kép középpontjában látható. László királyt teljes

lovagi vértben, koronával, glóriával a feje fölött, míg a kun vitézt sajátos öltözékében, íjtartó tokkal az oldalán mutatja az ábrázolás. A magyar leány, méretben kisebbítve, épp a kun vitéz Achilles-inát vágja el. A falkép háttér ábrázolása a csillagos eget idézi. A karaszközi (Gömör-Kishont) Szent László-falképeken Lászlót hadseregével ábrázolja az alkotó, a lovas katonák egymás mellettisége az erőt képviseli és a perspektivikus ábrázolás „képzetet” adja. Előterben Szent Lászlót látjuk korabeli ábrázolás szerinti vértzetben, koronával, glóriával. A kun vitéz és Szent László portréjára fókuszálva meggyőződhetünk a személyiséget is tükröző, érzékeny portréábrázolásokról. A karaszközi freskók egységes szürkés-kék tónushatásúak.

A *gelencei Szent Imre-templom* (Erdély, Kovászna megye) 13. század közepe körül épült. A korabeli falképfestés legdinamikusabb ábrázolásai találhatók benne. A várfalal körbevelt, kisméretű, hajó-szentély térfűzésű templom a kora gótikus székelyföldi műemlékek egyik legszebbike. Román kori része a templomhajó, valamint a félköríves záródású szentély. A szentélyben felezett gótikus ablakok nyílnak, melyeknek csúcsíveit kör alakú rozetták díszítik. Gótikus kőfaragványokat is őriz a templom, déli és nyugati bejáratánál egyszerű, lóhereíves gótikus ajtókereteket. A deszkával fedett gerendás mennyezet tizenkét sorban százhárom kazettára van felosztva, melyeket nagyjából rozettákkal és növényi ornamentikával díszítettek, de heraldikai ábrákat is találhatunk. Naparccal és teliholddal ábrázolt székely címer is látható. A templom legnagyobb értékei a belső fal felületét díszítő 14. századi freskók, melyek színskálája nagyon változatos.

A bejáratnál balra eső falon Szent László életéből vett részletek, illetve a kun vitézzel való hadakozás látható. A festményfríz alatt Krisztus szenvedéstörténete tárul elénk. Figyelemre méltó a két ciklus tudatos egybeszerkesztése, a passiótörténet valamint Szent László párharca és győzelme a pogányságon. Krisztus szenvedése által a halálon diadalmaskodik, Szent László a pogány vitézen győz. Az ábrázolásban az alakok sematikusak, a valós érzelmeket nem tükrözik az arcok. Szent Lászlót Székelyföldön saját védőszentjükként tisztelték, a lovagszent ábrázolása a nyugatról érkező lovagi erényeknek sajátos magyar megfogalmazását tükrözi. A freskóciklus jelenetei: kivonulás Váradról, csata, üldözés, birkózás, lefejezés, pihenés. Krisztus passiótörténetének jelenetei: bevonulás Jeruzsálembe, utolsó vacsora, lábmosás, Krisztus Pilátus előtt, ostorozás, keresztre feszítés.

SZENT IMRE

Szent Imre herceg I. István és Gizella második gyermeke. Életéről krónikák és legendák alapján vannak csak információink. Ezek szerint 1000 körül született és 24 éves korában halt meg. Nevelője Gellért püspök, akivel nagyon sok ábrázoláson együtt szerepel. Gellért hét éven keresztül tanította őt. Az Árpád-házi női szentek, Szent Erzsébet és Szent Margit mellett a „liliomos” Szent Imre is megjelenik Assisiban a Szent Ferenc-bazilika 14. századi freskóin.

A szepeshelyi Szent Márton prépostsági templom 1480 körül készült oltárképén együtt jelennek meg a Szentkirályok, köztük az apja életében meghalt Szent Imre,

5–6. kép: Bal oldalt Szent Erzsébet, Szent Margit és Szent Imre herceg az Assisi Szent Ferenc-bazilika alsótemplomának falfreskóján; jobb oldalt a három szent király: Szent László, Szent Imre, Szent István a szepeshelyi Szent Márton-székesegyházban.

korona nélkül: „Pazar színes ruházatban a három magyar szent király látható. Balról Szent László vértzetben, barna szakállal, bárdal és országmával; középen Szent Imre fiatalos arccal, bíborpalástban, karddal és liliummal; jobbra Szent István szintén vértzetben, ősz szakállal, a kezében jogarral és országmával. Mindhárom alakot méltóságteljes pózban ábrázolták” (*Felvidék ma.* 2017. szept. 6. <https://felvidek.ma/2017/09/szepeshelyen-is-abrazoltak-szent-laszlot/>).

★ ★ ★

Külön fejezetben lenne érdemes *szent királyaink újkori ábrázolásai*val foglalkozni, hiszen a századforduló, a millennium előtti és azt követő időszakban rengeteg festmény, falkép, táblakép és iparművészeti alkotás született e témakörben. A nemzeti öntudat újraéledésével a királyábrázolások, velük kapcsolatos cselekedetek példamutatásként szolgáltak a magyarság világi és keresztényi életviteléhez.

Pár kiemelt példa a teljesség igénye nélkül: Benczúr Gyula: *Vajk megkeresztelése* (1875, Magyar Nemzeti Galéria), Benczúr Gyula: *Szent István oktatja fiát*, Imrét (Magyar Nemzeti Galéria), Lotz Károly freskói a Mátyás templom Szent László-kápolnájában (*Szekér viszi Szent László tetemét Nagyváradra / Szent László tetemének fölvétele / Esküdtétel Szent László sírjánál*), pécsi székesegyház Mária-kápolnája, Székely Bertalan falfestménye (*István király országfelajánlása*), Vastagh György: *Szent Imre herceg* (Szent István-bazilika mellékoltára), Vastagh György: *Magna Domina Hungariae* (temesvári oltárkép).

BIBLIOGRÁFIA

- B. Kovács István: *Világ vitéze – Magyar hősepika*. Rimaszombat: Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület; 2016
- B. Kovács István: *A Szent László-legenda szóban és képekben*. Rimaszombat: Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület; 2017

- KNAPP Éva A Szent István-ikonográfia megújítási kísérletei a 17-18. századi sokszorosított grafikában. In: *Hol vagy, Szent István király? A Szent István-hagyomány évszázadai*. Szerk: BENE Sándor. Budapest: Gondolat, 2006. 214–236.
- KOVÁCS László–GÖRFÖL Jenő: *Magyar szentek ábrázolása – Szlovákia középkori templomaiban*. Dunaszerdahely: Media Nova, 2014
- KRISTÓ Gyula: Szent László királyra emlékezve. *Vigilia* 57. (1992)/5. 343–347.
- KRISTÓ Gyula: *Szent István király*. Budapest: Neumann Kht., 2002
- LÁSZLÓ Gyula: *A Szent László-legenda középkori falképei*. Budapest: Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület, 1993

Szent István király emléke a többszólamú műzenében – I. rész

Államalapító szent királyunk személyét és örökségét övező tiszteletet a zeneművészet gazdag világában a lehető legválogatosabb formákban fejezték ki az alkotók az elmúlt évszázadok során. Legkorábbi zenei emlékeink közt tudhatjuk a keresztény liturgia számos időtlen szépségű (köztük magyar földön keletkezett) gregorián dallamát, akárcsak azokat a népenekeket, melyek ma is elmaradhatatlan kísérői ünnepi alkalmainknak. Ezt az anyagot tudományos formában nemrég feldolgozták [KOVÁCS–MEDGYESY S. (szerk) 2014], miközben a különféle összeállítású, többszólamú megzenésítésekkel kapcsolatban ez idáig még nem készült olyan átfogó munka, amely minél teljesebb formában tárna elének a hazai és külföldi szerzők által írt zeneművek hosszú sorát.

Flach Antal

Az Éltesítő Lélek Alapítvány jóvoltából, hagyományteremtő szándék mentén valósult meg az az elmélkedéssel is egybekötött templomi hangverseny a Miskolc-Vasgyári Szent István Király Plébániatemplomban 2020. szeptember 18-án, ahol a város különféle énekes-hangszeres előadóival, együtteseivel félévszázad zenei emlékeinek ékköveit mutattuk be. Caldara, Beethoven, Erkel, Hollósy, Bárdos, Lisznyay és Koloss ott elhangzott művei mellett számos elfeledett vagy éppen hallgatásra kényszerült zenemű vár még újkori bemutatására. Többrészes tanulmányommal magam is egy messze zenő, zenei Szentkirály-kultusz megteremtését kívánom segíteni.

István király egyházzervezői tevékenységének köszönhetően nem csak a hitélet, de a templomi szertartást ékesítő énekek és a belőlük kibontakozó (mű)zenei élet egyaránt jelentős formáló erőt képviseltek hazánk kulturális fejlődéstörténetben. A templomi kórusok repertoárját kezdetben a szakrális zene alapját is jelentő gregorián képezte. Ebből fejlődött ki a középkori többszólamú zenéje, melynek írásos magyarországi emlékei igen változatos zenei gyakorlatról tanúsodnak. Minden bizonyval változatosabbról, mint ami a fennmaradt hangjegyes forrásokból megismerhető. Míg a 14. századi énekes-hangszeres többszólamúságunk hol a „burdóban való éneklést” tiltó pálosok, hol a papokat „ordítással, sípólassal” vádló protestánsok képében rajzolódik ki, addig egy egrri szertartásirányító könyv áldozócütörtökre már ötszólamú rezponzóriomot ír elő, a 16. század elejéről származó Sándor-kódex pedig tenorral, diszkanttal és kontratenorral való éneklésről tanúsodik. Ami a templomon kívüli környezetet illeti: az 1498–1501 között a budai udvarban élő Jagelló Zsigmond lengyel

¹ Az alkotó a Magyar Művészeti Akadémia Művészeti Ösztöndíjprogramjának ösztöndíjasa

herceget köszöntő egyházak és iskolák énekesei is mind *in mensuris* (több szólamban) énekeltek. Noha az akkor már régóta szentként (1083) tisztelt István király zenés kultuszát csak egyszólamú tételekből ismerjük, a hazánkban termékeny talajra hullt és országszerte szélesen kibontakozó többszólamúság nyugat-európai vívmányai a dalmagyűjteménynek ezt a részét sem hagyhatták érintetlenül:

A többszólamúság magjának számítható az a technika, hogy az egyes tételek melizmatikus (hajlításos) szakaszait együtt énekeltek ugyanazon dallamok kiszótagolt, tropizált szövegével. Amikor a tropus végeztével a két szólam találkozott, közösen fejezték be a tételt. E technikát egy pálos forrás írta le pontosan, de nyomait több kottában is megtaláljuk. ... Egyes gregorián dallamok díszesebb előadásmódjának tekintették azt a technikát, mellyel egy adott dallamot két-háromszólamú (kvintekre, oktávokra épülő) dúsabb hangzásba öltöztették. Hogy mely tételekhez alkalmazzanak ilyen többszólamú technikát, azt a műfaj és az ünnepi alkalom határozta meg. Elsősorban az olvasmányok (karácsonyi szolozsma, evangélium passió) jöhetnek szóba, továbbá néhány népszerű tropus, alleluja, s egyéb tétel. ... A liturgiába szervesen beletartozó tételek speciális előadásmódját elvileg bármely kórus felhasználhatta az ünnepélyesség kifejezésére. Találunk ilyen példát ferences karkönyvben, székesegyházi kódexekben, városi típusú gyűjteményben, fá-lusi Graduáléban, sőt az improvizált előadásra utaló rövidítéses lejegyzésmóddal egy erdélyi faluból is. (DOBSZAY 1998. III/8.)

A 17–18. század új zenei formái között nagy népszerűségnek örvendő oratórium alapvetően bibliai történetek bemutatására szolgált, ritkábban volt témája a szentek élete. Innen nézve talán kevésbé zavaró, ha ilyenkor a feldolgozás történelmi hűsége gyakran kifogásolható vagy inkább egyfajta *couleur locale*-ként értelmezhető, ahogyan a velencei születésű, majd Bécsben letelepedő Antonio Caldara (1671–1736) *Oratorio di Santo Stefano, Primo Re dell’Ungheria – Szent István, Magyarország első királya* című oratóriumának esetében is. Caldara 1712-ben, császári pártfogója, VI. Károly (III. Károlyként magyar király) javaslatára és érdekében azzal a szándékkal komponálta fent megnevezett művét, hogy annak politikai üzenete meghozza a császár számára a pápai áldást. Az összesen 56 számból álló, egy és negyedórás műnek négy szereplője (Szent István király, Gizella királyné, egy Anastasio nevű főpap, és egy Erasto nevet viselő alattvaló) között drámai cselekmény nincs, a szereplők recitativókon és áriákon (valamint két duetten és egy tercetten) keresztül, Szent István erős hitét dicsérve vonják le erkölcsi következtetéseiket. A Habsburg-házra neheztelő XI. Kelemen pápa nevét is felhasználó librettóban többször történik utalás a könyörületességre (*clemens – Clementin*), amelynek köszönhetően nem csak Szent István király, de VI. Károly is rátalált a hit igaz útjára. Részlet az oratórium szövegéből (21–22. tételek: István recitativoja és áriája):

Szép Szűz, Jézus szent Anyja, kinek szíve mindig tiszta, s szelleme ragyogó; ha Te e bűnbánó nemzetet neved alá vennéd, oly hálás lenne neked. Könyörülj bűnbánatán, fordítsd felé tekinteted s nyújts felé oltalmazó karod. / Szeretett királysá-

gom, *fiad minden bűnéért sírva vezeklek majd s szemeim árjából vigasztalást nyer majd lelkem is.* (Jekl Ágnes ford.)

Végül a nagybőjti időszakra tervezett bemutató csak a rákövetkező évben valósult meg, a pápa áldására pedig egészen 1714-ig kellett várni.

Bárdos Kornél (katolikus pap, ciszteri szerzetes, egyházi karnagy), a 17–19. századi magyar, vidéki templomi és rezidenciális zenei élet történetét feldolgozó könyvsorozatának, Székesfehérvárról szóló kötetében található Tost Ferenc (1754–1829) pozsonyi toronymester, városi zeneigazgató és színházi karmester *Offertorium pro Festo Sancti Stephani et bone sacerdos* feliratú művének incipites leírása, amelynek ünnepélyes zenéjét ma a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár kottatárában nyugvó szolamanyag őrzi. A négy énekszólamra, vonósokra, fa- és rézfúvósokra, timpanira és orgonára komponált zene szerzőjének szakmai elismertségét, megbecsültségét hűen tükrözi, hogy művei a könyvsorozatban bemutatott többi város (Győr, Sopron, Tata, Veszprém, Pécs, Eger) gyűjteményeiben (ha különböző gyakorisággal is) rendre fellelhetők. Tost Offertóriumának szövege:

Te Jó Pap, az egyház Fénye, óvj minket, védelmezz minket, István, Szent Király, Apostoli Király. Légy országunk vigasztalója, légy országunk harcosa, erősítsd meg a hozzád esedezőket, hozz nekünk segítséget.” (Gyulai Éva ford.)

Bárdos Kornél: *Sopron zenéje a 16–18. században* c. könyvének 227. oldalán olvasható az az 1744-ből származó feljegyzés, mely a városi katolikus gimnázium kollégiумának naplójában található:

Nem csupán rendi szentjeiknek, de különösen a magyar haza szentjeinek tisztelete fellángolt köztünk. Kerestünk és találtunk olyan jótevőt, aki Szent István és Szent László király ünnepelésére olyan nagy összeget ajánlott fel, hogy kamataiból évente a két szentnek napját a nagy ünnepek módjára teljes zenekarral, vagyis trombiták és dobok zenéjével tarthatjuk. (BÁRDOS 1984. 227.)

A napló egy királyi tanácsos alapítványáról is említést tesz, melynek kamataiból kívánja a zenekar Szent István napi közreműködését biztosítani úgy, hogy annak ünnepi ceremóniájában Szent Imre tisztelete is jelen legyen.

A 18–19. század fordulójának klasszicista egyházi stílusát képviseli az osztrák származású Johann Georg Albrechtsberger (1736–1809) *Offertorium in C de Sancto Stephano Rege Hungariae et Confessore non Pontifice* feliratot viselő zenéje is. A „hitvalló és nem püspök” megjegyzés, valamint a „Magyarország királya” titulus feltüntetése lényeges elemei a terjedelmes címnek, melyekkel királyunkat a komponista, a szintén gazdag zeneirodalmi vonatkozással bíró protomártír Szent Istvántól (*Lapidabant Stephanum*) megkülönbözteti. A mű szövegének fordítása: *Az igazság és az irgalmam vele lesz, és az én nevemben lesz szárnyakon felemelve, alleluja!*

Hogy Albrechtsberger vajon 1755–1757 között a győri orsolyita templom kántoraként szerzett élményei hatására lett-e alkotó módon is részese szent királyunk kultuszának, talány. Az autográf kotta címlapján (amelyet az Esterházy-gyűjtemény részeként ma az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára őriz) 1792-es keltezés olvasható, amikor is Albrechtsberger már Bécsben élt, és egy igen csak különöc növendéket

1. kép: J. G. Albrechtsberger Offertorium-kéziratának egy lapja (OSZK Zeneműtár Ms.mus 2.258. OSZK. dig. felv.)

tanított ellenpontra, akit történetesen Beethovennek hívtak.

Ludwig van Beethoven (1770–1827) magyarok iránti szimpátiája nem csak kedves kiszólásaiból, hanem alkotóművészetének heroikus hangvételű darabjaiból is viszonylag jól ismert (pl. „Eroica” szimfónia, „Appassionata” szonáta). Szenvedélyes zenéjének hangjait a francia forradalom eszméinek hevében papírra vető bonni mester a hősiesség mintapéldáját látta a magyarokban, ehhez köthető műveinek hungarizmusai afféle zenés hősi freskórészletek. Ily módon (a nyilvánvaló honorárium mellett) az „ő szívből szeretett bajszos magyar barátai” iránti rokonszenv motíválhatta abban is, hogy a Pesti Német Színház 1812-es megnyitójára kért két színpadi mű kísérezőzenéjével még időben, mindössze másfél hónap alatt elkészülhessen. A megnyitó első műsor-számaként a *König Stephan oder Ungarns erster Wohltäter*, azaz *István király, avagy Magyarország első jótévője* című mű hangzott el, ezt követte az *Athén romjai* c. dráma. Mára mindkét műből csak egy-egy tétel (egyikből a nyitány – mint a rockoperában –, másikkól a Török induló) szokott felhangzani, ami részben e „gyorsérleléssel” született alkalmi zenék minőségének egyenlenségével is magyarázható. A kilenc részből álló zenemű, egymáshoz lazán kapcsolódó kórusai és melodramái István személyiségét, valamint királyságának megalapítását mutatják be; ahogy az ország nemeseivel tanácskozik, a kereszténység felvételét, a győztes uralkodót, házasságát Gizellával, törvénykezését, valamint azt a jelenetet, amikor a pápa követei átnyújtják a koronát, végül magát a koronázást [a teljes mű Márton László általi szövegfordítása megjelent: *2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lap* 18. (2006)/4. 52–64.] Két tételében magyaros zenei anyag is található: az egyik a nyitány kezdetén hallható, cimbalom-tremolókkal tarkított lassú verbunkos, melynek délcegen lépkedő, bájos eleganciát sugárzó dallamát Beethoven a harmadik részben található, udvarhölgyek kórusából vette át. En-

nek a dallamnak eredetével kapcsolatban olvasható olykor az a kétes hitelű történet, miszerint Beethoven azt Bihari Jánostól, a bécsiek által is jól ismert cigányprímástól „hallotta”. Mindettől persze jóval érdekesebb, hogy mi történik az egyes motívumokkal és témákkal, illetve azok milyen kapcsolatban lehetnek velünk, magyarokkal. Már a nyitány legelső hangjai is meghökkentik hallgatóit: a fanfárszerű kvartlépések merész ötlete származhat éppen a Rákóczi-nóta ide-oda billegő kezdőmotívumából is, míg nyers hatásuk révén akár *Attila* népének (Beethoven másik operaterve, szintén Kotzebue szövegére) mottótémája is lehetne, vagy egyszerűen csak a melléktémát kísérelő félkották hatásos elővételezéséről van szó. Ez utóbbi azért is érdekes, mert a sietős nyolcadokban hullámzó zene (kisterc különbséggel) lépésről lépésre megegyezik a 9. szimfónia Örömmóda-dallamának 12. variációjával. Beethoven évekig tartó „témaérlelős” munkamódszerét ismerve mindez ismerősnek ható jelenség, mint ahogy a főtémának harcias jelleget kölcsönző daktilusok és a korabeli verbunkos zenére reflektáló szinkópaláncok áradata, mint a beethoveni heroizmus zenei attribútumai.

Eközben a hazai Szent István-kultuszt javarészt még az 1771-ben, Mária Terézia által hazahozatott Szent Jobb és a hozzá kapcsolódó, József nádor által a rendi elit számára is kötelezővé tett körmenetek (1819) hangulata határozta meg. 1848. augusztus 20-án, a forradalmi kormány, az országgyűlés és az esztergomi hercegprímás közös budai ünnepén veszi kezdetét a rendit felváltó polgári nemzetfogalom, valamint a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméi mentén történő ünneplés, ahogyan *Kossuth Hírlapja* írja:

Mivel különb, jobb v. nagyobb szent ez az István, mint Péter, Pál, János v. Mihály vagy akármelyik más szent, kiknek napjain szabad a komédia? Hát bizony csak annyiban, hogy Sz. István napja nemzet ünnep nálunk, az ország egyetlen nemzeti ünnepe. (Kossuth Hírlapja 1848/51. 235.).

Innen nézve is hamar érthetővé válik, hogy e bő két évtized hazafias érzeményszerű zenéje miért a közélet eseményeivel volt leginkább elfoglalva. 1860. augusztus 20-án, az enyhülő politikai légkörben újra engedélyezett ünnep és körmenet Pest-Budán hőmpölygő, Himnuszt és Szózatot éneklő, fellobogózott tömege úgy tekintett Istvánra, mint a nemzet atyjára – egyrészt rajta keresztül fejezve ki ellenszenvét a regnáló királlyal szemben –, kinek hatására ”minden ájtatoskodó honpolgár valláskülönbség nélkül sietett azon helyre, hol újabb oszlopot emeltek a magyar közélet fényes múltjának.” De nem csak felekezeti, hanem a nem magyar nemzeti rétegek összefogása szempontjából is látványosan befogadó volt az 1860-as ünnep: pl. Aradon a magyar-román és a szerb-ortodox elit együtt ürítette poharát a „testvériesülését” (TÖMÖRY 2019).

Ebből az évből származik a vég helyi születésű Petényi Ottó (1837–1903) technikus-tanácsos *Szent István Hymnusa* is, melynek zavartkeltő érdekessége, hogy a mű mind a címlapon, mind a strófákat közlő oldalon a *Széchenyi Himnusa* címet viseli, a királyi megnevezés egyedül a kottás oldalon szerepel. A megzenésítés alapjául szolgáló, hat versszakos költeményben mindkét személyre találunk (eltérő mértékben) utalásokat. Széchenyi alakja (4–5. versszak) annak közismert *Magyarország nem volt, de lesz!* szál-

lőigéjén, valamint *A hon legnagyobb fiát!* kossuthi titulus variánsán keresztül sejlík fel. (A rendeltetés pontosabb meghatározása szempontjából sem mellékes, hogy a zenemű ugyan 1860-ban, Széchenyi tragikus halálának évében keletkezett, arra azonban a verssorokban semmilyen utalás nem történik, zenéjében a nemzeti gyász hangját hiába keressük.) Annál többször és méltó gravitással jelenik meg Szent István neve (a páros versszakokban) és személye, mint apostol és király (2. versszak), aki *Áldással telt jobb kezét* minden nemzet felé kitérte („testvériesülés”). Így ha választanunk kellene, az eddigiekből pontosan megállapítható, kiről is szól valójában a költemény. Van még valaki, akinek nevét ugyan nem említi a mű, de szelleme ugyanúgy átragyog az egyes strófák (itt Istvánnak tulajdonított) refrénjén: *Isten áldd meg a hazát!* A zeneműveit már polytechnikumi évei óta rendszeresen publikáló Petényi saját költeményéhez hajdanvolt ifúságának reformkori optimizmusát sugárzó verbunkos muzsikát írt. Kétrészes, zongorakíséretes dalának izléses, büszke chorijambusaiban is diszkréten árnyalt zenéjét hallgatva csak sajnálni tudjuk, hogy a zeneszerzéssel – több tehetséges pályatársához hasonlóan – csupán alkalmilag foglalkozott.

Nem úgy a nyíregyházi születésű Szénfy Gusztáv (1819–1875) ügyvéd és országos hírdalszerző, aki amellet, hogy a magyar verstan zenei vonatkozásairól, valamint a népdalokról és a népdalgyűjtésről szóló tanulmányaival, vitairataival, elmélkedő újságcikkeivel a csárdáslás és a kozmopolita zenék ellen vívott többfontos háborúkat; a magyar zene rendszerét vizsgáló kutatásaival zenetudományunk alapjait fektette le: „Felfogadtam, hogy a magyar zene- és énekeszetnek csillagbetűkkel kell ragyogni a művészet mennyezetén”. A kotta címlapjának ceruzás bejegyzése szerint 1860-ban (véltetően az augusztusi ünnepség apropójából) keletkezett *Sz. István királyról* c. karéneke, melyet Kisapponyi Bartakovics Béla egri érseknek ajánlott (az érsek igen bőkezű támogatója volt mind az 1860-as ünnepség lebonyolításában résztvevő Szent István Társulatnak, mind a MTA-nak – ahová Szénfy is elküldte tudományos munkáját).

A vegyeskarra komponált (és férfikarra is átírt) művének szövegéül az *Ah, hol vagy magyarok tündöklő csillaga!* kezdetű népeinek 5 versszakos változatát választotta, amihez (elvetve annak ma is használatos dallamát) új rendszerének szabályai mentén komponált dallamot. Az így fogant melódia első dallamívéből hamar kihallatszik régebbi néphimnuszaink, a Boldogasszony Anyánk és

Vegyes karra.

The image shows a musical score for a four-part vocal setting. The title is 'Vegyes karra.' (Mixed choir). The parts are Soprano, Alto, Tenore, and Basso. The lyrics are in Hungarian. The first line of lyrics is 'Ah hol vagy ma - - - gya - rok tün - dök - lő csil - - la - ga!' and the second line is 'Ki vol - tál va - - - la - lu or - szá - gunk is - - - - - táj - ja.' The score includes musical notation for each voice part and a piano accompaniment part at the bottom.

2. kép: Szénfy Gusztáv Szent István-karénekének kottája, 1860 (részlet)

a Rákóczi-nóta kezdete, de ennél is érdekesebb az a szövegtagolási különbség, ahogy a négy 12 szótagos sorból álló strófacát kétszer négy 6 szótagos sorra bontja. Szénfy ezzel a néphagyományban is használatos formát veszi alapul, miközben nemzeti karakterű népekenek fríges-ódon kadenciájával képzeletünket egy ősi magyarhonba röpti (a mű újkori bemutatójára – a szerző születésének 200. évfordulója alkalmából – a Miskolci Kamarazenei Nyár 2019-es sorozatában került sor).

A nemzeti zenekultúra felemelésére irányuló terveit hasonló szenvedéllyel, de Szénfy nézeteitől homlokegyenest eltérő ideálok mentén igyekezett valóra váltani Bertha Sándor (1843–1912) zongoraművész, zeneszerző és zeneíró, a *fin de siècle* leg-excentrikusabb magyar művészfigurája. Törekvései a népies-nemzeti *zeneirály* és a fejlettebb nyugat-európai műzenei formák ötvözetéből megszülető, nótaszerű témákra írt prelúdiumok és fűgák, kontrapunktikus elemekkel átszőtt verbunkosok, csárdások és egy Mátyás királyról szóló opera hangjaiban manifesztálódtak. A kiegyezés évében, I. Ferenc József koronázására írt *Magyar nemzeti himnusának* zongorakíséretes dal- és szóló-zongora-változatát összehasonlítva máris beszédesen tárul elénk különös küzdelmének bizarr eredménye:

Sokat elárul Bertha hazai reputációjáról, hogy dalának, liszti virtuozitást igénylő zongoraparafrázisa, *Hymne du Sacre Roi de Hongrie – Magyarország Szent királyának himnusa* címmel, Pest helyett Párizsban – végleges letelepedésének helyszínén – jelent meg, szintén 1867-ben. A dalváltozatot bevezető zongora-előjáték és az énekszólam kezdetének hangkészlete, ritmikája mind Erkel Himnusz-megzenésítését parafrázeálja. Patrióta zenés szimbólumainkból és elsőszámú nemzeti zenéinkből vett idézetek – szoros összefüggésben a hozzájuk tartozó szövegrészekkel – mindig egyértelmű zeneszerzői szándékot közvetítenek: dallam és szöveg ismerete által már beavatottnak számító nép számára is hallhatóvá tenni a kimondatlant (bizonytalan politikai légkörben a kimondhatatlant). A kiegyezést övező terhelt hangulat közepette már az első sor is igen vegyes érzésekkel tölthette el hallgatóit: *Szent István szent koronája / Ki hord felkent homlokán? / Nép vezére, nép királya / Ki lett a magyar hazán?* Bertha zenéjének „rejtett” mottóját, a „jó kedvvel, bőséggel” sort felidéző dalmvariánsok adják, maga részéről ezzel segítve az ismeretlen szerzőjű szöveg hivatalos jókívánságai feletti kollektív egyetértést.

3. kép: Részlet Bertha Sándor Hymnusának eredeti dalváltozatából és szerzői zongoraparafrázisából (1867)

A magyar katolikus egyházzene megújulását szorgalmazó törekvések mentén látott napvilágot Bogisich Mihály (1839–1919) egyházzenesz, pap *Szent István első apostoli magyar király tiszteletére rendelt három régi énekének négyszólamú vegyeskari feldolgozása* (1883–1884). Bogisich – amellet, hogy zeneszerzői munkássága sem jelentéktelen –, a magyarországi cecilianizmus vezető alakjaként számos elfeledett és értékes népeneket adott közre, többet középkori énekeskönyvek kottairásának megfejtésével (ez volt akadémiai székfoglalójának is témája): *Édes hazánkban parlagon heverő egyházi zenének jövőjét villámsugárral bevilágítva láttam szemeim előtt feltűnni. Csendben, kellő eszközökkel felszerelve léptem azon új ösvényre, mely hazánkban addig elhagyott és járatlan volt.* (HORVÁTH 2019) A fent megnevezett kiadvány első éneke királyunk *dicsőséges jobb kezéről* szól, melynek különlegessége, hogy 24 strófájában együtt van jelen különböző korok forrásanyaga. A leírás szerint „Ős Buda várában augusztus 20-án a szent körmenet alatt” énekelt szöveg első versszakának nürnbergi eredetijét (1484-ből) külön is közli: *O deucheoseeges zent iob keez / Mel’et magiar ohaitua neez / Draaga genche neepeunknec / Nag’ ereome ziveunknec.*

Bogisich második feldolgozása („a 18. század zivataros korszakából”) a korábban már említett Szent István-éneknek (*Ah hol vagy magyarok...*) a Bozóky Mihály által kiadott (*Katholikus kar-beli kótás Énekeskönyv*, Vác, 1797) változatát veszi alapul. Legszembevetőbb vonása a dallam páros lüktetésű értelmezése, ahogy „ezen éneklet a budavári főplébánia ének-kara a Szent István-napi nagy mise alatt (is) énekli”. Ugyanott énekelték a harmadik *Ma van helye buzgóságnak* kezdetű István-éneket is. Ez utóbbi megjelenítésének egyedi értéket ad, hogy közvetlen szépséget árasztó (szintén palestrinás feldolgozású) zenéje a ma használatos katolikus énekgyűjteményben (*Szent vagy, Uram!*) már nem található.

Bár a 19. századi magyar zenetörténet doyenjének számító Erkel Ferenc (1810–1893) utolsó, *István király* c. operája már az ősbemutatón (1885) is elsöprő sikert aratott, mégis hányattatott sors jutott neki az elmúlt évszázad során. Kiváltképp onnantól, hogy egy 1993. évi rádiófelvétel kapcsán teljes egészében átdolgozták, ezáltal új szerzői joghelyzet keletkezett. Az aprólékos munkával és hosszú ideig érlelt – Erkel fiai által is formált – remekmű kottaanyagából mai napig nem készült nyomta-

ÉNEK
SZENT ISTVÁN KIRÁLYRÓL.

(A 18. század zivataros korszakából.)

Bogisich Mihály: „Katholikus kar-beli kótás Énekeskönyv.”
Vác 1797. az. 31. sz.

Ezen éneklet a budavári főplébánia ének-kara a Szent-István-napi nagy mise alatt énekli.

Bogisich MIHÁLY, 1884

Vegyes
kar:
szó-
vagy
orgona.

1. Ah hol vagy ma-gyar-uk tün-dök-lő
Ki vol-tál va-la-ha or-ságunk

2. Rólad emlékezvén csodálnak könyvül,
Borsal harmatosnak szomorú mezei,
Lankadnak szüntelen vitézű kezei,
Nem szűnnek iszonyu sirástól szemei.

3. Virágos kert vala híres Pannónia,
Mely kertét öntözé híven szűz Mária;
Kertözze e kertnek István király vala,
Ennek hő termése ő vele meghala.

4. Elődbe borulunk hős magyar fiad,
Hozzát fohászodunk a te maradókid.
Tekints István király szomoró hazadra,
Fordíts szemeidet kedves országodra.

4. kép: Bogisich Szent István-énekének kottája

tott kiadás. Újrafelfedezése, az eredeti változat újkori bemutatója és a mű első, teljes CD felvétele is Kassai István, Liszt-díjas zongoraművésznek köszönhető, aki Erkel művét így méltatja egy interjúban:

Az István király egy mélyen hívő ember remekműve. Színpadán négy olyan szereplő van, akik a magyar történelemben kulcsszerepet játszottak, és akiket a katolikus egyház szentként tisztel: István király, Gizella királyné, Imre herceg és Gellért püspök. István király, hatalmának csúcspontján, 1031-ben Székesfehérváron egyetlen életben maradt fia megkoronázására készül, hogy Imre fia a horvát fejedelem lányával kötendő házassága után legitim királyként az Árpád-ház folytonosságát biztosíthassa. A királyi családot körülvevő minden szereplő érzelmeiktől, indulatoktól vezérelve cselekszik, István az egyetlen, aki a helyzetnek megfelelő legjobb döntéseket hozza. Zenei tekintetben ez az opera Erkel egyik legérettebb alkotása, a hetvenöt éves szerző kora operáinak minden újdonságát alkalmazta benne. Szövegválasztását művészi, irodalmi, színházi, sőt teológiai téren sem érheti kritika. (Magyar Nemzet 2012. aug. 20.)

„A kő, melyet az építők elvetettek, szegletkövé lett” (Zsolt 118,22) – ezzel a magyar zenetörténeti „szegletkövel” zárom a szentté avatás és a Millennium közötti időszak többszólamú emlékezetének bemutatását, ugyanezzel kötve majd össze a II. világháború végéig tartó következő rész repertoárjának bemutatását.

BIBLIOGRÁFIA

- BÁRDOS Kornél: *Sopron zenéje a 16–18. században*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984
- BÁRDOS Kornél: *Székesfehérvár zenéje 1688–1892*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993
- DOBSZAY László: *Magyar zenetörténet*. Budapest: Mezőgazda Kiadó, 1998
- HORVÁTH Ágnes: A magyar cecilianizmus apostola – Száz éve halt meg Bogisich Mihály egyházzenesz, plébános. *Új Ember* 2019. augusztus 11.
- KOVÁCS Andrea–MEDGYESY S. Norbert (szerk.): *Énekek Szent István király tiszteletére – Cationes de Sancto Stephano rege* (CD-melléklettel). Budapest: Magyar Napló Kiadó, 2014
- TÖMÖRY Miklós: Szent Istvánt a kiegyezés előtt a nemzetiségek is ünnepelték, ma kölcsönösen idegenek nekünk egymás szentjei. *Qubit* 2019.08.20. (<https://qubit.hu/2019/08/20/szent-istvant-a-kiegyezés-elott-a-nemzetisegek-is-unnepeltek-a-malcolsonosen-idegenek-nekunk-egymas-szentjei>. 2020.12.16.)

Beszélgetés Derdák Tiborral, a döntően roma származású diákok oktatásával foglalkozó Dr. Ámbedkár iskola igazgatójával

A Dr. Ámbedkár Iskola 2007-ben azzal a céllal jött létre, hogy olyan közösségekben is megnyíljon a továbbtanulás lehetősége, ahol az érettségizettek aránya nem éri el az 1%-ot. Az iskola a Nyílt Társadalom Alapítvány és a Máltai Szeretetszolgálat segítségével Sajókázán nyitotta meg első épületét. 2016-ban Miskolcon költözhetett új épületbe, majd 2018-ban megnyílhatott az iskola munkáját segítő Martin Luther King Kollégium. Az iskola igazgatója Derdák Tibor, aki az alábbi beszélgetésben így vall arról a tevékenységről, melynek eredményeképpen a sikeres érettségi birtokában több mint száz diák számára nyílt meg a felsőfokú tanulmányok végzésének lehetősége.

Mi a Dr Ámbedkár Iskola, és mi a Martin Luther King Kollégium?

Miskolcon az Újgyőri Piaccal szemben áll egy régi iskolaépület. Rajta még kibetűzhető a valaha itt működött iskola neve: Karrina Szakképző. Az az iskola már lassan évtizede bezárt, de néhány éve újra diákok zsvaja tölti meg az ódon falakat. Ma ez egy technikum, mely az indiai történelmi személy, *Dr. Ámbedkar* nevét viseli. Néhány villamos-megállóval följebb, a Táncsics tér közelében kollégiumot is nyitottak az alapítók, amely *Martin Luther Kingről* kapta a nevét.

A diákok jórészt halmozottan hátrányos helyzetű fiatalok, akik érettségi és érettségire épülő szakma megszerzését tűzték ki célul. Az iskola és a kollégium falai közül gyakran szűrődik ki cigány népzene, rap, reggae – a tanulók behozzák a saját világukat Alsószolcáról, Sajókazáról, Körömből, Szepsiből, Alsóvadásról, Fügödről, Ináncsról, Hernádszentandrásról, Sajókeresztúrról és persze Miskolcra... A tanárok is távoli tájak üzenetét hozzák a városba: van közöttük amerikai, afrikai, szlovákiai, baranyai, pesti, edelényi, encsi, de miskolci is akad.

Miért van szükség Miskolcon egy újabb középiskolára, amikor egyre kevesebb a város lakossága, és mindenhol egyre kevesebb a diák?

Ez a technikum jórészt messziről hoz diákokat Miskolcra, messziről hoz tanárokat, és egész szellemisége újdonság a városban. Alternatíva a leépüléssel szemben, perspektíva a beszűkülő környezetben, a jövő ígérete a lerombolt számozott utcákkal éppen átellenben.

Sétáljunk egyet a környéken! Berekalján tisztaság, szép kertek, jó autók, tágas lakóházak között jól öltözött emberek mennek a dolgukra. A főút mellett a stadion milliárdos betonkolosszusa. Mögötte a Számozott utcák romjai. Aztán Lyukóban, a Miskolc táblán már túl, száguldó autók között közvilágítás és járda nélkül a sárban, vödör vízzel, babakocsival és tipegő gyermekekkel egyensúlyoznak fiatal anyukák. A sötét bokrok mögül tántorgó narkósok ijesztő látványa sejlik föl. Nagyobb a kontraszt, mintha Manhattanból a Harlembe mennénk át. A két világ a villamoson találkozik. Ha cigányok várnak a megállóban, akkor sok esetben először csak az első ajtó nyílik ki a jegyellenőrzés végett. Ha nincsenek cigányok, akkor a vezető minden ajtót kinyit, szabadon fölszállhatnak.

A szegregáció még keményebb az iskolák világában. Ha bármely gimnázium folyosóján végig sétálunk, fehér bőrű diákokkal találkozunk. Borsod megyében a tízezer gimnazista alig 3%-a, tehát mindössze háromszáz fő halmozottan hátrányos helyzetű. Ha átmegyünk a szakiskolákba, ahol nincs angol nyelvvizsga, nincs természettudomány, nincs írás, és nincs olvasás – mintha átmentünk volna Harlembe: a diákok harmada halmozottan hátrányos helyzetű.

Pedig a roma fiatalok nagyobbik része nem is a szakiskolákban van. A többség nem jár semmilyen középiskolába: 16 éves kortól megszűnt a tankötelezettség. A magyar állam ajánlata: keresetpótló juttatással várja őket a munkaügyi központ. A fiatal akkor kapja meg az 50-60-70 ezer forint havi állami apanázst, ha kiiratkozik az iskolából. Az állam azt jutalmazza, ha a szegénysorsú fiatal abbahagyja a tanulást. Sokba kerül ez az adófizetőknek, de politikailag megéri, mert így fehér középiskolákat lehet létrehozni.

Ezt a kérdéskört a megoldás igényével www.5barat.com oldalunkon a Manumissio kezdeményezésünk mutatja be az érdeklődő nagyközönség számára.

Miért nem zárkoznak föl a cigányok?

Az Amerikai Szociológiai Társaság egykori elnöke, Joe Feagin azt mondja erre: a „*systemic racism*” (rendszerszerű faji megkülönböztetés) miatt. A Dr. Ámbédkar indiai jogász-közgazdász, iskolánk névadója úgy nevezi a felzárkózás akadályát: „*kasztrendszer*”. Kimberlé Williams Crenshaw amerikai professzor asszony „*interszekcionális elnyomás*”-ról beszél akkor, ha valaki pl. szegény is, roma is, nő is, mint a 4000 lyukói lakos majdnem fele. Mindhárom elméleti megközelítés úgy látja, hogy az ilyen szegregált struktúrák súlyos elnyomásából aligha szabadulhatnak azok a gyerekek, akik lakóhelyi, etnikai és oktatási elkülönítésbe születtek bele.

Nekünk, magyaroknak nehéz elfogadni, hogy a cigánytelepekre született gyermekek azért nem tanulhatnak minőségi oktatásban, mert a mi hazánkban rendszerszerű faji megkülönböztetés, netán kasztrendszer volna. A magyar közbeszéd egész másképpen fogja fel a problémát. A romákkal kapcsolatban mi magyarok a „nemzetiség” és a „felzárkózás” kategóriákat használjuk a probléma megközelítésére.

A *nemzetiség* fogalmának Magyarországon jogszabályi alapjai is vannak, közhatalmi intézmények kapcsolódnak hozzá, mint pl. a Nemzetiségi önkormányzatok, országgyűlési szószóló, stb. A cigányság problémái azonban nem nagyon hasonlítanak a németek vagy szlovákok problémáihoz. Sőt! A romák sok esetben épp az ellenkező

megoldásokban érdekeltek, mint amit a nemzetiségi agenda kínálhat. A többi nemzetiségi csoportok az anyanyelvük ápolása céljából elkülönült oktatási intézmények létrehozásában érdekeltek: ahogy pl. az erdélyi magyarok. A miskolci cigányok azonban nem beszélnek cigány nyelven, és nem is akarnak elkülönített iskolába járni. A nemzetiségi jogok ezért nem sokat segítenek a cigányok gondjain.

A *felzárkózás* fogalma sem segít a romák problémáin. Ez a kifejezés azért alkalmatlan egy előremutató stratégia számára, mert aszimmetrikus. Aki felzárkózást javasol, az csak az elnyomottak részéről lát problémát: zárkózzanak föl. Aki felzárkózásról, felzárkóztatásról beszél, az nem veszi észre, hogy a sikeres felzárkózás legfőbb akadálya nem az elnyomottak lustasága. A fő akadály az, hogy a mindenütt jelen lévő előítéletek elnyomó hatalma akadályozza a lakóhelyi, az oktatási, a foglalkoztatási vagy az egészségügyi integrációt. Aki a felzárkózást javasolja a cigányság gondjainak kezelésére, az nem néz szembe a diszkrimináció és a szegregáció kegyetlen tényeivel.

Van-e roma pedagógia?

Nincs roma pedagógia, csak pedagógia van. Minden gyerekben föl kell kelteni a tudásvágyat, de minden gyereket más és más villanyoz föl. Minden fiatalnak meg kell tanulni értően olvasni, biztosan számolni, és pl. angolul beszélni. Minden diáknak meg kell adni a lehetőséget, hogy eljusson korszerű munkahelyekre, távoli tájakra, az otthonitól különböző emberi közösségekbe. A magyar iskolarendszer e szolgáltatásokat a szegregált iskolákba száműzött romák nagy részének nem nyújtja. Ezért ott, ahol sok hátrányos helyzetű fiatal gyűlik össze, ott fel kell készülni arra, hogy motiválni kell, készségeket kell fejleszteni, és ki kell nyitni a világot.

Szerencsésebb társadalmi helyzetű diákoknál minderre talán kevésbé égető szükség mutatkozik, de nézetünk szerint a jövő nemzedék sikere érdekében az egész magyar iskolarendszernek közelebb kellene kerülnie a fiatalok lelki világához, tehát módszertani megújulásra van szükség. Ebben igyekszünk élen járni, ezért a Dr Ámbédkar Iskola és a Martin Luther King Kollégium különös hangsúlyt fektet a diákok motiválására, az olvasási, számolási, kommunikációs készségek fejlesztésére és a felfedezettető, tevékenykedtető tanulásra.

Mi a száz évvel ezelőtt indult reformpedagógiai módszertanban látjuk a megoldást ezekre a pedagógiai igényekre. Dr Ámbédkar professzora, John Dewey a projekt-pedagógiai módszer atyja. Az Ámbédkar-követő pedagógia Dewey pragmatizmusán és demokratikus nevelési elvein alapszik. A hazai pedagógiai gyakorlatból főként a Waldorf módszer és mesterünk, Vekerdy Tamás hatása érzékelhető a Dr Ámbédkar Iskola mindennapos működésében. Ebbéli gyakorlatunk technológiai elemeit a Belső igény című online könyvünkben foglaltuk össze: <http://www.ambedkar.hu>

Ad-e vallásos nevelést a Dr Ámbédkar Iskola?

Buddhista iskola vagyunk, de senkitől nem várunk el hitbéli elköteleződést. Furcsa is lenne ma Miskolcon buddhista hitet elvárni száz diáktól és egy tucat pedagógustól.

Az iskola napi munkája azonban szorosan követi Dr. Ámbédkar agendáját. Ez pedig egy modern buddhista gondolkodó filozófiája. Ez a filozófia megismerhető könyvek-

ből, és vallási gyakorlatból. Iskolánkba sok indiai buddhista látogat, hogy a vallási átadás sikeres legyen.

Dr Ámbédkar gondolatmenete a karma törvényéből indul ki: ki mint vet, úgy arat. Ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát. Jó tett helyébe jót várj. Ezek a magyar közmondások mind a karma törvényét fogalmazzák meg. Evidens mindennapi igazságok, melyek könnyen érthetővé teszik a keleti vallás filozófiáját. Ha akarom buddhizmus, ha akarom, józan, paraszti ész.

Mi történik azzal, aki beiratkozik a Dr Ámbédkar Iskolába?

A Dr Ámbédkar Iskolába iratkozva Meghozok egy döntést: továbbtanulok. Elvetem a jövő magjait, hogy arathassak. Ezzel felelősséget vállalok a saját életemért. A sorsomért én magam tudok a legtöbbet tenni. 14 évesen olyan felelősséget veszek a kezembe, ami felnőtt embereknek is dícséretükre válna. De enyém-e ez a felelősség? Ismerjük el, az elnyomottak sorsáért az elnyomóknak jócskán van felelősségük. A szegregációért nem a cigányosztályba száműzött kisgyerek a felelős, hanem az őt elnyomó rendszer. Föl ne mentsük a rendszert az elnyomás felelőssége alól!

A Dr Ámbédkar iskolánkban evvel együtt mégis inkább magamból indulok ki, először a saját felelősségemet veszem kézbe. Ha szembe nézek a helyzetemmel, ha felemelem a fejemet, akkor nehezebb elnyomni engem. Dr Ámbédkar azt mondja, hogy a kasztrendszer a tudat terméke. Márpedig, amit a tudat hozott létre, a tudat le is tudja bontani. Döntő lépés, hogy én magam elfogadom-e azt a megalázó sorsot, amibe beleszülettem, vagy méltóbb életet választok magamnak.

A cigánytelepen abban a tudatban növünk föl, hogy a jövőnk a segédmunka, a munkanélküliség, a közmunka. A magyar társadalom megmerevedett: évtizedek óta nem nő az egyetemre kerülő roma fiatalok aránya. Akik harminc éve segédmunkások voltak, és húsz éve munkanélküliek, azok ma tíz éve közmunkások. A Dr Ámbédkar Iskola pedagógiája arra épül, hogy ezt a segédmunkás-köz munkás identitást megváltoztatjuk. Kinek-kinek magában kell meghozni a döntést: elfogadom azt az alávetett identitást, amibe beleszülettem, vagy identitást váltok? A Dr Ámbédkar Iskola az identitás váltást szorgalmazza, de azt csakis maga a diák tudja elvégezni magában.

Ez az identitás-váltás a mi vallási megközelítésünk legfontosabb eredménye. Indiában 1956 óta közel tíz millió ember elhagyta a hindú vallást, a kasztrendszer megaláztatását, és buddhista vallásra tért át: identitást váltott. Dr Ámbédkar valaha volt kasztja, a mahár kaszt teljes egészében áttért. A mahárok a szubkontinensen ma a leggyorsabb társadalmi mobilitást mutatják. A buddhista családokban csoda történik: eltűnik az írástudatlanság, a csecsemőhalandóság, a nők hátrányos megkülönböztetése, a fiataloknak megjavul a tanulmányi eredményük.

A továbbtanulás biztosítása a szegénysorsú gyermekek számára Indiában vallási kérdés. Ámde Magyarországon is, Borsodban is, Miskolcon is súlyos lelkiismereti dilemmákat vet föl a komolyan hívő keresztény emberek számára az a tény, hogy az egyházi gimnáziumokban alig-alig látunk érettségizni halmozottan hátrányos helyzetű diákokat. A diósgyőri Martin Luther King Kollégium szeretne együttműködni a város egyházi gimnáziumaival annak érdekében, hogy roma fiatalok bejussanak a

város keresztény gimnáziumaiba, és eljussanak az érettségi vizsgáig. Ily módon tehát névadónk szellemében az előítéletekkel szembeszálló roma fiatalok keresztény vallási neveléshez is szeretnénk hozzájárulni.

Szeretnénk, ha a cserkészmozgalom is befogadna roma diákokat, akár egész csoportokat. Jól tudjuk, keserűen tapasztaljuk, hogy ez a kívánságunk ma még Miskolcon az ellenállás kemény falába ütközik. Szeretnénk, ha a miskolci természetjáró körök, az amatőr színpadok, a kórusok, a sportkörök, a vallási gyülekezetek világában természetes igény lenne lyukói, zsolcai, sajókazai, fűgödi, olaszliszkai fiatalok befogadása. Szeretnénk, ha a tagozatos általános iskolai és gimnáziumi osztályok kapui megnyílnának a miskolci és a falusi roma fiatalok előtt, és ehhez fölajánljuk a közreműködésünket. Keresztesük azokat, akiket hitük arra indít, hogy ebben részt vállaljanak.

Ápolnak-e kapcsolatot egyéb vallási közösségekkel, keresztény felekezetekkel is?

A Dr Ámbédkar Iskola egyik leghűségesebb barátja és kipróbált szövetségese a körömi katolikus közösség. Tisztelendő Lourdu atya, aki Indiában nőtt fel, és így közelről ismeri az elnyomott sorsú fiatalok életét, több körömi diák útját személyesen is egyengette az érettségi irányába. Egy ennyire szegény roma közösségből nem könnyű a továbbtanulás. Külön figyelmet érdemel, hogy körömi diákjaink jórészt lányok, pedig a hagyományosan nekik szánt szerep inkább a korai családalapítás. A Gondviselés talán nem véletlenül éppen Indiából küldött pásztort e nyájnak, abból az országból, ahol a katolikus misszió az elnyomott kasztok fölemelésében, és a nők elnyomásának enyhítésében oly szorgalmasan fáradozik.

(A Dr. Ámbédkar Iskola köznevelési szerződése 2020. augusztus 31-vel lejárt, jelenleg önkéntes támogatások biztosítják működési feltételeit. E beszélgetés közzlése segíthet abban, hogy felkeltse az érdeklődést a hátrányos helyzetű embertársaink életkilátásainak javításáért folytatott elkötelezett tevékenység iránt.)

• SZERKESZTŐSÉGI ÜZENETEK •

2020. szeptember 18-án és 19-én jelentős eseménynek adott helyet a Magyar Tudományos Akadémia Miskolci Területi Bizottságának Erzsébet téri épülete. Itt rendezték meg a

STEPHANUS NOSTER

Szent István és a Szentkirályok kultusza Északkelet-Magyarországon

című tudományos konferenciát és kísérő programjait.

A konferencia a kormányzat és civil intézmények által meghirdetett „Szent István 2025” programsorozatba illeszkedett. Az előreláthatólag öt évre meghirdetett programsorozat Szent István király állam- és egyházszerző tevékenységét, a szent korona jelentőségét, a magyarság nemzetiségekhez fűződő viszonyát és külpolitikáját kívánja majd középpontba állítani.

A miskolci konferencia programjának lebonyolítását az Éltető Lélek Alapítvány vállalta, amely ez évtől folyóiratunk megjelenésével kapcsolatos pénzügyi forrásokat is biztosítja. Az előadások szövegeinek szerkesztését Dr. Gyulai Éva végezte el.

A két napos konferencián az alábbi előadások hangoztak el:

Limbacher Gábor	Szent István király és a Haza jövőbe mutató szeretete
Gyárfás Ágnes	Szent István arcképe a tornaszentandrási temetőkápolnán
Bárcziné Sowa Halina	Magyar-lengyel közös keresztény gyökerek
Rostás László	Vajon kit rejt Szent István palástján a STEPHANUS-felirat?
Tringli István	A szent királyok emlékezete a középkori Sátoraljaújhelyen
Németh Zsolt	Szent István két középkori ábrázolása a tornaszentandrási ikerszentélyes Árpád-kori templomban
Köves-Kárai Petra	Egy Szent Jobb „idea” 1776-ból
Gyulai Éva	Szentkultusz és katolikus restauráció: a Szentkirályok ábrázolása a Cserehát 18. században alapított katolikus templomaiban
Szilasi Ágota	„Magyar Országnak őltalmazója...” Szent István Koronafelajánlása egri műalkotásokon a 18–19. században
Szunyogh László	Szent István emlékezete Miskolcon: utcák, templomok, szobrok
Goda Gertrúd	Műalkotás és eszme: Szent István ábrázolása Miskolc 20. századi köztéri és egyházművészeti alkotásain
Várhelyi Krisztina	Szent István-búcsú Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (Szentistván, Szanticska, Sátoraljaújhely példáján)
Máger Ágnes	Szentkirályok képi ábrázolása
Flach Antal	Szent István király emlékezete a többszólamú műzenében

Zsugyel János

Az előadások szövegét jelenlegi és – reménység szerint 2021-ben megjelenő – következő számunkban közöljük, mivel a 96 oldalas terjedelmi korlát ezt egy számban nem teszi lehetővé.

Államalapító Szent István személye felekezeten átívelő jelentőségű, hiszen életműve megalapozta a magyar nemzet integrációját az európai keresztény nemzetek sorába, biztosította folyamatos és meghatározó jelenlétünket a Kárpát-medencében. Életművének megismerése, hagyományának ápolása jogosan kap helyet egy ökumenikus jellegű folyóirat hasábjain, és bízunk abban, hogy az előadások egyetemes üzenete mind (római és görög) katolikus, mind protestáns olvasóink érdeklődésével találkozik.

Folyóiratunk tudatosan fordul a társadalom aktuális kérdései felé is, ezért *Egyház és társadalom* rovatunkban közöljük azt a beszélgetést, melyet Derdák Tiborral, a miskolci Dr. Ámbédkar Iskola igazgatójával folytattunk. A mélyszegénységben élő, zömében roma származású diákokkal foglalkozó iskola a kasztrendszer felszámolásáért küzdő Dr. Ámbédkar Indiában eredményesen alkalmazott nevelési programjának adaptálásával működik. Az iskola alapvetően buddhista szellemiségben tevékenykedik, de élő kapcsolatot ápol a körömi katolikus gyülekezettel is, ahol a roma közösség körében az elmúlt évtizedekben Kuklay Antal plébános folytatott meghatározó tevékenységet. Hasznos lenne, ha az örvendetesen terebélyesedő miskolci egyházi iskolahálózat – melyben szintén meghatározó a hátrányos helyzetű diákok tehetség gondozása – figyelmét felkeltené ez a beszélgetés, s ezáltal is az együttműködés elmélyítése felé terelhetné az érintett intézményeket.

Folyóiratunk 2020-ban fennállása másfél évtizedes történetének válságos évét élte meg. A tavasszal elkészült számunk akkor csak elektronikus formában kerülhetett terjesztésre, ezért hagyományos olvasókörét csak részben érthette el. A kinyomtatáshoz szükséges pénzügyi fedezet nem állt a fenntartó alapítvány rendelkezésére, s 2020-ban a Miskolc város önkormányzatától korábban rendszeresen kapott támogatás sem érkezett meg, ezért egy ideig a folyóirat további sorsa is kétségessé vált. Az év végére azonban az Éltestő Lélek Alapítvány biztosította a nyomdai költségek fedezetét, így decemberben pótlólag megjelenhetett papír alapon, s azóta remélhetőleg eljutott olvasóihoz a 61. szám is.

Az Olvasó a jelenleg a 2020. évi 2. számot tarthatja kezében, illetve nézheti számítógépe monitorján, mivel anyaga csaknem teljesen az összel megrendezett konferencia előadásait tartalmazza, bár szerkesztése csak 2021 januárjában történt meg. A versrovatban – a közelgő tavaszra tekintettel – Petróczi Éva tavaszi megújulás és feltámadás gondolatához kötődő verseit olvashatják. Bízunk abban, hogy ezek a gondolatok is feledtetni tudják a lezáruló *annus horribilis a világvárvány* miatt is lidérces emlékeztető időszakot.

E számunk szerzői

Derdák Tibor igazgató, Dr. Ámbédkar Iskola

Flach Antal csembalóművész, tanár, Miskolci Bartók Béla Zene- és Táncművészeti Szakgimnázium

Goda Gertrúd művészettörténész

Gyulai Éva történész, Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar

H. Szilasi Ágota művészettörténész, Dobó István Vármúzeum, Eger

Köves-Kárai Petra művészettörténész-muzeológus, Érseki Palota Látogatóközpont – Főegyházmezei Múzeum, Eger

Limbacher Gábor etnográfus, igazgató, a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeum

Máger Ágnes festőművész

Németh Zsolt történész, Magyarságkutató Intézet, Eszmetörténeti Kutatóközpont

Pehm Gilbert Antal TORG plébános, Miskolc-Vasgyári Szent István Király Plébánia

Szunyogh László építész, Miskolc város főépítésze

Várhelyi Krisztina kutatásvezető, Élhető Lélek Alapítvány

Vízkelety Mariann elnök, Magyar Polgári Együttműködési Egyesület

A szerkesztőség kíváncsian várja az Olvasók észrevételeit, visszajelzéseit, melyeket a szerkesztőségi üzenetek rovatunkban közlünk, amennyiben közérdeklődésre tarthatnak számot. Elektronikus leveleiket a jzsugyel@lutheran.hu címen fogadjuk

A szerkesztőbizottság:
Alakszainé dr. Oláh Annamária,
Gróf Lajos, Papp András, Hangóné Birtha Melinda,
Sasvári István, Szelenge Judit,
dr. Várhelyi Krisztina, dr. Zsugyel János (főszerkesztő)

Lapalapító: *Gróf Lajos*
Tipográfia: *Keglovics János*

ISSN 2676-8127

Kiadja: *az Éltető Lélek Alapítvány*

Támogatók:

MTA Miskolci Területi Bizottság

**Nemzeti
Együttműködési
Alap**

**Eszmék és Értékek
Alapítvány**

Magyar Polgári Együttműködési Egyesület
Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata

Felelős kiadó: *Holndonner Ferenc*

Olvasóink a folyóirat megjelentetését
az Éltető Lélek Alapítvány CIB Banknál vezetett
10700086-68936099-51100005 számú számlájára
történő átutalással támogathatják.

HOZZÁJÁRULÁSUKAT KÖSZÖNJÜK!